

ULUSLARARASI İZNİK I. KONSİL SENATO SARAYI'NIN LOKALİZASYONU ÇALIŞTAYI

THE PROCEEDING OF INTERNATIONAL WORKSHOP:
LOCALISATION OF THE 1st COUNCIL PALACE in
NICAEA

22-23 Mayıs / May 2010 - İZNİK

**ULUSLARARASI
İZNİK I. KONSİL SENATO SARAYI'NIN LOKALİZASYONU
ÇALIŞTAYI
BİLDİRİLERİ**

**THE PROCEEDING
OF
INTERNATIONAL WORKSHOP: LOCALISATION OF THE 1st
COUNCIL PALACE in NICAEA**

22-23 Mayıs / May 2010 - İZNİK

**EDITED
BY**

MUSTAFA ŞAHİN - İ. HAKAN MERT

EDİTÖRLER

BURSA 2011

**Aramızdan zamansız ayrılan merhum Rektörümüz
Prof. Dr. Mete Cengiz'in
anısına**

**For our rector Prof. Dr. Mete Cengiz
and his in memoriam**

Çalıştay Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Şahin (Başkan)
Ali Kamil Başar (Bursa Vali Yardımcısı)
Nurettin Kekillioğlu (İzmit Kaymakamı)
Kadri Eryılmaz (İzmit Belediye Başkanı)
Doç. Dr. İbrahim Hakan Mert (Uludağ Üniversitesi Arkeoloji
Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Ahmet Gedik (Bursa İl Kültür Turizm Müdürü)
Serpil Arık (Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Müdüresi)

BURSA VALİLİĞİ
KÜLTÜR TURİZM VE TANITMA BİRLİĞİ
TARAFINDAN BASTIRILMIŞTIR.

TEŞEKKÜR

İzmit'te I. Konsil'in toplandığı Senato Sarayı'nın lokalize edilmesi konusunda uluslararası bir çalıştay düzenlenmesini isteyen ve hazırlık aşamasından bildiri kitabının basımına kadar geçen sürede her türlü desteği bizden esirgemeyen Bursa Valisi Sayın Şahabettin Harput ve mesai arkadaşlarına çok teşekkür ederiz.

Çalıştayın gerçekleştirilmesinde merhum Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mete Cengiz'in büyük desteği olmuştur. Destek ve yardımlarını minnetle anıyoruz. Bu çalıştay bildiri kitabını Rektörümüzün saygıdeğer anısına armağan ediyoruz.

Çalıştayın ve bildiri kitabının sekreteryasını üstlenen Reyhan Şahin ve Serkan Gündüz'e gayretli çalışmalarından dolayı;
Çalıştayın düzenlenmesi esnasında toplantı salonu ve konaklama birimlerini hizmetimize sunan İzmit Devlet Su İşleri Tesisleri yönetici ve çalışanlarına;
Çalıştay organizasyonunu sorunsuz bir şekilde yürüten Bursa Plaza Tur çalışanlarına;
Bildiri kitabının basımına maddi destek sağlayan Bursa Valiliği Kültür ve Turizm Tanıtma Birliği yetkililerine
içten teşekkürlerimizi sunarız.

Düzenleme Komitesi

İrtibat Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
16059 Görükle – Bursa
arkeoloji@uludag.edu.tr

Bildiriler çalıştay programındaki sunuş sırasına göre sıralanmıştır. Bu kitapta yayınlanan bildirimlerdeki bilimsel içerik ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	5
SUNUŞ.....	9
ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	13
“ULUSLARASI İZNİK I. KONSİL SENATO SARAYI’ NİN LOKALİZASYONU ÇALIŞTAYI” PROGRAM	19
Mehmet AYDIN I. VE II. İZNİK KONSİLLERİNİN HİRİSTİYANLIK AÇISINDAN ÖNEMİ... 23	
Halûk ÇETİNKAYA ORTAYA ÇIKTIĞI İLK YÜZYILLARDA HİRİSTİYANLIĞIN ROMA İMPARATORLUĞUNDA STANDARTLAŞTIRILMA ÇALIŞMASI.....	45
V. Belgin DEMİRSAR ARLI - Ara ALTUN İZNİK KAZILARI IŞIĞINDA SARAY BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI.....	55
Ü.Melda ERMİŞ İZNİK SARAYI ÇEVRESİNDEKİ KİLİSELER.....	79
P. NIEWÖHNER - H. STÜMPPEL - Ş. BARIŞ - R. PAŞTEKA - W. RABBEL A NEWLY DISCOVERED BYZANTINE CHURCH IN İZNIK/NICAIA.....	105
Vincenzo RUGGIERI THE POLITICAL REASONS OF THE COUNCIL OF NICAIA II (787).....	129
Mustafa ŞAHİN SENATO SARAYI MI, LİMAN MI?.....	139
İ. Hakan MERT NICAIA (İZNİK) KENT PLANI TİPOLOJİSİ.....	171

SUNUŞ

Bursa, termal kaynakları, tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle Bithynia'dan Roma'ya, Bizans'tan Osmanlı'ya kadar pek çok medeniyetten günümüze ulaşan müstesna bir mirastır. Değerini bilmek, değerini anlatmak, değerine değer katmak yegane görevimizdir. Bu amaçla eski bir Hristiyanlık merkezi olan İznik'i, "Medeniyetler İttifakı Projesi" ile canlandırmak, hem dünya barışına önemli bir katkı sağlayacak, hem de dünya inanç turizmi için yeni bir ışık yakacaktır.

II. Vatikan Konsülü'nde Kutsal Şehir olduğu Hristiyanlarca kabul edilen İznik (Nikaia), Hristiyan dünyasında özel bir yere sahiptir. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan İznik, gerek kültür gerek ilim gerek din ve sanat bakımından Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlılar gibi dört büyük imparatorluğun eserleriyle dolu bir açık hava müzesi durumundadır.

İki Hristiyan Konsülü'nün toplandığı İznik, Hristiyanlık'm son şeklini aldığı çok önemli bir merkezdir. 1962 yılında Vatikan'da toplanan 19. Konsül'de, Kudüs ve Vatikan'dan sonra üçüncü kutsal kent ilan edilmiştir. Bu nedenle inanç turizmi çerçevesinde İznik'in önemi gittikçe artmaktadır.

1648 yılında İznik'e uğrayan Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "İznik, beşinci iklimin yaşandığı yerdir. Suyu ve havası pek güzeldir." İznik Gölü'nün doğusunda yer alan, iki bin yıllık surlar arasında sıkışıp kalmış olan İznik, geçmiş M.Ö. 258 tarihine dayanan surları ve dört görkemli kapısı ile görülmesi gereken bir yerdir. İznik, inanç turizminin yanı sıra, doğa, tarih ve sanatın yan yana durduğu birçok güzelliği de içinde barındırır.

5 Temmuz 1935'de İznik'e gelen Mustafa Kemal Atatürk, "Unutulmamalı ki asıl İznik'i göremeyeceksiniz. Çünkü o toprağın altındadır" sözü ile İznik'in tarihi kalıntılarına dikkat çekmiştir. Yüzlerce yıldır toprağın koynunda yatan bu tarihi eserleri gün ışığına çıkarma çalışmaları devam etmektedir.

İznik, bilhassa inanç turizmi bakımından yeterli turizm arzına sahip olmasına rağmen, uluslararası turizm pastasından hak ettiği payı alamamaktadır. Özellikle Hristiyanlık'ın amentüsünün burada şekillenmesi ve bugün hala ayinlerde İznik İnanç Bildirisi'nin okunması, İznik'in vazgeçilmez bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarih, kültür ve medeniyetler kenti Bursa, bu zenginliğini "Medeniyetler İttifakı Projesi" kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan "Bursa-Kurtuba Projesi" ile dünyaya tanıtmayı hedeflemektedir.

120 ülkeyi kapsayan "Medeniyetler İttifakı Projesi"nde İznik önemli bir yere sahiptir. Tarihi kayıtlara göre İznik, I. ve VII. Konsül toplantıları olmak üzere, iki ayrı konsüle ev sahipliği yapmıştır. Bursa Valiliği tarafından hazırlanan "Bursa-Kurtuba Projesi" kapsamında, ilk konsül toplantısının gerçekleştirildiği binanın bulunarak, ayağa kaldırılması, restore edilmesi ve buranın dünya turizmine kazandırılması hedeflenmektedir. Proje ile eski bir İslam başkenti olan Kurtuba ve eski bir Hristiyanlık merkezi olan İznik ele alınacaktır. Proje için oluşturulan bilimsel ekibin fizibilite çalışmalarını tamamlamasının ardından, ulusal ve uluslararası çalışmalara başlanacaktır.

İznik-Kurtuba (Endülüs) Projesi, evrensel dünya barışı için çok önemli bir rol üstlenen Medeniyetler İttifakı Projesi kapsamında, aynı amaç için daha net ve somut bir proje olarak büyük önem taşımaktadır. İznik, sahip olduğu tarihi zenginliklerin gün ışığına çıkarılmasıyla iki medeniyet arasında köprü olacaktır.

Proje ile Medeniyetler İttifakı'nın önemli bir ayağı olan bu tarihi topraklardan, Valilik olarak tüm dünyaya bir sevgi, hoşgörü ve barış ışığı yaymayı hedefliyoruz. İnanıyorum ki, proje tamamlandığı gün, sadece inanç turizmini geliştirmekle kalmayıp, Bursa'dan dünya barışına, dinlerin kardeşliğine ve hoşgörüyü de kucak açmış olacağız.

Şahabettin HARPUT

Bursa Valisi

ÖNSÖZ

Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Prof. Dr. Mustafa Şahin tarafından 2006 yılında kurulmuştur. Merkezin amacı, özellikle Bursa ve çevresinin taşınabilir veya taşınmaz kültür varlıklarını ulusal ve uluslararası resmi ve özel kuruluşlarla işbirliği yaparak araştırmak, ortak projeler geliştirmek, uygulamak ve söz konusu etkinlikler için kaynak sağlamaktır.

Bu amaç kapsamında şimdiye kadar yürütülen projelerden en önemlisi Prof. Dr. Mustafa Şahin Başkanlığında halen sürdürülmekte olan Myndos kazılarıdır. Bununla birlikte yine Prof. Dr. Mustafa Şahin başkanlığında sürdürülen ve Güney Marmara Kültür Envanteri ve Bursa ve Çevresi Yüzeysel Araştırması projeleri halen devam etmektedir. Uludağ Üniversitesi ile Almanya Bavyera Sualtı Cemiyetinin ortaklaşa yürüttüğü bir proje olan Kyzikos Liman Araştırmaları 2009 yılında tamamlanmıştır.

Merkezimizin desteklediği projeler Arkeoloji Bölümü ile sınırlı değildir. Buna en iyi örnek İsviçre Lozan Üniversitesi adına Prof. Dr. Michel Fuchs tarafından sürdürülmekte olan Derecik Bazilikası Kazısıdır. Projenin başlamasında ve sürdürülmesinde merkezin çok büyük katkıları olmuştur.

Merkezimizin bir diğer amacı ise Bursa ve çevresinin Arkeolojik değerlerini konu alan bilimsel toplantılar düzenlemektir. Bu amaca yönelik olarak ilk organizasyon 2007 yılında Alman Arkeolojisi Enstitüsü ile ortaklaşa düzenlenen uluslararası çalıştayıdır. Bunu Mudanya Yelken Kulübü ile 2008 yılında ortaklaşa üstlendiğimiz “Denizlerimiz ve Bilim” konulu panel takip etmiştir. Panel dizilerine Türk Arkeolojisi’nin sorunlarının tartışıldığı ve her yıl periyodik olarak düzenlenen “Türkiye’de Arkeolojik Çalışmalar ve Türk Arkeolojisinin Geleceği” isimli panel ile devam edilmektedir. İlki M.Şahin (Uludağ Üniversitesi),

İ.Hakan Mert (Uludağ Üniversitesi), Karl Strobel (Avusturya Klagenfurt Üniversitesi) ve Ralf von den Hoof (Almanya Freiburg Üniversitesi)'un katılımıyla 2010 yılında organize edilmiştir.

Son olarak elinizde bildiri kitabı bulunan ve 22-23 Mayıs 2010 tarihleri arasında Bursa Valiliği ve Uludağ Üniversitesi'nin işbirliği ile İznik'te düzenlenen "Uluslararası İznik 1. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu" konulu çalıştay organize edilmiştir.

Çalıştayda sunulan bildirimlerden oluşan bu kitap Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin aynı zamanda ilk yayınıdır. Merkezimiz bundan sonra seri halinde yayımlarına devam edecektir.

Bu vesile ile öncelikle merkezimizin kurulup gelişmesine verdikleri her türlü destekten dolayı Uludağ Üniversitesi'nin sayın yöneticilerine teşekkürlerimizi sunuyoruz. Burada özellikle 2006 yılında Arkeoloji Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni kuran ve 2008 yılında Müdürlük görevini tarafımıza devredene kadar geliştiren, halen de hiçbir desteğini esirgemeyen meslektaşım sayın Prof. Dr. Mustafa Şahin'e en içten teşekkürlerini sunmak istiyorum.

İbrahim Hakan Mert

Uludağ Üniversitesi

Arkeoloji Araştırmaları Uygulama ve Araştırma

Merkez Müdürü

GİRİŞ

“Uluslar arası İznik I. Konsil Senato Sarayı’nın Lokalizasyonu Çalıştayı” Bursa Valiliği ve Uludağ Üniversitesi’nin işbirliği ile 22-23 Mayıs 2010 tarihleri arasında İznik Devlet Su İşleri Tesislerinde gerçekleştirilmiştir. Çalıştayı Düzenleme Kurulu’nda Bursa Vali Yardımcısı Ali Kamil Başar, İznik Kaymakamı Nurettin Kekillioğlu, İznik Belediye Başkanı Kadri Eryılmaz, Bursa İl Kültür Turizm Müdürü Ahmet Gedik, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Serpil Arık ve Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. İbrahim Hakan Mert yer almıştır. Çalıştay Bursa Valisi Sayın Şahabettin Harput ve kısa bir süre önce aramızdan ayrılarak ebediyete intikal eden Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mete Cengiz’in himayelerinde organize edilmiştir.

Roma İmparatoru ve Doğu Roma İmparatorluğunun kurucusu Büyük Konstantin’in (Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus) İ.S. 313 yılında yayınladığı “Milan Fermanı” ile Hıristiyanlık resmi din haline gelmiştir. Bu tarihe kadar 3 asırdır yeraltında yasadışı örgütlenmeye çalışan Hıristiyanlık dininde çeşitli farklılıklar ve mezhepler oluşmuştur. Bu nedenle de Hıristiyanlar kendi aralarında ciddi şekilde ihtilaflara düşmüşlerdir. Büyük Konstantin, dini ihtilafları ortadan kaldırarak imparatorluğa birlik ve huzur getirmek amacıyla konsili toplamaya karar vermiştir. İmparator bir mektubunda; “bu tür tartışmalar, Tanrıyı sadece insanlığın aleyhine değil, benim de aleyhine çevirir”, demektedir¹.

Konsilin toplanması için ilk aşamada ön plana çıkan kentler Ankara ve İznik olmuştur². Ancak, Ankara’nın başkentten uzak olması ve İmparatorun otoritesinin zayıflayabileceği gibi düşüncelerle toplantının

¹ M. Aydın, “I. ve II. İznik Konsillerinin Hıristiyanlık Açısından Önemi”, Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 33-45, özellikle bkz. 33.

² M. Aydın age., 35.

yeri olarak İznik tercih edilmiştir. Konsile katılım davet ile yapılmış ve katılımcıların bütün masrafları İmparator tarafından karşılanmıştır. Katılımcı sayısı olarak modern kaynaklar³ 194, 220, 237 ve antik kaynaklar⁴ 200, 250, 270 hatta 300 kişi önermektedirler. Son olarak M. Aydın katılımcı sayısının 318 kişi olduğunu ileri sürmüştür⁵.

İznik Konsili 20 Mayıs 325 tarihinde İznik İmparatorluk Sarayında toplanmıştır. Dokümanlar günümüze kadar ulaşmadığından bilgi kaynağı antik kaynaklardaki rivayetlerdir. Bu konuda temel kaynaklardan birisi Caesareali Eusebe'nin yazdığı mektuplardır⁶.

Konunun uzmanı olan ve değişik ülkelerden katılan on dört bilim insanının bildiri sunduğu çalıştay, Bursa Valisi Şahabettin Harput ve Uludağ Üniversitesi Rektörü merhum Prof. Dr. Mete Cengiz'in açılış konuşmalarıyla başlamıştır.

Birinci oturumun ilk konuşmacısı olan Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Prof. Dr. Kenan Gürsoy, dinler arası diyalog açısından İznik Konsil Senato Sarayı'nın lokalizasyonunun saptanmasına yönelik çalışmaların önemine dikkatleri çekmiştir. Gürsoy son yıllarda medeniyetler arasında diyalogun gelişmesinin önemine ve dinlerin birbirlerini anlaması, tanınması ve itibar etmesinin gerekliliğine değinmiştir.

Birinci oturumun ikinci konuşmacısı İznik Çini Fırınları Kazılarının başkanlığını yapmış olan Prof. Dr. Ara Altun, Konsil' in toplandığı yerin Antik Kaynaklarda 'sarayın salonu' olarak nitelendirildiğini ve burada toplanan 500 kişiden bahsedildiğini ifade etmiştir. 500 kişinin sığabileceği bir salonun ilçe merkezinin doğusunda,

³ M. Aydın age., 35 dipnot 12.

⁴ M. Aydın age., 36 dipnot 13.

⁵ M. Aydın age., 36.

⁶ M. Aydın age., 36 dipnot 17.

şimdiki Bağ-Kur konutlarının arkasındaki bölgede, aranması gerektiğini savunmuştur.

Birinci oturumun son konuşmacısı olan Dr. Melda Ermiş sunumunda “İznik Saray Çevresindeki Kiliseler” konusunu ele almıştır. Ermiş, Konsil’in toplandığı yerin yuvarlak planlı bir yapı olması ihtimali üzerinde durarak, özellikle konunun uzmanlarından C. Mango’ya gönderme yapmıştır.

Çalıştayın ikinci oturumunun ilk konuşmasını Avusturya Klagenfurt Üniversitesi’nden aramıza katılan Prof. Dr. Karl Strobel yapmıştır. Strobel, I. Konsil Senato Sarayı ile ilişkilendirilebilecek I. Konstantin döneminin imparator konutlarının planlarını sunmuştur.

İkinci oturumun ikinci ve son konuşmacısı Dr. Klaus Belke olmuştur. Belke’nin bildirisini Dr. Sema Gündüz sunmuştur. Belke bildirisinde, Ton Hagion Pateron olarak adlandırılan ve İstanbul Kapı yakınlarında yer aldığı tahmin edilen kilisenin Antik Dönem’den Ortaçağ’a kadar yazılı kaynaklarda nasıl tasvir edildiğine değinmiştir.

Üçüncü oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. C. Mango olmuştur. Mango ilerleyen yaşı nedeniyle çalışmaya bizzat katılmayarak “I. Ekümenik Konsil’in Toplandığı Yer ve Kutsal Pederler Kilisesi” başlıklı bildirisini göndermiştir. Bildiri, Yüksek Lisans öğrencimiz Başak Emir tarafından sunulmuştur.

Oturumun ikinci konuşmacısı Doç. Dr. Macit Tekinalp “Nikaia Konsili’nin Düzenlendiği Yapı ve Bulunabilirliği Üzerine Düşünceler” başlıklı konuşmasında yapının yerinin saptanmasında karşılaşılabilecek sorunlar ve yapının muhtemel yeri konusundaki görüşlerini dile getirmiştir.

Oturumun son konuşmacısı Dr. Philipp Niewöhner “İznik’te Yeni Keşfedilmiş Olan Bir Kilise” başlıklı bildirisini sunmuştur.

IV. oturumda genel olarak disiplinler arası çalışmaların gerekliliği ön plana çıkartılmıştır. Macaristan'ın Pecs Üniversitesinden katılan Prof. Dr. Zsolt Visy bildirisinde hava fotoğraflarının arkeolojide kullanımının önemine değinmiştir.

Benzer şekilde konuya teknik açıdan yaklaşan Prof. Dr. Şerif Barış, arkeolojide jeofizik araştırmaların önemine değinmiştir.

Dinler tarihi konulu son oturumda Prof. Dr. Turhan Kaçar, Dr. Haluk Çetinkaya, Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri ve Prof. Dr. Mehmet Aydın, I. Ve II. Konsillerin toplanma nedenleri ve bu toplantıların Hıristiyanlık dini açısından önemine değinmişlerdir.

Sunulan bildirimler arasında sarayın yeri hakkında iki çalışma ön plana çıkmıştır: Bunlar Haluk Çetinkaya ve Macit Tekinalp'e aittir. Her iki bilim insanı da mevcut Bizans Sarayı'nın değişik kentlerdeki yerini göz önünde bulundurarak birer varsayım geliştirmişlerdir. Çetinkaya, Konsil Senato Sarayı'nı İstanbul'daki Boukoleon Sarayı ile karşılaştırmaktadır. Robert Adam'ın 1750'de yaptığı bir gravürde Boukoleon Sarayı limanın yanında yer almaktadır. Gemiler sarayın oldukça yakınına kadar yanaşabilmektedirler. Tayfur Öner'in yapmış olduğu yeniden kurma önerisinde, sarayın kıyıda olduğu ve kıyının şekline göre mimarinin şekillendiği, hatta sarayın doğrudan denize açılan bir kapısının bulunduğu görülmektedir.

İzmit kentinin sur duvarları üzerinde derinlemesine analiz yapan Macit Tekinalp sur duvarının göle bakan bölümünün bir kısmında sur duvarının kalınlaştığını ve karaya doğru girdiğini saptamıştır. Ayrıca bu girinti köşelerdeki kulelerle koruma altına alınmıştır. Bu plan Boukoleon Sarayı'nı hatırlatmaktadır. Bundan hareketle Konsilin toplandığı Senato Sarayı'nın kenti çeviren sur duvarının içinde ve sur duvarına bitişik olmak üzere kentin Kuzeybatısında aranması gerektiğini savunmaktadır. Kaldı ki, Sarayın sur duvarları dışında kalacak ve böylece korumada

zafiyet yaşatacak bir şekilde inşa edilmiş olmasının kabul edilemeyecek bir varsayım olduğunu savunmaktadır.

Çalıştayın ikinci günü Prof. Dr. Mustafa Şahin başkanlığında Doç. Dr. Hakan Mert, Öğr. Gör. Hayri Fehmi Yılmaz'ın konuşmacı olarak katıldığı bir panel düzenlenmiştir. Panelde göl kenarında bulunan kalıntıların gerçekten Senato Sarayına ait olup olmadığı tartışılmıştır. Panel sonucunda Prof. Dr. Mustafa Şahin'in açıkça ortaya koyduğu gibi günümüzde Senato Sarayı olarak gösterilen kalıntıların liman müstemilatına ait olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.

Bilindiği gibi, özellikle de Antik kaynaklardaki ifadelerle göre, İznik, İstanbul'un doğuya açılan kapısı olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğunda İstanbul'u Anadolu'nun içlerine bağlayan yol, günümüzde olduğu gibi, Kocaeli üzerinden gitmemekte, İstanbul'dan deniz yolu ile doğrudan Gemlik (Kios) üzerinden İznik Limanı'na gelmekte ve buradan Anadolu'nun içlerine karayoluyla devam edilmektedir. Bu güzergâhın aynı zamanda ordu yolu olarak da kullanılmış olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı da İznik'te büyük bir limanın olması beklenmektedir.

Mevcut kalıntılar antik limana aitse, Saray yapısı nerededir? Bu konuda H. Çetinkaya ve M. Tekinalp'in görüşleri ön plana çıkmıştır. Her ikisi de Sarayın sur duvarının içinde olmak şartı ile sur duvarının göl kıyısında uzanan bölümünde, sur duvarına bitişik şekilde inşa edilmiş olduğunu düşünmektedirler. Bu görüşe karşın İ. Hakan Mert, Nikaia (İznik) kentinin planını Colonia Ulpia Traiana (Xanten), Thamugadi (Timgad) ve Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) gibi Roma kentlerinin planları ile karşılaştırarak bir sonuca gitmenin doğru olacağını düşünmektedir. Karşılaştırdığı örneklerden Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) kenti benzer şekilde Ren Nehri kenarında

kurulmuş bir liman kentidir. İznik ile karşılaştırıldığında kent planları arasında yakın benzerliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, kent planının ayna simetri görüntüsü ile bir karşılaştırma yapıldığında, kentin tiyatrosunun bile aynı yere gelecek şekilde inşa edildiği görülmektedir. Bu karşılaştırmaya göre bugün Aya Sofya Kilisesi'nin bulunduğu yerde kentin baş tanrısının tapınağı olmalıdır. Kaldı ki, burada yapılan çalışmalarda kilisenin altında gerçekten de bir tapınağın bulunduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre Mert, Saray Yapısının Aya Sofya Kilisesi'nin karşısında bir yerde, olasılıkla eski Kaymakamlık binasının altında aranması gerektiğini öne sürmüştür.

Sonuç olarak çalıştay sonucunda en azından göl kıyısında bulunan kalıntıların Senato Sarayına ait olamayacağı kesinlik kazanmıştır. Bununla birlikte Sarayın yerinin kentin kuzey batı çeyreğinde bulunduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu konuda son sözü kuzeybatı çeyreğin değişik alanlarında yapılacak sondaj kazıları söyleyecektir.

Mustafa Şahin – İ. Hakan Mert

**“ULUSLARASI İZNİK I. KONSİL SENATO
SARAYI’NIN LOKALİZASYONU
ÇALIŞTAYI” PROGRAM**

*INTERNATIONAL WORKSHOP: "LOCALISATION OF
THE 1st COUNCIL PALACE in NICAEA"*

22.05.2010

09:00-09:30- Açılış Konuşmaları ve Açılış Seremonisi

1. Oturum- 1st Session:

Oturum Başkanı- Chairman: Prof. Dr. Mustafa Şahin

09:30-09:50- "Dinler arası etik açısından İznik 1. Konsil Senato Sarayı'nın lokalizasyonunun saptanmasına yönelik çalışmaların önemi"

The importance of the studies for determining the localisation of 1st Council Palaca in Nicaea in terms of interfaith ethic

Prof. Dr. Kenan Gürsoy- Vatikan Büyükelçisi- Galatasaray Üniversitesi

09:50-10:10- " İznik Kazıları Işığında Saray Bölgesi Araştırmaları"

Palace Area Surveys in the light of Nicaea Excavations

Prof. Dr. Ara Altun -Yrd. Doç Dr. Belgin Demirsar Arlı- İstanbul Üniversitesi

10:10-10:30- İznik Sarayı Çevresindeki Kiliseler"

Churchs around the Nicaea Palace

Arş. Gör. Dr. Melda Ermiş-İstanbul Üniversitesi

10:30-10:45-Değerlendirme

10:45-11:05: Kahve Molası

2.Oturum- 2nd Session

Oturum Başkanı- Chairman: Prof. Dr. Kenan Gürsoy

11:05- 11:25- "Imperial Residences in the Time of Constantine I"

1. Constantine Dönemi'nde İmparator Konutları

Prof. Dr. Karl Strobel-Klagenfurt Üniversitesi

11:25-11:45- "Kaynaklarla varolduğu kanıtlanmış olan Kilise ve Manastırlar"

The Churches and Monastries that are proved by the Resources

Arş. Gör. Dr. Sema Gündüz (Uludağ Üniversitesi) Tarafından Dr.

Klaus Belke'nin (Avusturya Bilimler Akademisi) Bildirisi Okunacak

11:45- 12:00- Değerlendirme- Discussions

12:00- 13:30- Öğle Yemeği- Lunch Break

3. Oturum- 3rd Session

Oturum Başkanı- Chairman: Prof. Dr. Ara Altun

13:30-13:50- " The Meeting Place of the first Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicea"

I. Nikaia Konsili'nin düzenlendiği yer ve İznik'teki Azizler Kilisesi

Başak Emir (M.A. Candidate-Uludağ University), Prof. Dr. Cyril

Mango (Oxford Üniversitesi) adına bildiri okuyacak.

13:50-14:10- "I. Nikaia Konsili'nin düzenlendiği yapı ve bulunabilirliği üzerine düşünceler"

Thoughts on the Meeting Place of the first Ecumenical Council and its availability

Doç. Dr. Macit Tekinalp- Hacettepe Üniversitesi

14:10-14:30- "A Newly Discovered Byzantine Church at Iznik/Nikaia"

Iznik'te yeni keşfedilen bir Bizans Kilisesi

Dr. Philipp Niewöhner-Alman Arkeoloji Enstitüsü- İstanbul Şubesi

14:30-14:45-Değerlendirme- Discussions

14:45-15:05- Kahve Arası- Coffee Break

4. Oturum- 4th Session

Oturum Başkanı- Chairman: Doç. Dr. Macit Tekinalp

15:05-15:25- "İznik'te Yapılan Arkeo-Jeofizik Çalışmalar ve Sonuçları"

Archaeo-GeoPhysic Studies in Nicaea and their results

Prof. Dr. Şerif Barış- Kocaeli Üniversitesi

15:25-15:45- "The role and significance of the aerial reconnaissance in the town archaeology"

Hava keşiflerinin arkeoloji alanındaki rolü ve önemi

Prof. Dr. Zsolt Visy-Pecs Üniversitesi

15:45- 16:00- Değerlendirme -Discussions

16:00-16:20- Kahve Molası-Coffee break

5.Oturum-5th Session

Oturum Başkanı- Chairman: Yrd. Doç Dr. Belgin Demirsar Arlı

16:20-16:40- -"İznik Konsili, Kaynakları ve Toplanma Nedeni Üzerine Notlar"

Notes on the reasons of the meeting of the first Ecumenical Council and its resources

Prof. Dr. Turhan Kaçar- Pamukkale Üniversitesi

16:40-17:00- "An attempt of Imperial standardization of Christianity"

Hristiyanlık üzerine İmparatorluk tarafından yapılan bir düzenleme girişimi

Yrd. Doç Dr. Haluk Çetinkaya-Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

17:00-17:20- "The political reasons of the council of Nicaea 2 (787)"

2. İznik Konsilinin siyasi nedenleri (787)

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri- Vatikan Doğu Bilimleri Enstitüsü

17:20-17:35- Değerlendirme- Discussions

23 Mayıs 2010

09:00-Genel Değerlendirme Prof. Dr. Mustafa Şahin'in başkanlığında- Tüm katılımcılar ve Doç. Dr. İ. Hakan Mert, Öğr. Gör. Dr. Feridun Özgümüş ve Öğr. Gör. Hayri Fehmi Yılmaz' ın da katkılarıyla.

General Discussions

1. ve 2. İZNIK KONSİLLERİNİN HİRİSTİYANLIK AÇISINDAN ÖNEMİ

Mehmet AYDIN*

Roma İmparatoru Constantin'in 313 yılında yayınladığı Milan Fermanı ile Hıristiyanlığın elde ettiği propaganda ve yayılma imkânından sonra, üç asırdan beri yeryüzüne çıkamamış olan Hıristiyan Fraksiyonları ve dinî farklılıklarla şekillenmiş olan Hıristiyan cemaatleri, su yüzüne çıkmış ve Hıristiyanlar, kendi aralarında ciddi şekilde dini ayrılıklara düşmüşlerdir. Roma İmparatoru Constantin, Hıristiyanlığa yayılma imkânı vererek, Roma imparatorluğunun dini yönden derlenip toparlanmasını siyaseten düşünürken, daha ilk dönemde bazı Hıristiyan dini ihtilafları ile karşılaşması; onu, derhal dini ihtilaflara son vererek, imparatorluğunda huzuru temin gibi bir politikanın içine girmesine sevk etmiştir. Nitekim Kuzey Afrika'da ciddi bir tefrikaya sebep olan **Donatistler** için, temsilcisi Aclafus'a 314 yılında gönderdiği mektubunda Constantin, şunları yazmaktadır: **"Bu tür tartışmalar, Allah'ı sadece insanlığın aleyhine değil; benim de aleyhime çevirir. Hükümete ve onun himayesinde tanrının kutsal iradesi, her şeyi yapmıştır. Yine bu tür tartışmalar, Tanrı'yı başka tedbirler almaya yöneltir, şüphesiz bütün insanların Katolik dinini, kendisine borçlu oldukları kadir-i mutlak olan Allah'a çok yüce saygılarını ve kardeşlik bağları ile birleşmiş olduklarını görmedikçe ne istirahat edeceğim ne de Allah'tan refah ve mutluluk bekleyeceğim"**⁷.

* Prof. Dr. M. Aydın, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.

⁷ Dvornik 1990, 4.

Roma İmparatoru Constantin'in bu tür mektuplarını çoğaltabiliriz. Constantin, ifadelerinde, sadece politik imanı değil, aynı zamanda da onun Allah'a ibadeti ve kilise bünyesindeki sulhu yüceltmesindeki samimiyetini de göstermektedir. Bunun için Constantin, ülkesindeki dini ihtilafların üstüne gitme ve onları belli bir barış çizgisinde çözüme eğilimini hiç vakit geçirmeden yerine getirmiştir. Bunun için Kuzey Afrika kökenli Donatist ihtilafını Arle konsilinde çözüme ulaştırarak, Afrika'yı rahatlatmıştı. Ancak şimdi yine Afrika kökenli bir başka itizal hareketi daha ortaya çıkmıştı. Bu itizal hareketi daha etkili ve daha teolojik bir problemi yansıtıyordu. Aynı zamanda bu, Hıristiyanlığın **"Teslis Doktrini"** ile doğrudan ilgiliydi.

Geleneksel Hıristiyan ilâhiyatında **"Allah'ın oğlunun bedenleşmesi olarak İsa'nın kabulü ve üç uknumlu bir tek Allah'ın tasdiki, rasyonel düşüncüyü karıştırmış ve birçok yanlış anlamalara neden olmuştur"**⁸. Bunda da çok Tanrıçılık inancının üstün olduğu putperest bir çevrede yaşayan Hıristiyan Apolojistler ve düşünürler için Tevhidi koruma gayreti ön planda geliyordu. Bunun için II. ve III. Asrın bazı ilâhiyatçıları, **"Allah'ın Birliğini"** vurgulamak isteyerek, Teslis'in ikinci unsuru olan **"OĞUL"**u birinciye yani **Baba'**ya bağlamak istemişlerdir.

İşte İskenderiyeli rahip **ARIUS** da böyle bir eğilim içine girmiş ve **"Oğul"** u açık şekilde **Baba'**ya bağlayarak bu düşüncesini, diyalektik bir formül içinde açıklamıştır. Ona göre **"OĞUL"**, Babanın yaratığıydı, önceden ezeli olarak mevcut değildi. Bunun için Arius'a yani oğul'a dolaylı olarak Allah denilebileceğini söylüyordu. Yine ona göre oğul, baba ile iradesiyle birleşmişti⁹. Arius'un bu öğretisi, geleneksel Hıristiyan Teslis inancını temelden sarsıyordu. Bunun için **Arius'a** karşı ilk Hıristiyan reaksiyonu, İskenderiye Piskoposu **Alexandre'**dan gelmişti.

⁸ Besnard 2000, 138.

⁹ Dvornik 1990, 6.

Daha sonra yüz piskoposun katıldığı Mısır konsilinde **Arius'un** görüşleri mahkûm edilmişti¹⁰. Fakat **Arius**, doktrinini inatla savunmuş ve hatta “**Thalia ou le banquet sprituel**” isimli bir savunma broşürü ile taraftarlarını çoğaltmayı hedeflemişti. Nitekim halk kesiminden ve nüfuzlu birkaç da piskopos, Arius'u destekler hale gelmişti¹¹.

Mısır; Arius'un bu itizali fikirleriyle meşgul olurken, Constantin'de, Roma İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinin valisi olan **LİCİNUS'U** mağlup etmiş, böylece Constantin, hem Doğu Roma, hem de Batı Roma'nın imparatoru haline gelmişti. Bundan dolayı Constantin, hem ekonomik yönden, hem de dini yönden Mısır'ı gözden çıkarmak istemiyor, bilakis, Mısır'a çok önem veriyordu. Yine bunlardan dolayı **Arius** ihtilafının hemen bitirilmesini istemiş ve derhal bu konunun çözümü içinde Kurtuba piskoposu **Hosius'u**, İskenderiyye'ye göndermişti. **Hosius** da, **Arius** problemini çözememiş ve hatta **Arius'un** tesiri her geçen gün artmaya başlamıştı. Durumdan endişelenen Constantin, **Hosius**'la istişare ederek Antakya'da **Arius'un** fikirlerini mahkûm etmek için bir konsil toplamaya karar vermişti. Fakat çalkantı büyüdüğü ve diğer dini problemler çözüm beklediği için **Constantin**, bütün konuları bir genel konsilde tartışmaya karar vermişti.

Fakat konsilin nerede toplanacağı konusunda Constantin, kesin bir karar vermemişti. Hatta bazı kaynaklar, Konsilin **Ankara**'da toplanma ihtimalinin bile düşünüldüğünü belirtmektedir¹². İlk konsil yerinin Ankara'nın seçilmesinin nedenleri arasında, Ankara'nın kilise merkezlerinden uzak olması, imparatorluğun rezidanslarından uzak olması ve muhtemelen burada **Arianism'e** muhalif bir piskoposluk

¹⁰ Dvornik 1990, 6.

¹¹ Dvornik 1990, 6.

¹² Mignon 1994, 29.

merkezinin bulunması gösterilmiştir¹³. Yine kaynakların bildirdiklerine göre **Constantin**, Arianisme karşı daha ılımlı bir politika izlemek için, inisiyatifini eline almaya karar vermişti. Bunun içinde konsil merkezi olarak **İznik** seçilmişti. Bu seçimin, hem lojistik hem de iklim şartlarından dolayı yapıldığı düşünülebilir. Bunlara ilaveten üçüncü bir tercih nedeninin, Arianizme karşı ılımlı bir politikanın sürdürülme isteği olabilir. Bunun için konsil merkezi olarak İznik'in seçiminin sadece imparatorluk rezidansına yakın bir merkez olmasından değil, **Nicemedia** metropoliti **Eusebe**'in ve Site piskoposu olan **Théognis**'le başlayan Arius'un fikirlerine karşı kabullenici görüntülerinin de etkisinin olduğunu söyleyebiliriz¹⁴.

Aslında **Constantin**'in İznik konsilini toplamasının ana nedeni, Arius krizini çözmek de olsa, yine de imparatorluğun geniş coğrafyasında genel bir barış ve sükuneti hâkim kılmaktı. Şüphesiz bu genel sükûnetin içinde kilisede payına düşeni yapacaktı. Bunun için konsilde Paskalya bayramı ile ilgili tarih kargaşası ortadan kaldırılacaktı. İznik konsilinin toplanma davetini bizzat Constantin üstlenmişti. Fakat en önemli danışmanlarından birisi olan Kurtuba piskoposu **Hosius**, konsil davetinde en önde rol oynayan bir şahsiyet olmuştu. Konsile davet, Roma senatosu üyelerinin¹⁵ davet usulü ile yapılmıştı. Konsile katılacak piskoposların masrafları da, imparatorluğa aitti. Böylece, senatörlerin seyahat imtiyazından Konsile katılacak piskoposlarda aynen yararlanıyordu. Diğer yandan konsil çağrısı, Roma imparatorluğunun iyi düzenlenmiş posta teşkilatından yararlanıyordu¹⁶.

¹³ Mignon 1994, 29

¹⁴ Mignon 1994, 29.

¹⁵ Mignon 1994, 30

¹⁶ Dvornik 1990, 6 vd.

İznik konsiline kaç piskoposun katıldığı konusu da ihtilafli konulardan biri olarak kalmıştır. Bu konuda farklı rakamlar verilmiştir¹⁷. Konsiller tarihi üzerinde çalışan modern araştırmacılar, konsillere katılanların sayısını 194, 220, 237 olarak vermişlerdir¹⁸. İznik konsilinin çağdaşı olan yazarlarda bu konuda ihtilaf halindedirler: Onlarında verdikleri rakamlar, 250, 200, 270 ve 300 rakamlarıdır¹⁹. Bu kaynaklarda **318** rakamından bahsedilmemektedir. Halbuki daha sonraki konsil çalışmaları, İznik konsiline iştirak edenlerin sayısını 318 olarak kabul etmektedir. Muhtemelen İznik konsiline kutsal bir sıfat verilebilmesi için, Hz. İbrahim'in Tekvin 14/14'deki 318 hizmetçisi, model olarak alınmıştır²⁰.

İznik konsiline katılan kilise babalarının teolojik kalitesine şüphe ile bakanlar da olmuştur. Ancak Konsile katılan kilise babaları çok kaliteli insanlardı. Meselâ, piskopos Alexandre'in yanında olan **Athanase**'i (tahminen 295-373) zikretmek gerekir. Yine konsilin en renkli simaları arasında bulunan Ankaralı **Marcel**'i de saymak gerekecektir (tahminen, 375). **Onun** ismi de uzun zaman **Athanase** ile birlikte zikredilmiştir. Konsil babaları arasında bulunan Antakyalı **Eustathe** (tahminen, 356) da, en dikkat çekici şahsiyetlerden biridir. Diğer yandan **Aryanizme** bağlı olan **Cesaréeli Eusebe** ile Nicomédie'li **Eusebe**'i de burada zikretmekte yarar vardır²¹. Diğer yandan Konsil'e Papa I. Sylvestre, yaşlılığı nedeniyle katılamamış fakat, iki rahibi temsilci göndermişti. Böylece Batı kilisesi orada başta **Hosius** olmak üzere **dört** piskopos ve **iki** rahiple temsil edilmiş oldu²².

¹⁷ Geerard 1980, 8516.

¹⁸ Honigmann 1939, 17-76; Gezler – Hilgenfeld - Cuntz 1898.

¹⁹ Eusebe de Cesareée, Vie de Constantin, 1118.

²⁰ Mignon 1994, 31.

²¹ Mignon 1994, 31

²² Dvornik 1990, 8.

İznik Konsili 20 Mayıs 325 tarihinde, İznik imparatorluk sarayında toplanmıştır. İznik konsili dökümanları, zamanımıza kadar gelemediği için, bu konudaki bilgileri Cesareeli **Eusebe**'in, kilisesine yazdığı mektubundan elde etmekteyiz. Bu mektup, İznik konsilinin toplanma şartlarının, İznik iman formülünün hangi şartlarda kaleme alındığını açıklamaktadır²³. **Constantin**, imparatorluk sarayının ana salonuna girdiğinde, yerine oturmak için piskoposların işaretini beklemiş ve sonra oturmuştur. Bir piskoposun selamlamasından sonra, **Constantin** kısa bir selamlama konuşmasında, ülkesinde olması gereken barışı dile getirmiş ve barışta kilisenin rolüne işaret etmiştir. İznik konsilinin, bütün uyumsuzlukları çözeceğini ve konsilden barışın çıkacağını belirtmiştir²⁴. Böylece Hıristiyan kilise tarihinin ilk genel konsili olacak olan İznik konsili toplanmış oldu.

İznik konsilinde tartışılacak en önemli konu, **Arius**'un ileri sürdüğü fikirdi. Arius, yukarıda da belirttiğim gibi Teslis'in ikinci unsuru olan Oğul'u **Baba'nın yarattığını ve dolayısıyla onun ezelden beri var olmadığını iddia ediyordu. Dolayısıyla İznik konsilinde Baba ve oğlun tabiatı problemi tartışılacaktı. İznik konsilinde Baba ve Oğul'un tabiatını en iyi şekilde açıklayabilmek için Yunanca HOMOUSİOS** kelimesi önerilmişti. Bu kelime, Hıristiyan doktrininde Oğul'un Baba ile ilişkisini en açık şekilde ifade ediyordu. Yani, **Baba** ile **Oğul**, aynı tabiatı taşıyordu. Böylece her ikisi de aynı cevherdendi²⁵. Baba ile Oğul'un aynı tabiatı taşıması demek, "**Allah'ın Oğlunun**", diğer yaratılmış varlıklarla hiçbir benzerliğinin olmadığı anlamına gelmektedir²⁶. Bir anlamda

²³Eusebe de Cesaree, age., III, 10-13, Mignon 1994, 32.

²⁴Mignon 1994, 32.

²⁵Metz 1968, 22; Dvornik 1961, 17; Dumeige 1962; Botte - Marot - Congar - Dupront 1960.

²⁶Mignon 1994,38.

Homoousios, Baba ile Oğul'un aynı cevherden olduğunu ifade etmektedir²⁷. İznik konsili çalışmalarına imparator Constantin, bizzat iştirak etmiş ve hatta zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur²⁸. Senatoda olduğu gibi, her piskopos, Arius'un doktrini konusundaki **Homoousios** konusundaki görüşlerini açıklamıştır. **Homoousios** doktrini konusundaki görüşünü ve tasvibini belirten Constantin, İznik **CREDO**'suna **Homoousios**'un girmesinde büyük bir rol oynamıştır. İznik konsilinde kabul edilen İznik iman ilkeleri, yüksek sesle okunmuş ve piskoposlar tarafından onaylanmıştır. İznik iman Credosu, hâlâ Hıristiyanlığın en kutsal iman sembollerinden birini teşkil etmektedir²⁹.

İznik konsilinde sadece teolojik konular değil; **kilise liturjisi ile ilgili olarak paskalyanın kutlanış tarihindeki ihtilaflarda ele alınmış ve Yahudi Paskalya bayramı ile Hıristiyan Paskalya bayramının aynı tarihte kutlanmaması kararlaştırılmıştır**³⁰. Hatta Paskalya kutlamalarının Pazar günü yapılmasına da özen gösterilmesi tavsiye edilmiştir. Hıristiyanlık açısından önemli bir konu olan, piskoposlukların hiyerarşisi de İznik konsilinde belirlenmiş oldu. Buna göre, ilk sırada **Roma Piskoposluğu** vardı. İkinci sırada **İskenderiye Piskoposluğu** yer alıyordu. Üçüncü sırada **Antakya Piskoposluğu** yer alıyordu. **Kudüs** sadece Sezar'ın başkentinin karşısında bir şeref öncülüğüne sahipti³¹. İznik Konsilinde Hıristiyanlık açısından çok önem arz eden yirmi kadar da yasa çıkarılmıştı. Bunlardan birçoğu kilise disiplini ile ilgili yasalardı³². Meselâ bu yasalardan birisi, "**piskopos takdislerinde üç**

²⁷ Mignon 1994, 39

²⁸ Mignon 1994, 35-39

²⁹ Dvornik 1990, 7.

³⁰ Mignon 1994, 40; Dvornik 1990, 7.

³¹ Dvorni 1990, 7.

³² Mignon 1994, 41.

piskoposun bulunması, Roma imparatorluğunun idari taksimine göre olacaktır³³.

İznik Konsilinde kabul edilen İznik iman Kredosu da oldukça tartışma konusu edilmiştir. Hatta bu arada iki Credo'dan bahsedilmiştir: **Birincisi**, İznik'te Constantin'in huzurunda konsilde kabul edilen kredo'dur. **Ariyenci** grubun hazırladığı bir kredo'dan daha bahsedilmektedir. Bu kredo'yu Sezareli **Eusebe**, kendi kilisesine belki de bir teselli için göndermiştir³⁴. İznik iman sembolü olarak kabul edilen metinle, **Eusebe**'in kilisesine gönderdiği iman sembolünün oldukça farklı olduğunu kaynaklar bildirmektedir³⁵. Fakat bizim burada her iki kredo'yu mukayese imkanımız yoktur. İznik konsilinde kabul edilen iman sembolünü kaynaklar şöyle nakletmektedir: **“Baba, ilâhtır ve her şeyin halikidir. Mesih ise Allah'ın oğludur. Sadece Baba'dan doğmuştur. Böylece o da Baba'nın cevherinden Hak ilâh'tır. Buna rağmen oğul, yaratılmış değildir, yerde ve gökte yaratılan bütün şeyler, oğulla vücud bulmuştur. O, biz insanların kurtuluşu için gökten inmiştir, cesetlenip insan olmuştur”³⁶. İznik konsilinde Teslisin üçüncü unsuru olan “Ruhu'l-Kudüs'ün, Ruhu'l-Hakk olan Baba'dan çıktığına da” karar verilmişti³⁷. Yine de Ruhu'l-Kudüs'ün tabiatı konusu müphem bırakılmıştır. Bu konu M. 381 de İstanbul'da toplanan ikinci genel konsilde tartışılmış ve karara bağlanmıştır³⁸. Böylece İznik konsilinde, **Arius**'un 320 yılma doğru ileri sürdüğü, İsa'nın (oğlun) Tanrısallığını tehlikeye sokan doktrini M. 325 yılında mahkum edilmiş ve özellikle Mısır'da meydana gelen teolojik kavgaya da son verilmiştir. **Arius**, Yeni-**

³³ Dvornik 1990.

³⁴ Mignon 1994, 33.

³⁵ Mignon 1994, 33.

³⁶ Lietzmann 1950, 110; Welter 1950, 52.

³⁷ Aydın 1998, 96.

³⁸ Aydın 1998, 96.

Eflatuncu felsefenin ilhamı altında “Ebedî olan’ın” sadece Baba olduğunu ve onun tanrı ismine layık olduğunu, oğlun ise, yaratıkların en mükemmeli olduğunu, **Dünya’nın oğul vasıtasıyla yaratıldığını, Tanrı’nın İsa-Mesih’e hulul ettiğini**” iddia etmişti³⁹. Arius bu görüşünden dolayı mahkum edilmiş ve bu konudaki kilise iman ikrarı, açık şekilde formüle edilerek, Arius’un fikirlerine set çekilmişti. Fakat Arius ve taraftarları 325 İznik konsilinden sonra teslim olmamışlar, Mısır, daima bu fesadın merkez noktasında kalmıştır.

Böylece **Arianizm ihtilâfı**, 325 İznik konsili ile bitmemiş, doktrinel, politikal ve kilise ile ilgili olarak I. İstanbul Konsili’nin toplandığı 381 yılına kadar devam etmiştir. I. İstanbul Konsili olacak olan 381 konsilinde, İznik iman ilkeleri içine kutsal-ruhunda tanrısallığı ilave edilmişti. Böylece İznik konsilinde müphem bırakılan Kutsal-Ruh’un Tanrısallığı da resmen tescil edilmiş oldu⁴⁰.

İznik konsilinden sonra ise **Arius** taraftarları varlıklarını sürdürürken, bir takım mezheplere de bölünmüşlerdir. Zaman içinde Arius’un fikirleri doğuda zayıflamış ve bazı Batı kiliseleri nezdinde taraftar bulmuştur. Muhtemelen bu destek, Aryanist misyoneri olan **Ulphilas** sayesinde olmuştur. **Aryanizm**, özellikle, **Goth’lar**, **Vandollar** ve **Lambards’lar** arasında yayılmıştır. **Ulphilas**, kutsal kitabı ve ayin adabını **Gotikçe’ye** tercüme etmiştir (383). Aryanistler, **dinlerini, göçleri ile milli bir din haline getirmişlerdir. Aryanizmin mensupları, miladi VI. ve VII. Yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşler ve daha sonra Roma kilisesiyle bütünleşmişlerdir**⁴¹.

³⁹ Delahoutre 1984, 94.

⁴⁰ Dvornik 1990, 11.

⁴¹ Dvornik 1990, 11’deki dipnota bakılmalıdır.

Bugün varlıklarını sürdüren **Uniteryen'ler** ve **Yehova Şahitleri** de kendilerini **Arius**'un varisleri olarak görmektedirler⁴².

Hıristiyan ilâhiyatı ve Doğu-Batı kiliseleri açısından çok önemli bir yeri olan II. İznik Konsili üzerinde de durmakta yarar vardır. 787 yılında İznik'te toplanan II. İznik Konsilinde, Doğu ve Batı Hıristiyanlığını bir asra yakın meşgul eden **İKONOKLAST** problemi çözüme ulaştırılmıştır. Bu konsilde kiliseye konan ikonları caiz görmeyen **ikonoklast zihniyet ve yaklaşım** aforoz edilerek, tasvirler kültünce tebcil edilen resimlerin veya ikonların, tasvir ettiği şahıslar olduğu kabul ve ilan edilmiştir.

II. İznik konsilinde (787) çözüme ulaştırılan bu İkonoklast probleminin arka planında nelerin olduğu konusunun ve bu konunun nasıl politik ve teolojik bir problem haline geldiğinin de bilinmesi, tebliğimiz açısından önem taşımaktadır. Bilindiği gibi Hıristiyanlık, Yahudiliğin kültürel ve dini atmosferi içinde doğmuştur. **Yahudilikte tasvir yasak olduğu için, ilk dönemlerde de Hıristiyanlıkta tasvir problemi yoktur. Fakat IV. Milâdi asırdan itibaren Grek ruhunun ve kültürünün tesiri altında Hıristiyanlar, kült yerlerini süslemeye başlamışlardır**⁴³. Bunun sonucunda Hıristiyan sanatkârlar, İsa'nın insan tabiatını da tasvir etmeye başlamışlardır. Bu konu, kilisede bir tartışma konusu olmuştur. Ancak bazı kilise babaları, açıkça "**Kutsalların Tasvirleri Lehine**" ve "**İncil'deki Sahnelerin Tasviri**" lehine, eğitim amaçlı bir niyetle tavır koymuşlardır⁴⁴.

⁴² Aydın 2000, bkz. Aryanizm Maddesi.

⁴³ Mignon 1994, 137.

⁴⁴ Mignon 1994, 137.

VII. Asrın başında, Nèopolis’li **LEONCE**, ikonların lehine bir ilâhiyat geliştirmiştir. Böylece, ikonlar, gittikçe kült yerlerinde çoğalmaya başlamışlardır⁴⁵. Fakat VII. Yüzyılın sonlarına doğru **Quinisexte** (691-692), İsa’nın tasvir edilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü İsa’nın portresi, kütle alakası olmayan bir takım objeler üzerine yapılıyordu. Meselâ, **II. Justinien**’in saltanatı döneminde (685-695) Bizans parasının üzerinde İsa’nın resmi bulunuyordu⁴⁶.

VIII. yüzyılın başına gelindiği zaman, kilisede ikon konusu bir başka boyutta kendini göstermeye başlamıştı. Artık Hıristiyanlar, **İkonlara** sadece saygı göstermiyorlar, aynı zamanda onlara tapıyorlardı. Bu durum, sade Hıristiyanlar arasında bir reaksiyonun oluşmasına neden olmuştu. Çünkü bunlar, Hıristiyanlığın, Putperestliğe geri dönmesinden korkuyorlardı. Bunun için İsa’nın tasvirine de karşı çıkıyorlardı. Şüphesiz bu reaksiyon; hem Yahudiler hem de Müslüman Araplar nezdinde büyük bir destek görüyordu. Bu dönemde Tasvirler kültürüne en çok karşı çıkan, **Paulicien**’ler olmuştur. Bunların tarihi, miladi birinci asra kadar çıkmaktadır. Bunlar, evlenmeye ve yiyeceklerden yemeye karşı çıkmışlardır⁴⁷. Bunlara karşı St. Paul “**riyakâr yalancılar**” ifadesini kullanmaktadır⁴⁸.

Fakat ikonlara karşı tavır alan ve reaksiyon gösteren sadece bunlar değildi. Meselâ **Nacolie** piskoposu Constantin, çok canlı bir ikonoklast (Tasvir ve put düşmanı) hareket başlatmıştı. O da ikonları, putperestliğin bir şekli olarak görüyordu⁴⁹. İşte, bir yandan Ortodoks inançtaki sapıklıklarla ve heretik tesirlerle, diğer yandan Yahudilerin ve

⁴⁵ Mignon 1994, 137.

⁴⁶ Mignon 1994, 137.

⁴⁷ Delahoutre 1984, 1289-1291.

⁴⁸ 1. Timoteos, IV/1-5

⁴⁹ Mignon 1994, 138.

Arapların ikonlara karşı gösterdikleri, tavırla beslenen İkonoklast hareketi, Doğu ve Batı kiliselerini bir buçuk asra yakın meşgul etmiş ve daha sonra da kendini politik, sosyo-entelektüel ve hatta milli bir politika şekli altında takdim etmiştir⁵⁰.

İşte bu kargaşa döneminde 717 yılında Bizans imparatorluğu tahtına **III. LEON** oturmuştu. O, Torosların kuzeyinde olan **İSAURİA**'da doğmuş. (Bugünkü Konya'nın Bozkırı) ve büyümüşü.⁵¹ Muhtemelen Yahudi çocuklarıyla birlikte aynı mekânda çocukluğu geçmiş ve onlardan küçük yaşlarda **İkon** düşmanlığını öğrenmişti⁵². **III. Leon**'un saltanatının ilk yılları, siyasi karışıklıklarla geçtiği için İkonoklast problemiyle pek ilgilenmemişti. Fakat kilise çevrelerinde İkonoklast tartışması devam ediyordu. Bu durumdan rahatsız olan **III. Léon**, konuyu kilise adamlarıyla müzakere etmeyi uygun bulmuş ve tartışmıştı. Bu toplantıda, Efesli **Theodose**, tasvirler lehine konuşurken; **Claudiopalis'li Thoâs** ve **Nicolie**'li Constantin, ikonlara karşı tedbir alınmasını savunmuşlardı. Toplantıdaki politik şefler de ikonlara tapınmanın patolojik bir olay olduğunda görüş birliğine varmışlardı⁵³.

Muhtemelen **III. Léon**, bu toplantı sonrası **726** yılında bir ferman yayınlamıştı. Bu fermanın muhtevası konusunda kaynaklar farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bir kısım kaynaklar, bu fermanın muhtevası bilinmemektedir, demektedirler⁵⁴. Diğer bazıları ise bu fermanın "**Azizlerin resimlerine tapınmayı**" yasakladığını belirtmektedirler⁵⁵. **III. Léon**'un fermanı, bütün piskoposlarca kabul edilmedi. Germain patriği bu

⁵⁰ Mignon 1994, 138

⁵¹ Mignon 1994, 137

⁵² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aydın 5vd..

⁵³ Mignon 1994, 138.

⁵⁴ Mignon 1994, 138.

⁵⁵ Dvornik 1990.

konunun Ökümenik bir konsilde tartışılmasının gerektiğini bildirmişti. Aynı şekilde Papa II. Gregoire'da tepki göstermişti. Hatta III. Léon, Papa'ya dogmatik içerikli bir mektup bile yazmıştı⁵⁶.

III. Léon'un yayınladığı fermana en ciddi reaksiyon, **Jean Damascene**'den (650-750) gelmişti, o sırada Damascene, **Yahuda da Saint-Sabas** manastırında bulunuyordu. **Jean Damascene**, İkonoklazma karşı muhalefetin başı olmuştu. Hatta bu konuda bir ikon teolojisi hazırladı. Bunu, Germaine Patrik'ine ve Ortodoks halka göndermişti⁵⁷. Böylece **Jean Damascene**, ikonoklast fikirlere karşı teolojik bir reddiye hazırlamış gibi olmuştu. Fakat III. Léon'un İkonoklast politikasına hiçbir şey tesir etmedi. O, 730 da meşhur "**İkonoklast Kararnamesini**" yayınladı⁵⁸.

Bu dönemde **Papalıkla-Bizans** imparatorunun arası yine ikonoklast hareket yüzünden bozulmuştu. Bu yüzden III. Léon'un İstanbul patriği olarak atadığı **Anastase**'ı papalık tanımamış ve bir mektup yazarak **Gregoire, III. Léon**'a teolojik konularda karar veremeyeceğini hatırlatmıştı. Ancak, **III. Léon**'un bu mektuba cevabı sert olmuştu. **III. Léon** mektubunda şöyle diyordu: "**Kilise üzerindeki hakimiyetini ifade ettikten sonra, Roma'ya karşı bir takım tehditler de bulunmuştu**"⁵⁹. Fakat buna rağmen **III. Leon**, Roma'nın kendi siyasi otoritesinden çıkmasından da korkuyordu⁶⁰.

Papa **II. Gregoire**'in halefi olan III. Gregoire'da Papalığın ikonoklast karşıtı politikasını değiştirmede. Bunun üzerine **III. Léon**,

⁵⁶Mignon 1994, 138.

⁵⁷Mignon 1994, 138.

⁵⁸Dvornik 1990, 24; Mignon 1994, 139.

⁵⁹Dvornik 1990 24; Mignon 1994, 139.

⁶⁰Mignon 1994, 139.

Balkanları ve Güney İtalya'yı Roma kilisesinin yargı alanından ayırdı ve onları İstanbul'un yargı alanı içine dahil etti. Buna ilaveten **III. Leon'un** doğduğu yer olan **İSAURİE'yi** de, Antakya kilisesinin yargı alanından ayırarak, İstanbul kilisesi yargı alanına dahil etmişti. Böylece **III. Leon,** bir nevi milli Bizans kilisesinin oluşumunu sağlamış oluyordu⁶¹. Bunun da doğal sonucu, Bizans'ın devlet sınırları içinde kilise, bir bütünlük içinde görünüyordu. Yani, ikonoklast fikirler, ülke sınırları içinde bir bütünlüğe kavuşmuştu. İkonoklazm hareketine karşı olanlar da, korkularından seslerini çıkaramıyorlardı. Ancak **III. Leon,** 18 Haziran 740'da öldüğü zaman İkonoklast düşmanlığı başını göstermeye başlamıştı⁶².

III. Leon'un yerine geçen oğlu **V. Constantin** de babasının ikonoklast politikasını değiştirmede. O, 730 yılında babasının yayınladığı ikonoklast fermanını yeniden 742 yılında yürürlüğe koydu. V. Constantin, teolojik formasyon almış ve İkonoklazma teolojik bir muhteva kazandırmıştır. Hatta bu konuda belli merkezlerde toplantılar düzenlenmesini emretmişti. Bunun sonucunda 754 de **HİERİA** da 338 piskoposun katıldığı bir Konsil toplamıştı. Fakat bu konsile, Roma ve Doğu patrikleri katılmamıştı. Bu konsilde, imparatorun, Havarilerin halefi olduğu kabul edilmiş ve iman konusunda karar vermek için, bir konsile ihtiyacının olmadığı da karara bağlanmıştır⁶³. Bu konsilde Germain Patriği ve **Jean Damascene** aforoz edilmiştir⁶⁴. **Hieria** konsiline ilk reaksiyon keşişlerden gelmişti. Bunun üzerine **V. Constantin,** bir çok manastırı kapatmış ve bir çok keşişe zulmetmişti⁶⁵. Yine **Hieria** konsiline, Kudüs'ten **Theodore,** Antakya'dan **Theodore** ve İskenderiye'den

⁶¹ Mignon 1994, 139. Ayrıca bkz.: Dvornik 1990, 24.

⁶² Mignon 1994, 139

⁶³ Mignon 1994, 140.

⁶⁴ Mignon 1994, 140; Dvornik 1990, 24

⁶⁵ Mignon 1994, 140.

Cosmas, reaksiyon göstermişlerdi. Ayrıca Papalık da **Hieria** konsil kararlarını kabul etmeyerek **LATRAN** da, Papa **III. Etienne 769**'da yeni bir konsil toplamış ve İtalyan kökenli elli Piskopos bu konsile katılmıştı⁶⁶.

V. Constantin'in ölümünden sonra yerine oğlu IV. Leon geçmişti (775-780). Bu dönem, İkonoklazm kavgası için bir dönemeç teşkil etmektedir. Ondan sonra tahta oğlu VI. Constantin geçmişti. Fakat onun döneminde Bizans imparatorluk işleri oğlu adına vekalet eden kralice **İRENE**'nin eline geçmişti. Kraliçe **İRENE**, ikonoklast hareketi tasvip etmiyordu. Fakat bu tavrını açıktan göstermek istemiyordu. Bunun için çok planlı gidiyordu. Bu alanda yaptığı ilk iş, sürgünde olan ikon taraftarlarının dönmelerine izin vermesi olmuştu. Diğer yandan **İkonofiles** taraftarlarını yavaş yavaş işbaşına getirmeye başlamıştı. Patrik **Tarasius**, 784 de işbaşına geçme vesilesiyle yazdığı mektubunda **HIERIA KONSİLİ** kararlarını tanımadığını ve yeni bir konsil için delege çağrılmasını talep etmiştir⁶⁷.

Kraliçe **İRENE**'de Papa **I. ADRIEN**'e bir mektup göndererek toplanacak konsile katılmasını istemiştir. **Adrien**, cevabî mektubunda "Roma'nın resimler konusundaki kanaatlerini açıklamıştır. Ayrıca, papalığın önceliği konusundaki fikrini de beyan etmiştir. Papa'nın mektubunu Pierre adında iki rahip getirmiş ve bu iki rahip aynı zamanda Roma'nın toplanacak konsile katılan üyesi olarak kabul edilmiştir. Ancak Roma'nın üyeleri konusu bir tartışma konusu yapılarak, mektubu getiren rahiplerin delege olup olmayacakları tartışılmıştır. Bu durumda şüpheye yer bırakıldığı takdirde toplanacak konsilin, Ökümenik karakteri tehlikeye düşebilirdi. Fakat

⁶⁶Mignon 1994, 140.

⁶⁷Mignon 1994, 141.

konsil toplandığına göre bu konuda herhangi bir şüpheye yer kalmamıştır⁶⁸.

Toplanacak bu konsil, İstanbul Patriği **TARASÍUS'un** başkanlığında **786** yılında İstanbul'da **Saint-Apôtres** kilisesinde toplanmıştır. Kraliçe **İRENE** ve oğlu **VI. Constantin**, çalışmalarını konsilde takdim etmişlerdi. Ancak konsile gelen piskoposların çoğu **İkonoklast** temayüllü idi. Konsil toplanır toplanmaz "**Tasvir Kıranlar**" tarafından dağıtılmıştır. Fakat İkonoklast problemi çözme konusunda kararlı olan **İRENE**, konsili bir yıl sonra **İZNIK'e** nakletmişti⁶⁹. II. İznik konsili adı verilecek olan bu konsil'e 350 piskopos katılmıştı. Konsil toplantılarının **yedisi** İznik'te yapılmıştı. II. İznik konsilinde **HİERÍA** konsili kararları aforoz edilerek, "**ikonların tebcili ve kutsalın resmedilmesi kabul edilmişti. Çünkü tasvirler kültüründe tebcil edilen resimlerin, tasvir ettiği Allah olduğu bildirilmiştir**"⁷⁰. **İkonlar konusunda bu konsilde alınan kararlarda "Jean Damascene'nin"** fikirlerinin büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir⁷¹.

Kilise tarihine II. İznik konsili olarak giren ve yedinci ökümenik konsil olarak kabul edilen bu konsil, bir buçuk asra yakın **Doğu-Batı kiliselerini** meşgul eden, İkonoklast problemini çözerek, **Doğu-Batı kiliselerini** rahatlatmıştır. Ancak Batı'da II. İznik konsilinin resmen tanınması daha sonra olmuştur. Almanya, Fransa ve İspanya'da hakimiyet kuran Batı İmparatoru **Charlemagne**, kendisinin ve kendi piskoposlarının iştirak etmediği II. İznik Konsilinin kararlarını tanımakta kararsız kalmıştır. **Charlemagne'nin** ilahiyatçıları ise, resmi bir yazı ile II. İznik

⁶⁸ Mignon 1994, 141.

⁶⁹ Dvornik 1990, 25; Mignon 1994, 141.

⁷⁰ Dvornik 1990, 25; Mignon 1994, 141.

⁷¹ Mignon 1994, 141.

konsili kararlarını reddetmişlerdir. Ancak Papa, II. İznik konsili kararlarını savunmuş ve geçerliliğini ilan etmiştir⁷². II. İznik Konsilini, Batı İmparatorluğu ancak, IX. Yüzyılda konsil kararlarının iyi bir tercümesi yapıncaya kadar kabul etmemiştir⁷³. IX. Yüzyıldan sonra II. İznik konsili konusunda, Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları arasında herhangi bir gerginlik kalmamıştır.

II. İznik Konsili ile **Doğu ve Batı** imparatorlukları arasında yüzyıllardır süren İkonoklast kavgası bitmiş; hem Doğu kilisesi hem de Batı kilisesi, İkonlara saygı gösterme konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak İkonoklast (Tasvir kıranlar) taraftarları, Doğuda etkili olmaya devam etmişlerdir. Doğu'daki bu psikolojik ve sosyolojik İkonoklast baskısı, Doğu Roma imparatoru **Théophile**'in dul karısı **Theodora**'nın küçük oğlu **II. Michel** adına vekalette bulunduğu miladi 842 yılına kadar devam etmiştir. Böylece Tasvirler kültü problemi tam olarak IX. Asrın ortalarında çözülmüş oldu. İkon konusundaki Ortodoks öğretisi, kiliselerde yeniden zafere ulaşmıştı. **Theodora**, İstanbul patrikliğine, ikon yanlısı **Methodu**, patrik olarak atamış ve "**Tasvirler kültü**" bir imparatorluk kararnamesi ile kiliselere duyurulmuştu⁷⁴. "**Tasvir kültü**" kararnamesinin yayınlandığı tarih, hâlâ Doğu kiliselerinde **Careme**'in (perhizin) ilk pazarı kutlanmaktadır⁷⁵.

İkonoklast taraftarlarının yenilgisi, Bizans sanatının karakteristik özelliği haline gelen İsa'nın ve azizlerin tasvirlerinin yapılmasını ve ikon imalatını cesaretlendirmişti. İkonoklast harekete karşı kazanılan bu zafer,

⁷² Dvornik 1990, 25.

⁷³ Dvornik 1990, 25.

⁷⁴ Dvornik 1990, 26.

⁷⁵ Dvornik 1990, 26.

hâlâ bugün Ortodoks kiliselerde, kilisenin diğer kısmını mihraptan ayıran **ikonostas**'la belirgin hale getirilmiştir⁷⁶.

Bütün bunlara rağmen, "**Tasvir düşmanlığının**" tasfiyesi birden bire olmamıştır. Tasvirler kültüne karşı düşmanlık, Bizans toplumunun entelektüel çevresinde üstünlüğünü daima korumuştur. Bizans imparatoriçesinin danışmanları, tasvirlerin restorasyonunda ve eski ikonların işlenişinde daima itidali tavsiye etmişlerdir. Fakat böyle bir tutum, zulüm döneminde acı çeken uzlaşmaz keşişlerce şiddetle eleştiriliyor ve bu son tasvir düşmanlarına ve şöyle böyle muhtedilere karşı sert tedbirler alınmasını istiyorlardı. Hatta bu konuda ılımlı politika izleyen patrik **Methode**, açıktan açığa politikasını eleştiren **Stoudios** manastırı keşişlerini, aforoz etmek zorunda kalmıştı. Bu karar ise kilise çevrelerinde, ılımlılarla aşırıları arasındaki gerilimi artırmış, **Methodu**'un ölümü üzerine **Theodora, İgnace**'ı İstanbul patrikliğine atayarak sükuneti temin etmeye çalışmışsa da **İkonoklast Problemi**", kilisenin başını uzun yıllar ağrıtmaya devam etmiştir. Çünkü her iki tarafın radikalleri, durmadan bu konuyu provoke etmeye devam etmişlerdir. Ancak II. İznik konsili kararları daima yürürlükte kaldığı için, ikonoklast taraftarları hiçbir zaman, VIII. Yüzyılın ilk çeyreğindeki yerlerine ulaşamamışlardır.

⁷⁶ Dvornik 1990, 26.

Kaynakça

- Aydın 1998
M. Aydın, Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları (Ankara).
- Aydın 2000
M. Aydın, Ansiklopedik Dinler Sözlüğü (Konya).
- Aydın 2002
M. Aydın, "Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri", Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 13, 5-14.
- Bardy 1947
G. Bardy, La théologie de l'Eglise de Saint Iréne au Concile de Nicée (Paris).
- Besnard 2000
A. M. Besnard, Hıristiyanlık (Çev. M. Aydın), Din Fenomeni (Konya).
- Botte - Marot - Congar - Dupront 1960
B. Botte - H. Marot - Y. Congar - A. Dupront, Le Concile et les Conciles Contribution a l'Histoire de la vie Conciliaire de l'Eglise (Chevetouque).
- Delahoutre 1984
M. Delahoutre, Dictionnaire des Religions (Paris).

- Dumeige 1962 G. Dumeige, Histoire des Conciles Oecumeniques (Paris).
- Dvornik 1961 F. Dvornik, Histoire des Conciles (Paris).
- Dvornik 1990 F. Dvornik, Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a, (Çev. M. Aydın) (Ankara).
- Geerard 1980 M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, IV: Concilia, Catenae (Turnhout).
- Gezler – Hilgenfeld - Cuntz 1898 H. Gezler - H. Hilgenfeld - O. Cuntz, Patrum Nicaenorum nomina latine, graece, coptice, syriace, arabice, armanice (Lipsia).
- Honigmann 1939 E. Honigmann, La liste originale des Peres de Nice (Broxelles).
- Lietzmann 1950 H. Lietzmann, Histoire de l'Eglise Anciennes II (Paris).
- Metz 1968 R. Metz, Histoire des Conciles (Paris).
- Mignon 1994 Giuseppe Alberigo (Bologne), Alberto Melloni (Bologne), Lorenzo Perrone (Pise), Umberto Proch (Modene) Marc Venard (Paris), Joseph Wohlmuth

(Bonn), Panayotis A.
Yannopoulos (Bruxelles), Les
Conciles Oecuméniques, t. I,
Traduit Par, J. Mignon (Ed.)
(Paris).

Welter 1950

G. Welter, Histoire des
Sectes Chretiennes (Paris).

ORTAYA ÇIKTIĞI İLK YÜZYILLARDA HIRİSTİYANLIĞIN ROMA İMPARATORLUĞUNDA STANDARTLAŞTIRILMA ÇALIŞMASI

Halûk ÇETİNKAYA*

Batı dünyasında tanrısallık taşıyan bir kral ya da yönetici fikri Büyük İskender ile başlamış ve Augustus ile hayata geçirilmiştir⁷⁷. Tanrılara özgü addedilen değerleri kendinde kişileştirerek kutsallık taşıyan birine dönüşmenin ilk örneğini kazandığı zaferlerin ardından M.Ö. 82 yılından sonra Felix (mutlu) ünvanını kullanmaya başlayan Dictator Sulla oluşturmuştur. Zaferlerinin, tanrılara ettikleri dualar neticesinde olduğunu göstermek adına yardımcısı Caecilius Metellus da Pius (dindar) ismini kullanmaya başlamıştır⁷⁸.

Tanrısallık taşıyan bir yöneticinin aynı zamanda kanun yapıcı, hatta bazen de kanunun kendisi olduğu fikri İulius Caesar örneğinde ortaya çıkmıştır⁷⁹. Ancak yöneticilerin tanrısallık olduğu kabul edilse dahi diğer tanrıların varlığı inkâr edilmemiştir. Roma devlet sisteminde insanların yaşamında büyük rol oynayan tanrılarla barışı korumak en önemli işlerden biri olmuştur. Tanrılarla barışı (pax deorum) sağlama işi dört ayrı din okuluna aitti. Fetiales, Salii, Sodales Titi ve Fratres Arvales. Burada görevli din adamlarının tanrılarla olan aracılıkları ve geleceğe yönelik kehanetleri sayesinde toplumun düzeninin sağlanabileceği inancı hâkimdi. Bu sebeple de din adamlarının onayını almayan yöneticilerin

* Yrd. Doç. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

⁷⁷ Martens 2003, 48.

⁷⁸ Fears 1981, 877.

⁷⁹ Suetonius 1959, I, 77.

başarılı olma ihtimali çok azdı. Yöneticilerin, din adamlarının en üst makamı olan Başrahip (Pontifex Maximus) olmaları, bu görevin hayat boyu sürecek olması sebebiyle, işlerini kolaylaştıran bir durumu teşkil etmekteydi. Bu sebeple İulius Caesar servetinin neredeyse tamamını harcaayıp, büyük borçlar altına girerek M.Ö. 63 yılında Pontifex Maximus olduğunda⁸⁰, önünde yapmak istediklerini engelleyebilecek neredeyse hiçbir güç kalmamış oluyordu.

Cumhuriyet idaresinin son yıllarına doğru M.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısında devlet idaresini ele geçiren Octavianus'un toplumun tüm kesimleri gibi din adamları üzerinde de büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Bu sebeple önceki dönemlerde zaman zaman yöneticilerin verdikleri kararları uygun bulmayarak onlara sorun oluşturabilen din adamları sorun oluşturmak bir yana onun gücüne kayıtsız şartsız boyun eğip yaptığı her şeyi destekleyici bir tavır sergilemişlerdir⁸¹. M.Ö. 30 yılında senatonun aldığı bir kararla hem resmi hem de özel şölenlerde Octavianus adına sunu yapılması bir kural haline gelmiştir⁸². Octavianus, müttefiği Lapidus'un elinde bulunan Pontifex Maximus makamını ondan almayı uygun bulmamış, ancak onun öldüğü tarih olan M.Ö. 12 'de Pontifex Maximus olmuştur⁸³.

Roma devleti içinde bu tür gelişmeler olurken İsa peygamber doğmuş ve uygulamaları huzursuzluk kaynağı olan Yahudi din adamlarının yönetimine karşı tepkisel hareketleri az da olsa taraftar bulmuştur. Romalılar bu yeni oluşuma dâhil olanlara gizlice toplanmaları, herkesin katıldığı dini şölenlere katılmamaları sebepleriyle şüphelye yaklaşmaktaydılar⁸⁴.

⁸⁰ Crompton 2003, 23-24.

⁸¹ Brent 1999, 52.

⁸² Brent 1999, 61.

⁸³ Brent 1999, 62

⁸⁴ Ehrman – Jacobs 2004, 3.

M.S. 1.yüzyıl sonunda imperator Domitianus döneminde (hd. 81-96), Roma ve Asya eyaletinde imperatorluk kültürüne yönelik ayinlere katılmayı reddeden Hıristiyanlar takibata uğramışlardır⁸⁵. Bunu izleyen imperator Traianus (hd. 98-117) döneminde, yaygın biçimde uygulanmamakla beraber Hıristiyan olduğunu itiraf etmenin idamla cezalandırılabilen bir suç oluşturduğu bilinmektedir⁸⁶. Hıristiyanlar 217 tarihli bir emirnameyle imperatorluk memuriyeti ve askerlikten men edilmişlerdir⁸⁷. Ancak zaman zaman derecesi artan bu takibata karşın Hıristiyanların sayısı da artmaya devam etmiştir. Çok sayıdaki cv, hasat, ya da günlük işlerle ilgili tanrının bulunduğu Roma imperatorluğu içinde Hıristiyanlığın bu kadar çabuk kabul görmesinin sebebi olasılıkla önceki dinlerin aksine kişisel kurtuluşu değil ama iyi ya da kötü, dindar ya da değil herkesin kurtuluşunu isteyen bir din olmasıydı⁸⁸. Ancak yine de Hıristiyanlara karşı resmi tutumda çok büyük bir değişiklik gözlenmemiştir. Bunun bir göstergesi olarak imperator Diocletianus'un (hd. 284-305) Pers'lere karşı yapacağı sefer öncesinde danışılan kâhinlerin sözleri üzerine Hıristiyanlar devlet görevlerinden uzaklaştırılmış ve kiliseleri yıkılmıştır⁸⁹. Ölümcül bir şekilde hastayken imperator Galerius (hd. 293-311) ölümünden hemen önce 311'de imzaladığı Hoşgörü Fermanı ile Hıristiyanlığa serbestiyet veren ilk imperator olmuştur.⁹⁰ Onun ardından gelen dönemde ise Hıristiyanlara daha çok serbestlik verilmiştir. Aslen imperator Licinius'un (hd. 308-324) kendisi ve diğer imperator I. Constantinus (hd. 306-337) arasında Hıristiyanlar konusunda varılan anlaşmayı doğu eyaletlerinin valilerine bildirdiği bir emirname olan ama yanlış bir biçimde Milano Fermanı adıyla anılan 313 tarihli belge bir dönüm noktasını oluşturur. Bu

⁸⁵ Eusebius 1926, I. 25; II. 17-18.

⁸⁶ Eusebius 1926, III. 33.

⁸⁷ Odahl 2004, 25.

⁸⁸ Whittaker 1979, 209.

⁸⁹ Jones 1994, 51.

⁹⁰ Lactantius 1989, XXXIV.

belgeyle, imparatorluk toprakları dâhilindeki diğer dinler gibi Hıristiyanlık da serbestlik kazanmıştır. Latince şekliyle Lactantius⁹¹, Yunanca şekliyle Eusebius'tan⁹² bu belgeye ilişkin ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür.

Hükümdarlığının ilk yıllarında 1. Constantinus büyük olasılıkla Sol Invictus (Yenilmez Güneş=Apollo) taraftarıydı⁹³. Ancak Sol Invictus'un ilk kez tercih edilen tanrı konumuna gelmesi Octavianus zamanında olmuştur. Octavianus, kazandığı zaferlerde büyük katkısı bulunduğu inandığı Apollo sebebiyle Palatine tepesindeki evinin yanında bu tanrıya adanmış bir tapınak yaptırmış ve Actium savaşının meydana geldiği yerde var olan Apollon tapınağını büyütülmüştür⁹⁴.

Roma devleti tarihi boyunca dini uygulamalarda farklılıklar olmasına karşın özellikle imparatorların Pontifex Maximus olmalarının ardından hem siyasi hem de dini yönetim tek elde birleşince gelenekselleştirilen standart uygulamalar daha kolay ve çabuk görür olmuşlardır. Şüphesiz ki coğrafi ve kültürel farklılıklar varlıklarını devam ettirmiş ancak en yüksek derecede dini uygulamalar devlet eliyle düzenlendiğinden standart hale gelmişlerdir. Bu sayede imparatorlar sadece yönetsel değil ama dini denetimi de ellerinde bulundurmaya başarmışlardır. Kendilerine tanrısallık atfedilen imparatorların bundan vazgeçmelerini beklemek çok kolay kabul edilebilir bir olgu değildi. Ancak şartlardaki değişime ayak uydurmayı görebilecek olanlar bundan vazgeçmeleri karşılığında alabilecekleri en çok ayrıcalığı koparma uğraşını vermişlerdir. Zaman zaman imparatorluk emirleri ile uğranılan takibat ve zulme karşın başlangıçta Yahudiliğin bir kolu olarak algılanan Hıristiyanlık beklenmedik bir hızla taraftar bulmuş ve 250 yılı civarında

⁹¹ Lactantius 1989, XLVIII. 2-12.

⁹² Eusebius 1926, X- 5. II- 14.

⁹³ Drake 2006, 117.

⁹⁴ Brent 1999, 59-60.

Küçük Asya halkının yaklaşık % 60'ı bu yeni dine mensup olmuştur⁹⁵. Kısa süreden meydana gelen bu gelişme doğal olarak imparatorların Hıristiyanlığa bakışını etkilemiştir. Hıristiyanların sadece sayıları değil ama güçleri de artmıştır. Bu sebeple varlıkları yadsınamaz bir topluluk haline gelen Hıristiyanlara karşı olmaktansa onlardan yana olmanın faydalarını ciddi anlamda ilk gören imparator 1. Constantinus olmuştur. Bir siyasetçi olması sebebiyle imparator 1. Constantinus bir yandan Hıristiyanlara karşı yakınlık gösterirken, diğer yandan tanrısal bir kişilik olması sebebiyle kendi onuruna kutlamalara izin vermiş ancak kurban kesimini kesinlikle yasaklamıştı⁹⁶. Öte yandan aynı imparator Hıristiyanlarca kesinlikle reddedilen gladyatör oyunlarına ve imparatorun ataları onuruna bir tapınak yapılmasına Hispellum'da izin vermişti⁹⁷.

Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki en önemli sorunlarda biri de nasıl ibadet edileceğiydi. Farklı uygulamalarda bulunan gruplar arasında en dikkat çekicilerden biri “*teyid edilmişler*” di. M.Ö. 2.yüzyılda Mısır'da Memphis kenti yakınlarındaki Serapis tapınağı çevresindeki küçük hücrelerde hayatlarını ibadet ederek geçiren ve gıda ihtiyaçları hücredeki ufak bir delikten uzatılan yemeklerle giderilen bu grup daha sonra Hıristiyanlığı da etkilemiştir⁹⁸. Onlardan etkilenecek hayatlarını ibadete adanarak geçiren bu insanları öncülerinden ayıran tek fark ise kendilerine yemek getirenlere verdikleri yazılarla yaşadıkları tecrübeleri ya da aldıkları tanrısal işaretleri yazmalarındı.

Diğer bir grup ise tanrıya fiziken yakın olabilmek amacıyla direk tepesinde yaşayan “*direkçiler=stylites*”ti. Çok yaygınlaşmayan bu grubun en önemli temsilcisi Symeon'du.

⁹⁵ Krautheimer 1989, 24.

⁹⁶ Jones 1980, 1052.

⁹⁷ Alföldi 1948, 105-106.

⁹⁸ Burckhardt 1989, 151.

Bir başka grup ise toplumca tuhaf addedilen hareketler yapmaları sebebiyle “ *kutsal abdallar=hagios saloi*” olarak anılan kişilerdi. Maddi dünyayı reddeden, asıl olanın öbür dünya olduğu öğretisini benimseyen bu grubun en bilinen üyeleri Emesa’lı Symeon, Andreas ve Philateros’tu⁹⁹.

Az sayıda kişinin dâhil olduğu bu grupların Hıristiyanlık için temel ihtiyaç olan standart ibadet biçimlerini oluşturamayacağı açıktır. Bu sebeple yeni ve daha iyi örgütlenmiş bir hareket olarak manastırlar ortaya çıkmıştır¹⁰⁰. Ancak bu uygulama da sadece manastırda yaşayanları dâhil edip toplumun genelini kapsamadığından ihtiyaç duyulan ibadette standart belirleyicilik rolünü onlar da oynayamamıştır.

313 yılında Hıristiyanlığa serbestlik tanınmasının hemen ardından 1. Constantinus’un uğraşması gereken ve olasılıkla da dâhil olmak istemediği bir durum Arles’da ortaya çıkmıştır. Burada 314 yılında toplanan kilise konsili Donatistlerle ilgili sorunları görüşürken her iki taraf da imperatorluk desteğini alma çabası içine girdiklerinden dolayı bu olay bir imperatorun Hıristiyanlıkla ilgili işlere dâhil olduğu ilk tarihi de oluşturmuştur¹⁰¹. Ancak burada çok önemli bir ayrıntı göz ardı edilmemelidir. Hıristiyanların yeni konumları ve imperatorluğun kendilerine tanıdığı ayrıcalıkların en güzel göstergelerinden biri olarak Donatist’lerle yapılan görüşmelerin papa Miltiades’e devlet tarafından yeni tahsis edilen bir sarayda yapılmasıdır¹⁰².

Hıristiyanlık Roma imperatorluğunda bulunan diğer tek tanrılı din olan Yahudilik gibi cemaatin katılımını gerektirmekteydi. Bu, yüzlerce yıl tapınaklara girmelerine müsaade edilmeyen ve bu sebeple de doğrudan katılımı kısıtlanmış halkın ibadet sırasında dahil oldukları, Yahudilikte

⁹⁹ Kazhdan 1991, 795.

¹⁰⁰ Çetinkaya 2000, 10-18.

¹⁰¹ Drake 2006, 118.

¹⁰² Leadbetter 2002, 12.

olduğunun aksine cemaate üye olmanın daha az kısıtlayıcı koşullara bağlı olması sebebiyle de daha geniş katılımı sağlayan bir durum oluşmuştur.

Roma devletinde resmi devlet tanrılarının yanısıra yaygın biçimde ev tanrılarının da varlığı söz konusuydu. Gerek din adamları gerekse devlet adamlarının bu ev tanrıları ve bunlara yapılan ibadet konusunda fazla güçlerinin bulunmadığının farkına varıldığı anlarda müdahaleler olmuştur. Evdeki dini işleyişte büyük öneme sahip olan “*lares*” leri bir nebze olsun kendi amacı için kullanmak isteyen Augustus M.Ö.7’de “*Lares Compitiales*” i(dört yol ağzı lares'i) oluşturarak burada var olan heykellerin arasına kendi “*genius*”unu da koydurmuştur¹⁰³. Bunu yapmasındaki amaç, devletin sadece resmi devlet tanrılarına ilişkin dini uygulamalarda değil ama daha küçük ölçekli fakat yaygın olan uygulamalarda da varlığını hissettirmek ve belli bir standart oluşturmak olmuştur.

Hıristiyanlık açısından bakıldığında, ortaya çıktığı ilk zamanlarda yukarıda anlatıldığı gibi farklı uygulamaların bulunduğu bu yeni dinde eskiden kalma bir gelenek olarak evde ibadet etmek de söz konusuydu¹⁰⁴.

Bu durumda Hıristiyanlık öncesinde Roma dinleri için yaşanan olayın bir benzerinin yaşanması da devlet otoritesini sağlamak açısından kaçınılmazdı. Bu sebeptendir ki daha önceleri standart bir ibadet ve sunu geleneğine sahip olan Roma devletinde Hıristiyanlık için de aynı uygulamanın yapılması hem devlet otoritesini sağlamak hem de yeni ortaya çıkan bu din içinde daha çok söz söyleme hakkını sağlamak açısından hayati önem taşımaktaydı.

Bu sebeple tek tek cemaatlerle uğraşmak yerine onların önderleri durumundaki din adamlarıyla sorunun daha kolay çözülebileceğinin farkına varan imperator 1. Constantinus 325 yılında, bilinen dünyanın her

¹⁰³ Brent 1999, 63.

¹⁰⁴ Hurtado 1999, 41.

köşesine haberciler yollayarak amacını gerçekleştirmek için çok ciddi bir adım atmıştır. Gelmelerini beklediği din adamlarıyla sadece yeni resmîyet ve devlet desteği kazanmış olan Hıristiyanlığın ibadet ve inanç standartlarını belirlemek amacıyla değil ama imparator olarak hala gücün kendisinde olduğunu ve bunun onlarca da tanındığını kanıtlamak amacıyla bir toplantı planlamıştır. Dini açıdan bakıldığında ibadetin standartlaştırılmasında yaşanan sorunlar ve bazı ayrılıkçı görüşlerin ortaya çıkmasına karşın temel inanç sisteminin belirlenmesi ve daha sonra Evrensel (ekümenik) olarak anılacak olan konsil toplantılarına başkanlık etmiş olması sebebiyle imparator amaçlarına ulaşmış oluyordu. Henüz başlangıcı aşamasında imparatorlar eliyle standartlaşdırılmaya çalışılan Hıristiyanlıkla ilgili çabalar sonraki yüzyıllarda dahi beklenen sonuçları vermemiş, kiliseler arasında ayrılmalar ve farklılıklar daha çok çeşitli ve yaygın olarak ortaya çıkmışlardır.

Kaynakça

Alföldi 1948	A. Alföldi, The Conversion of Constantine and Pagan Rome.
Brent 1999	A. Brent, The Imperial Cult and the Development of Church Order.
Burckhardt 1989	J. Burckhardt, The age of Constantine the Great.
Çetinkaya 2000	H. Çetinkaya, “ Bizans Manastırlarının Tarihsel Gelişimi”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 15.

- Drake 2006 H. A. Drake, "The impact of Constantine on Christianity", bk. N. Lenski (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*.
- Ehrman – Jacobs 2004 B. D. Ehrman- A. S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity 300-450 C.E.*
- Eusebius 1926 Eusebius, *Historia Ecclesiastica I-II*.
- Crompton 2003 S. W. Crompton, *Iulius Caesar*.
- Hurtado 1999 L. W. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship*.
- Fears 1981 J. R. Fears, "The Cult of Virtues and Roman Imperial Ideology", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 17.2.
- Jones 1980 D. L. Jones, "Christianity and the Roman Imperial Cult", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 23.2.
- Jones 1994 A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*.
- Kazhdan 1991 A. Kazhdan, "Fools, Holy", bkz.: Alexander P. Kazhdan

- Krautheimer 1989
 vd. (ed.), *The Oxford dictionary of Byzantium* II.
 R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* ⁴.
- Lactantius 1989
 Lactantius, *Liber de Mortibus Persecutorum*.
- Leadbetter 2002
 B. Leadbetter, "Constantine and the Bishop: The Roman Church in the Early Fourth Century", *The Journal of Religious History* 26. 1.
- Martens 2003
 J.W. Martens, *One God one law: Philo of Alexandria on the Mosaic and Greco-Roman Law*.
- Odahl 2004
 C. M. Odahl, *Constantine and the Christian Empire*.
- Suetonius 1959
 Suetonius, *De vita XII Caesarum*.
- Whittaker 1979
 J. Whittaker, "Christianity and Morality in the Roman Empire", *Vigiliae Christianae* vol. 33 no. 3.

İZNİK KAZILARI IŞIĞINDA SARAY BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI

V. Belgin DEMİRSAR ARLI - Ara ALTUN*

ABSTRACT

In this paper, a cumulative evaluation of determination studies about localization for The Palace which hosted the Nicaea Council are presented, in light of Iznik Excavations and publications led by Istanbul University.

According to sources, the Bishops and their companions were gathered in a Hall of the Palace, in which the Emperor was also present. The space that the council was gathered has been a subject for several studies. In this context, the data collected from the drills executed within the Iznik Excavations were evaluated and as a result, the focus was on the northwest section of the city. Primarily, the Burial Chapel placed on Arabacı Street in Kemalpaşa neighbourhood was found, published with registration and requested for expropriation to continue on the excavations.

In the following years, through the drills on Seyh Bedrettin Street, north of the buildings so called Bagkur Evleri, a larger church and walls in front of a simple pavement at southeast of the church were

* Ara Altun - V. B. Demirsar Arlı - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.

identified and published. The wider researches in this zone were started in 1987. In 1992, the area bordered in former seasons was excavated by layers and the church has been revealed. After taking a look at the general sight of subjected buildings and other architectural remnants found during our researches in this area, it would not be wrong to state that this area is the most reasonable place where Nicaea Council been held.

Keywords: Nicaea, Council, Palace, Excavation.

22-23 Mayıs 2010 tarihlerinde İznik'te "İznik I. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu Çalıştayı" başlığı ile Uluslararası bir toplantı düzenlenmesi tarafımızdan ilgi ile karşılanmış, konunun yeniden gündeme getirilmesi karşısında; çeşitli makale, bildiri, kitap, konferans ve raporlarımızda yer almış bulunan, İznik Kazılarının uzun yıllara dayanan birikiminin sonuçlarını burada da paylaşmanın yararlı olacağı düşünülmüştür.

Dayanak: 1963 yılında Prof. Dr Oktay Aslanapa başkanlığında İstanbul Üniversitesi'nin İznik Kazıları sur dışında Orhan İmaret ve Hamamı'nda başlamış, 1964 yılında çalışmalar sur içine kaydırılmış, 1969 yılı kazı ve sondajlarından sonra ara verilmiş, 1981 yılında yeni sondajlarla devam edilmiş olan bu alan çalışmaları yanında İznik'in maddi kültür mirasının tümü ele alınmış, 1984 yılındaki yeni düzenlemelere kadar Lisans düzeyinde zorunlu olan bitirme (Lisans) tezleri de dâhil olmak üzere Yüksek Lisans ve Doktora tezleri ile çeşitli bilimsel saptama ve değerlendirmeler sürdürülmüş ve yayınlar yapılmıştır. 1981 yılında ikinci dönemi başlatılan alan çalışmalarında İznik'te sur içi yapılaşmasının hızla devam ettiği ve tahribata yol açtığı, mevcut mirasın korunması bakımından tescillerin önemi de dikkate alınarak 1/1000 hâlihazır paftalar üzerinde, sondaj sonuçları da

değerlendirilerek, işaretlenip raporlandırılarak Bursa Bölge Koruma Kurulu'na gönderilmiş ve Sit ilânı sağlanmış, Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları başlatılmıştır. Kurumsal ve bireysel olarak danışmanlığı yürütülen planlama çalışmaları öngörülenden uzun sürdüğünden geçici yapılanma koşulları gerekçesiyle tescil kararları kesinleşmeden yapılan uygulamalara rağmen, 11.02.1990 gün ve 969 sayılı karar ekindeki tescil listesiyle önemli eserler ve kalıntılar yasal koruma altına alınabilmiştir. Sur içinin tamamının 3.derece ve lejantı ile sınırları belirlenmiş alanların 1.derece olarak ilân edilen İznik'te uygulamanın çeşitli nedenlerle aksadığı gerçeğini burada tartışmak gereksiz olup sadece işaret etmekle yetinilecektir. Altmışlı yıllardan günümüze İznik'teki gelişmeleri izleyen ve önemli bir birikime sahip, oluşturduğu gelenekle başkanlığı devrederek kurumlaşmış İznik Kazıları ekibi, genellikle uzman personel ve kadro bakımından ihmal edilmiş olan Müze'nin görev alanına giren denetimlere de İznik'te bulunan süreler içinde, Müdürlüğün talepleri doğrultusunda, yardımcı olmuştur.

Geçmiş: Geçtiğimiz yıllarda, “inanç turizmi” kavramı gündeme geldiğinde İznik, I. Ökumenik Konsil'in toplandığı yer olarak dikkatleri çekmiş ve bu nedenle konsilin toplandığı yer yeniden sorgulanmaya başlamıştı. Yerel yönetimin ilk başta pek sıcak bakmamasının yerel basına yansıyan tutumunun değişmesi üzerine, adeta bir şehir efsanesine dayanan Senato Sarayı yeri olarak gösterilen güney limanının kalıntılarına işaret eden mevkide, bir sivil toplum kuruluşunun öncülüğünde yeni bir park düzenlemesine geçilip levhalandırılmış, sonra çay bahçesine dönüşmüştü.

Yeniden: Zaman zaman “turizm” boyutu ile yeniden gündeme taşınan I. Konsil nedeniyle değerlendirilebilecek somut veri bakımından, saray veya senato sarayı kalıntıları arandığında İznik Kazısı Başkanlığı'ndan da görüş istenmiş olduğundan, “Sarayın yerinin tespiti,

kazılarla ortaya çıkarılıp restore edilerek turizme kazandırılması” gerekçesine dayalı teşebbüsler için her seferinde sondaj ve kazılar ile alan araştırmalarımıza dayalı birikimimiz sözlü veya yazılı raporlar olarak ilgililere sunulmuştur. Kültür ve Turizm Bakanı’nın (Sayın Atilla Koç) beraberindeki üst düzey heyetle İznik’e gelişinde uzun yıllardan beri rapor ve başvurularımızda iletilen, kazıların devamı için gerekli kamulaştırma taleplerimizi not edip talimatlar vermesi ve Kaymakamlık Makamı aracılığı ile Saray / Senato Sarayı / Konsil Sarayı konusunda yazılı bir rapor istemesi üzerine en son 28.08.2006 gün ve İZN/05-01.021 sayılı bir rapor, kazı ve sondaj yayınlarımızın ilgili bölümlerinin fotokopileri dâhil 41 yaprak ek ile kaleme alınmış ve Kaymakamlık ile Bakanlık Makamı’na arz edilmiştir. Sınırlı sayıda görsel veri yardımı ile konuyu burada özetlemek gerekiyor:

Ökümenik (Genel) Konsil: (İznik / Nikaea, M.S.325) Hıristiyan dünyasının ilk genel toplantısı olan 325 tarihli I. Konsil, Roma İmparatorluğu döneminde, genel bir kabul ile 328 Piskopos ve onlara eşlik eden ruhbanlarla ve İmparator I.Constantinus Magnus’un (Büyük Konstantin) katılımıyla İznik’te toplanmıştır. Roma İmparatorluğu’nun başkentinin Roma’dan İstanbul’a taşındığı bu yıllarda İznik Anadolu’nun batısında kuvvetli surlarıyla çok önemli stratejik bir merkez konumundadır. Konsil’de sapkın olarak değerlendirilen Ariusculuk reddedilmiş ve günümüze kadar geçerli olup özellikle Katolik (Vatikan) mezhebinin temelini teşkil eden Hıristiyan üçlemesi (Baba – Oğul – Kutsal Ruh) kabul edilmiştir.

Konsil’in Toplantı Yeri: Kaynak bilgilerine göre Piskoposlar ve kendilerine eşlik edenler Saray’da, İmparatorun da bulunduğu Salon’da toplanmışlar, İmparator henüz vaftiz edilip resmen Hıristiyan olmamakla birlikte merkezde, din adamlarına hürmeten tahtta değil, yaldızlı bir

iskemlede oturmuş ve toplantıları izlemişti. Sayıca oldukça kalabalık olan bu toplantının yapıldığı mekân çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Senato Sarayı Konusu: Kim tarafından ve ne zaman ortaya atıldığı belli olmayan “Senato Sarayı” konusu tartışmalıdır. Roma eyalet teşkilatında ve şehir planlamasında senato için ayrı bir “Sarayı” konusu müphemdir. Senato genellikle Sarayı’nın bir özel salonunda toplanmaktadır. Kaynaklarda I. Konsil’in “Sarayı”da toplandığı ifade edilmekle birlikte Senato Sarayı deyimine pek rastlanmaz. Yarım daire veya daire biçiminde oturulduğu ifadelerine dayanılarak, Sarayı’nın Senato toplantıları için kullanılan büyük bir salonunu düşünmek mümkün olabilir. İznik Sarayı’nın bir Eyalet yönetim merkezi olduğunu da bu arada belirtmek gerekir.

İznik’te göl kıyısında (İnciraltı mevki) yerli geleneğin Senato Sarayı olarak belirttiği yer, son yıllarda park olarak düzenlenmiş ve buraya I.Konsilin toplandığı yer levhası konulmuş, merkeze de bir taş dikilmiştir.

İç taraftaki iç suru buraya doğru bağlayıp, zayıf addedilen göl tarafı surları ile kara bağlantısını kesecek biçimde göle kadar uzayan duvarların (aynı duvar kuzey tarafında da vardır) sonunda kalıntısı göl içinde bulunan yuvarlak bir kule, düzenli taşlarda bir girinti ve ritim basamakları dolgu, bitki ve molozlarla kaplıdır (20. yüzyılda kuzeydeki koya alınan “iskele” gibi, güney rüzgârına kapalı bu koyun da iskele amaçlı kullanılmış olması ve kule ile duvarın da bu iskeleyi kara tarafından koruması ihtimali göz ardı edilmemelidir).

Ön sur ve güçlendirmelerle birlikte bu koruma duvarlarının da Arap akınlardan sonra 8. yüzyılda yaptırılmış olduğu son araştırmalarda belirtilmektedir.

Günümüzde Göl Sahil Yolu ile kesilen bölümden kıyıya kadar ortalama 50 metrelik bu uzantının güneye doğru 6 metrelik alanı boş,

ötesi park düzenlemesine aittir. Altmışlı yıllarda sahilten güney surları dibini dolaşarak Yenişehir / Bursa istikametinde gidiş ve sahil yolu / plaj amacına yönelik kot yükseltip dolgu ile oluşturulan yolun doğusu eskiden surlara kadar azmak / bataklık bölgesi idi. Buradaki muhtemel liman tesisinin aydınlatılması için, küçük bir sondaj ve temizlik çalışması yeterli olacakken park düzenlemesi için dolgu ayrı bir tartışma konusudur.

20. yüzyıl başlarında Fransız Gazeteci Delbeuf ile aynı yıllarda Alman araştırmacı Schneller, Konsil'in yapıldığı yeri aramışlar ve kendilerine göl kıyısındaki tümsekler gösterilmiştir. Schneller, "merdivenle ulaşılan kare bir mekândan söz etmekte, başka ayrıntı vermemektedir.

Saray: İznik'teki Saray'ın yeri ayrı bir araştırma konusudur; İznik'in Anadolu'da ilk Türk Başkenti olduğu Selçuklu döneminde, Anna Komnena'nın "Alexiade"nda Süleyman Şah ve I. Kılıçaslan ile Bizans arasındaki ilişkide sözünü ettiği "Sultanikon" un yeri muğlâktır. Yenişehir Kapısı iç tarafı pek kabul görmemiş olmakla birlikte, buna yakın Saraybahçe mevki bu adı çağrıştırmaktadır. Öte yandan, İstanbul Kapısı iç tarafından göle doğru görülen kalıntıların İznik Sarayı'na ait olduğu 19. ve 20. yüzyıl gezgin ve araştırmacıları tarafından daha kuvvetli ihtimal olarak belirtilmiştir. 19. yüzyıl ilk yarısında İznik Surlarını ilk defa plana geçirmiş olan Ch. Texier, bu mevkide "Mütesellim Köşkü" adı ile geniş bir çevre duvarı içinde kalıntıları işaretlemiş, ancak açıklamalarında 1833'de tesbit ettiği bu kalıntıların daha sonraki gelişinde tam tesbitini yapamadığını çünkü kendisine "kötü hava şartlarından (!) yıkıldığının söylendiğini" yazmıştır.

Kazının seksenli yıllarında sürdürülen Suriçi yüzey araştırmaları ve tescil'e esas tespitleri sonunda bu bölgeye yakın Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak'taki kalıntılar benzeri az görülebilen tuğla örgülü bir alt yapı ve iki yönde uzantıları ile üzerinde bir mezar kilisesi kalıntısına

ulaştırmış, tescil ve yayımı ile it ve levhaları tesis edilmiş, devamı için kamulaştırma talebinde bulunulmuştur.

İzleyen yıllarda Bağkur apartmanlarının arkasındaki tmsekte (şeyh Bedrettin Sokak) yapılan sondaj ile daha büyük bir kilise ve güneydoğusunda (belki de Selçuklu ağında saray mevkii olarak kullanılan) basit bir döşeme önünde duvarlar belirlenmiş ve yayımlanmıştır. Bu bölgedeki araştırmalara ilk kez 1987 yılı kazı çalışmaları sırasında başlanmıştır. 1988 kazı sezonunda bu bölgedeki çalışmalara ağırlık verilerek temizlik yapılmıştır. 1991 yılı çalışmalarında özellikle altyapının çevresinin temizlenmesine ve sınırlarının belirlenmesine ağırlık verilmiştir. 1992 yılında sınırları önceki sezonlarda belirlenen alanlarda tabaka kazısına başlanmıştır. Olduğa büyük bir yapıya ait olan altyapı, mezar hücreleri ve apsis ortaya çıkarılmıştır. Zemin döşemesi hemen tamamen yok olmuş ve mezar hücreleri ile bodrumuna ait plan ve kesitleri saptanıp yayımlanan bu kilise kalıntısının bulunduğu dört parselin kamulaştırma işlemi ancak 2010 ortalarında gerçekleşmiş olup, 2011 planımızda çalışmaların sürdürülmesi öngörülmüştür. İmar adasının tamamı 1.derece arkeolojik sit olarak tescillenmiştir. Georadar ölçümlerinde varlığının tesbit edildiği raporlandırılan muhtemel kilise temellerinin koordinatları ile 1/1000 imar paftasında, ortaya çıkarılıp yayımlanmış olan mevcut kilise ve bağlantılarının çakışmaları, eğer bir sapma söz konusu değilse ve belirtildiği gibi eksi 0.5 metrede ise, dikey sondaj çubukları ile bile varlığını kanıtlamak mümkün görünmektedir.

Bağkur apartmanlarının hemen arkasında inşaat sırasında tahrip edildiği kot farkından da kolayca anlaşılan, kısmen görülen apsis kalıntıları ile bir türlü Müze'ye taşınamayıp "eski taş" olarak nitelendirilen muhtemelen 4/5.yüzyıla ait sütün parçaları ve yayımladığımız iki kademeli suyolları ile bu veriler birleştirildiğinde

Saray-Piskoposluk Merkezi-Mütesellim Köşkü gibi tarihi süreç içinde devam eden bir “özel bölge”nin mevcudiyeti düşünülmektedir.

Arap akımları ve izleyen diğer kuşatmalar gibi, isyanlar, Selçuklular, Haçlılar, Osmanlılar döneminde de İznik’in yıkım ve talanlar ile değil anlaşmalarla el değiştirmiş olması bazı yayınlarda duygusal bir biçimde 325 Konsil’i sırasında ölüp buraya gömülen ve sonradan “Kutsal Rahipler Kilisesi” adı verilen bir mezar kilisesinin varlığına bağlanmaktadır.

İnciraltı mevkiindeki sondajların sonucunda 325 Konsili’nin toplanabileceği ölçüde bir mekanın ipuçlarına rastlanırsa, İstanbul, İzmit gibi bir Sahil Sarayı’nın belki de bu toplantı için, surlarla çevrili İznik’in dışında, güvenli bir dönemde özel olarak yapılmış olduğunu da düşünmek mümkün olacaktır.

Konunun biraz daha aydınlatılabilmesi, yukarıda sözü edilen bölgede (Kemalpaşa Mahallesi-Bağkur arkası) kamulaştırmalar yüzünden devam edilemeyen kazıların sürdürülmesiyle elde edilecek arkeolojik verilere bağlıdır.

Yakın geçmişe kadar tamamen boş olan ve son yirmi yılda hızla yapılaşan, 1.derece olmasına rağmen talep karşısında imar yolu açılabilen, kaçak yapılar yapılabilen bu bölge, büyük ihtimalle, İznik’te yerleşik Çandarlı Vezir Ailesi’nin saray - köşk’üne ait olduğu, kuzeyinde yapıp yayınladığımız sondajlarla da kuvvet kazanan ve kamulaştırma talebimizin sürdüğü İsmail Bey Hamamı’na da komşu sayılır.

İznik’te Saray / İdari Merkez ihtimallerinin olduğu, fakat yoğun yapılaşma nedeniyle araştırılması güç bir mevki de , Maltepe kesimidir. Sur içinde belli bir yükseklik farkına sahip bu bölgede Tekke / Müze sokak ile Maltepe caddesinin kesiştiği güneydoğu köşesinde zemin mozaiği kalıntılarına rastlanmış, tümseğin kuzeyindeki mevcut ev bahçesinde işli mimari fragmanlar görülmüş, Osmanlı döneminde de yerleşmenin yoğunluk kazandığı bu kesimde yakın zamana kadar Tekel

deposu olarak kullanılan Eski Hükümet Binası restore edilerek Kaymakamlık buraya taşınmıştır. Göl tarafındakine göre daha havadar olan bu suriçi alanının tarihi süreç içinde saray / idari merkez olma ihtimali de soru işaretleri taşımasına rağmen araştırılması gereken diğer bir ihtimal olarak gündemimizde olmuştur.

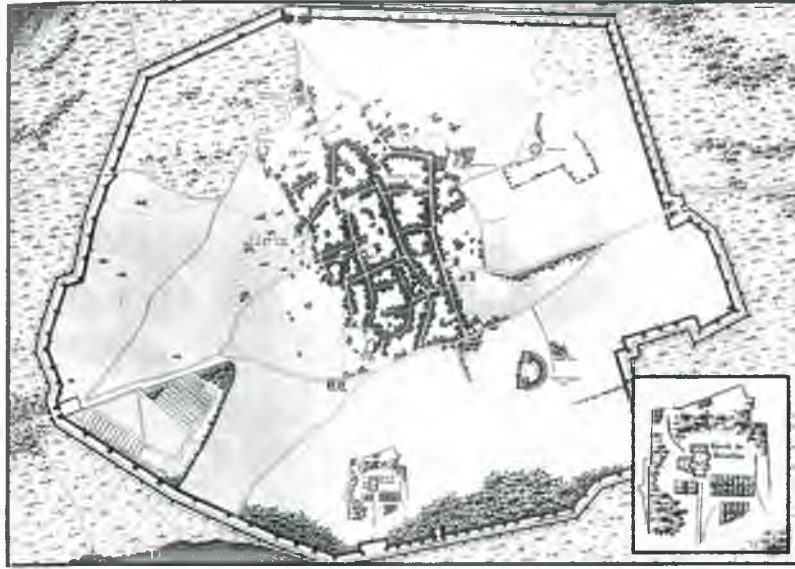
Sonuç: Birinci aşamada İnciraltı Mevkiindeki Senato Sarayı olarak bilinen sur duvarı ve rıhtımın güneyindeki sondajın yapılarak şüphelerin giderilmesi, fakat daha somut veriler sunmuş olan Bağkur apartmanları doğusundaki 1.derece tescilli bölgede kazı ve sondajların sürdürülmesi Saray ve Konsil'in toplantı yeri hakkında arkeolojik veriler sağlayabilecek ve yazılı kaynaklar, seyahatnameler, yayınlardaki karışık görüşler bu temellere dayandırılarak daha kesin bilgilere ulaşılabilecektir. İstanbul Üniversitesi İznik Kazı Ekibi, kurumsal birikimi ve araştırmaları ile kamulaştırmaların tamamlanması nisbetinde çalışmalarını sürdürerek katkıda bulunmaya devam edecektir.

Seçme Kaynakça

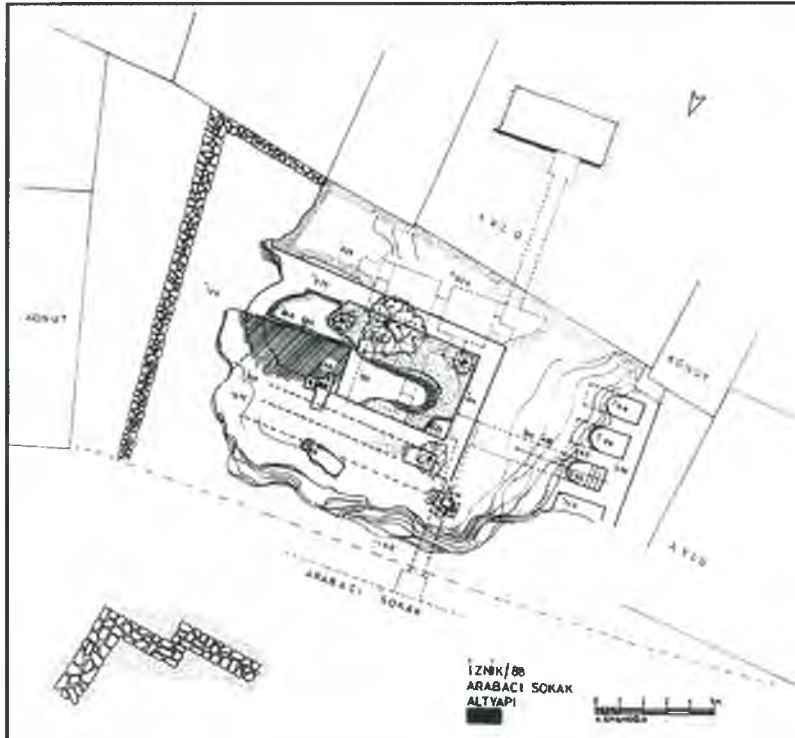
- Altun - Aslanapa 1996 A. Altun – O. Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1994 Mevsimi Çalışmaları”, XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (Ankara), 411-428.
- Altun 2006 A. Altun, “Kültür Mirası Olarak İznik”, Uluslararası İznik Sempozyumu (5-7 Eylül 2005), (İstanbul), 341-345
- Aslanapa vd. 1989 O. Aslanapa - Şerare Yetkin - A. Altun, İznik Çini Fırınları Kazısı, 1981-1988, II. Dönem, (İstanbul).

- Aslanapa 1993 O. Aslanapa, "İznik Çini Fırınları Kazısı 1991 Yılı Çalışmaları", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II (Ankara), 475-494.
- Aslanapa 1994 O. Aslanapa, "İznik Çini Fırınları Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II (Ankara), 547-563.
- Delbeuf 1906 R. Delbeuf, *De Constantinople á Brousse et á Nicée* (İstanbul).
- Demirsar Arlı 2006 V. B. Demirsar Arlı, "İznik Çini Fırınları Kazısından İlgi Çekici Örnekler", Uluslararası İznik Sempozyumu (5-7 Eylül 2005) (İstanbul), 347-355 / 498-502.
- Eyice 1988 S. Eyice, *İznik, Tarihçesi ve Eski Eserleri* (İstanbul).
- Foss 2004 C. Foss, "İznik'in Bizans Surları 260-1330", *Tarih Boyunca İznik* (İstanbul), 249-262.
- Goltz 1891 C. Goltz, "Ein Auflug nach dem alten Nicaea", *Allgemeine Zeitung*, 151.
- Goltz 1896 C. Goltz, *Anatolische Ausflüge* (Berlin).
- Mango 2004 C. Mango, "Birinci Ökümenik Konsil'in Toplandığı Yer ve Kutsal Pederler Kilisesi", *Tarih Boyunca İznik* (İstanbul), 305-313.
- Moltke 1891 H. Moltke, *Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839* (Berlin).

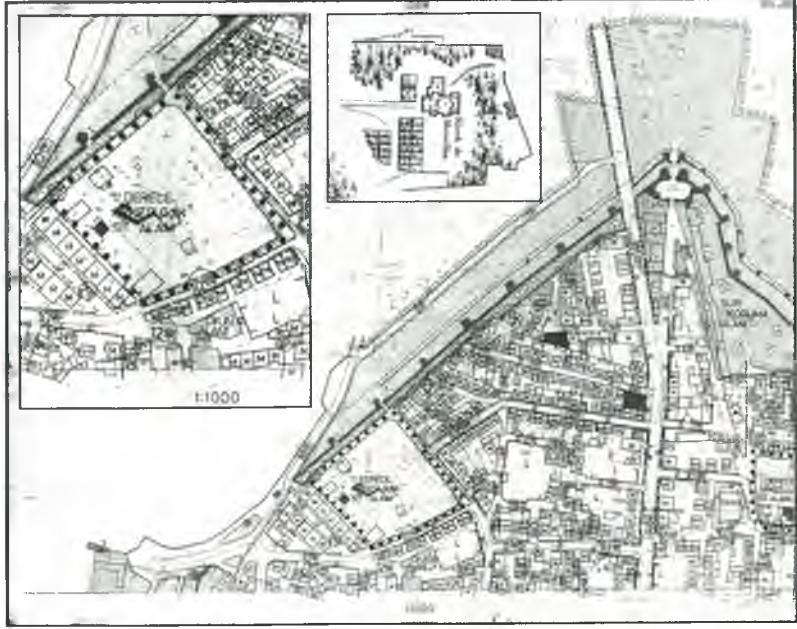
- Moltke 1969 H. Moltke, Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839), Çev. H. Örs (Ankara).
- Rabbel - Barış 2008 W. Rabbel – Ş. Barış, INCA 2008 Uluslararası Arkeo-Jeofizik Kursu İznik, Bursa / European Union Intensive Programme International Course on Archaeo-Geophysics, INCA 2008, İznik (03 Ağustos -Rapor).
- Schneider - Karnapp 1938 A. M. Schneider – W. Karnapp, Die Stadtmauer von İznik Nicaea (Berlin).
- Schneller 1907 L. Schneller, Nicäa und Byzanz (Leipzig).
- Texier 1839-49 Ch. Texier, Description de l'Asie Mineure Faite par ordre du Gouvernement Français de 1833 à 1837, I (Paris).
- Texier 1862 Ch. Texier, L'Asie Mineure (Paris).

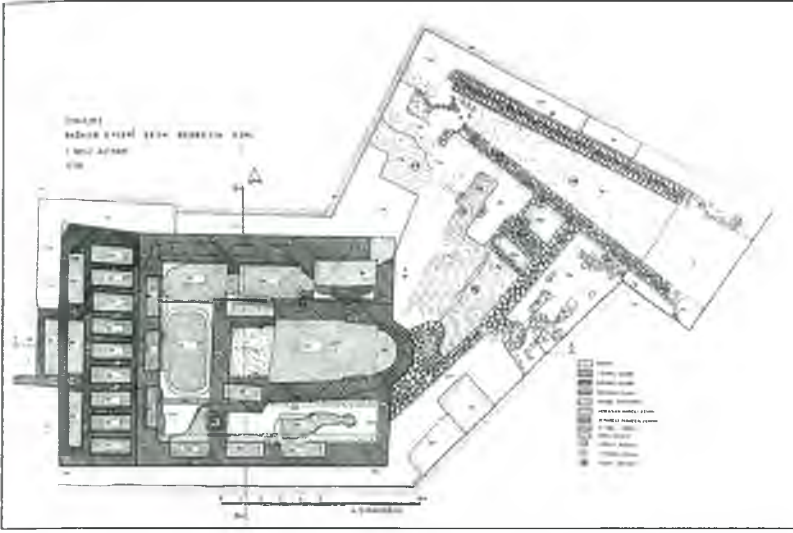
Çizim 1. Texier'in İznik Planı ve sağ altta Mutesellim Köşkü ayrıntısı.

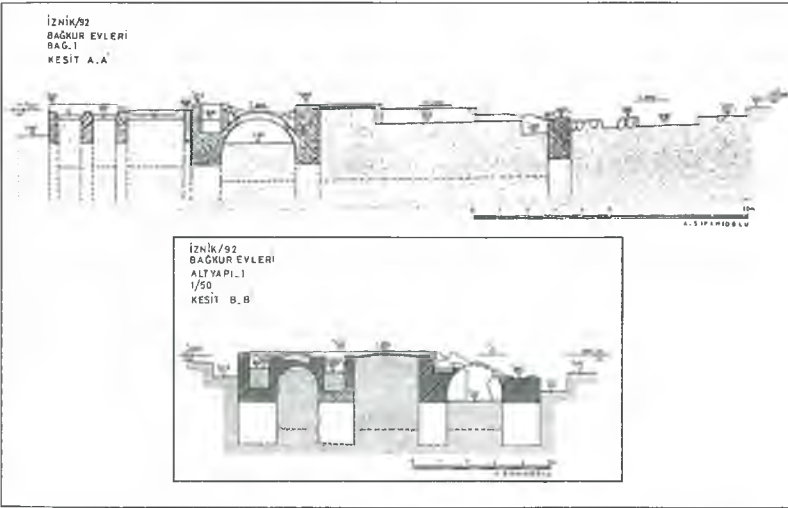
Çizim 2. Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak Altyapısı çakışmalı planı (1988).

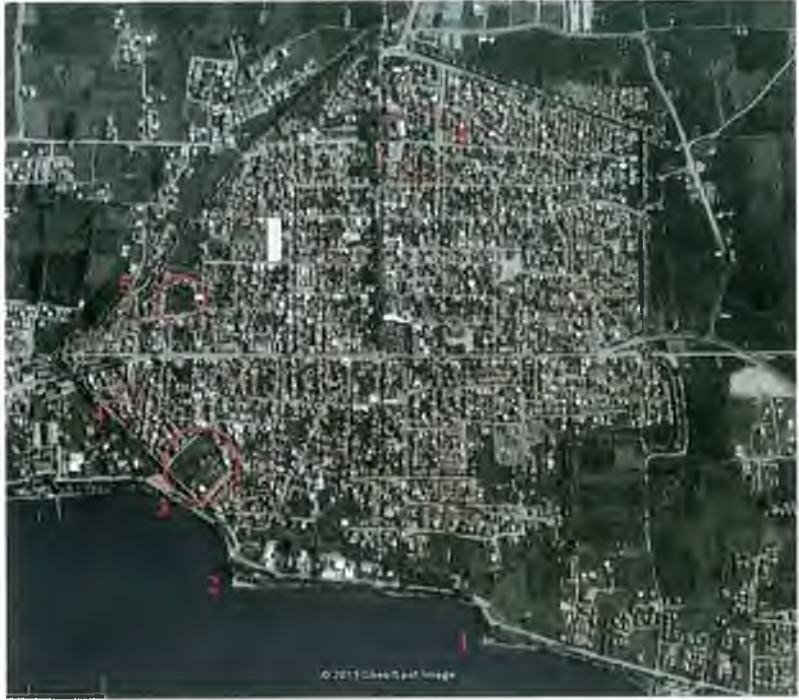
Çizim 3. 1/1000 İmar paftasında 1.derece arkeolojik sit alanı. Sol üstte ayrıntı. Orta üstte Texier planından Mütesellim Köşkü ayrıntısı. Genel planda üste doğru Arabacı Sokak Altyapısı'nın taramalı lejandı. Sağ kenarda İsmail Bey Hamamı kuzeyinde 1.derece arkeolojik sit bölgesi.

Çizim 4. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasındaki kilise yapısı ve bağlantılarının planı (1992).

Çizim 5. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasındaki kilise yapısının boyuna ve enine kesitleri (1992).

Resim 1. Uydu görüntüsünde İznik: 1-İnciraltı mevkiinde yol ile göl arasında kalan üçgen alan- Senato Sarayı olarak adlandırılan eski liman kalıntıları bölgesi. 2- Geç dönem iskele koyu. 3- Kemalpaşa Mahallesi Bağkur Evleri Mevkii Şeyh Bedrettin Sokak Sondajı'nın yapıldığı 1.derece arkeolojik sit alanı (Muhtemel Saray Bölgesi). 4- Arabacı Sokak Altyapısı 5- İsmail Bey Hamamı ve kuzeyindeki 1.derece arkeolojik sit alanı. 6- Maltepe Bölgesi.

Resim 2. Senato Sarayı olarak öngörölmüş eski liman bölgesinde rıhtım ve duvar kalıntıları.

Resim 3. Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak Altyapısı. Üstte 1987 yılında yol ve yapılaşma arasında çalışmaların erken aşaması. Altta 1988 yılındaki durum.

Resim 4. Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak Altyapısı batısında ortaya çıkan mezar hücreleri (1987).

Resim 5. Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak Altyapısında tonoz örgüleri.

Resim 6. Kemalpaşa Mahallesi Arabacı Sokak Altyapısında tonoz örgüleri.

Resim 7. Uydu görüntüsünde; 1- Kemalpaşa Mahallesi Bağkur Evleri Mevkii Şeyh Bedrettin Sokak Sondajı'nın yapıldığı 1.derece arkeolojik sit alanı 2- Arabacı Sokak Altyapısı 3- İsmail Bey Hamamı ve kuzeyindeki 1.derece arkeolojik sit alanı.

Resim 8. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasındaki BAĞ I sondajı. Üstte, çalışmaların erken aşaması (Batıdan 1988). Alttta, ana yapı sınırları ve apsis (Doğudan 1991).

Resim 9. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasında ortaya çıkarılan kilise yapısı ve bağlantıları (Doğudan 1992).

Resim 10. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasındaki yapı (Doğudan 1992).

Resim 11. Kemalpaşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak Bağkur Evleri arkasında ortaya çıkarılan yapının çökmüş bodrum tonozları ve tuğla örgü ayrıntısı (1992).

İZNİK SARAYI ÇEVRESİNDEKİ KİLİSELER

Ü. Melda ERMİŞ*

325 yılında İznik'te toplanan I.Ökümenik Konsil'in toplandığı yer her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir. Günümüzde İznik kentinin antik limanının bulunduğu yer halk arasında İnciraltı adıyla bilinmekte ve yanlış bir biçimde 'Senato Sarayı' olarak yıllardır gösterilmektedir. Bazı yayınlarda bu yanlışlığa dikkat çekilmesine rağmen bu yaklaşım değiştirilememiştir¹⁰⁵. Bu yanlışlığın yanı sıra İznik'in Bizans dönemi yapılarını konu edinen birçok araştırmacının Türkiye'de yapılan kazı, araştırma ve arkeolojiye destek veren çalışmalar üzerinde durmamaları, daha çok kroniklerden ve seyahatnamelerden yararlanmaları, kaynaklarda bahsedilen yapılarla mevcut kalıntıları eşleştirmelerinde eksiklikler yaratmıştır. Bu çalışmada, son otuz yılda İznik'te yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarından faydalanılarak İznik Sarayı ve çevresindeki kiliseler üzerinde durulacaktır.

I. Ökümenik Konsil ile ilgili kaynaklar dolaylı olarak saray hakkında da bilgi vermektedir. Eusebius, konsilin sarayın merkezi planlı bir bölümünde toplandığını belirtmektedir¹⁰⁶. Sozomenus da konsilin sarayda toplandığından I.Constantinus'un tahtında oturup eşlik ettiğinden

* Araş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul. E-mail: umermis@istanbul.edu.tr
Bu makale İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi ve ARİT tarafından desteklenen "İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

¹⁰⁵ Altun (tarisiz), 342; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından I.Konsil'in yeri ile ilgili olarak İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı'ndan talep edilen 28.08.2005 gün ve İZN/05-01.021 sayılı görüş yazısı.

¹⁰⁶ Schaft – Wace 1991, 522.

ve piskoposların toplandığı bu salonun sarayın diğer odalarından daha büyük ve gösterişli olduğundan bahsetmektedir¹⁰⁷. Bazı araştırmalarda Eusebius'un ve Sozomenus'un bahsettiği, İmparator'un da katıldığı toplantının konsilin ilk veya son oturumu olabileceği üzerinde durulmaktadır¹⁰⁸. Konsilin bütün oturumları mı sarayda toplanmıştır, yoksa sadece ilk veya son oturumu mu sarayda yapılmıştır sorusuna kesin olarak cevap veremiyoruz, ancak kaynaklardan 4. yüzyılda İznik'te bir sarayın var olduğu bilgisine ulaşırız. Esasen konsilin İznik'e alınmasının nedenlerinden biri de İmparator Constantinus'un toplantılara katılmasını sağlayacak bir sarayın varlığıdır¹⁰⁹.

Roma imparatorları birçok eyalet merkezinde seyahatleri sırasında konaklayacakları saraylar yaptırmışlardır. İznik'teki sarayın ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Mango, Septimus Severus (193-211), Caracalla (198-217) ve Nikomedia'da sarayı olan Diocletianus (284-305) dönemlerinde yapılmış olabileceği üzerinde durur¹¹⁰. Guinea Diaz da sarayın olasılıkla Septimus Severus döneminde var olduğunu, sonrasında da konsil toplantısına ev sahipliği yaptığını belirtir¹¹¹. Kaçar ise I.Constantinus'la (306-337) birlikte ortak imparatorluğu sürdüren, doğu topraklarının yönetimini elinde bulunduran Licinius'un (308-324) yazlık sarayında konsilin toplandığı bilgisini verir¹¹². I.Konsil'e değinen kaynaklardan sonra, 6. yüzyılda Prokopius, İznik'teki sarayın Iustinianus (527-565) döneminde onarıldığını bildirmektedir¹¹³.

¹⁰⁷ Schaft – Wace 1989, 253-254.

¹⁰⁸ Konsilin son oturumunun sarayda, iki aydan fazla süren konsilin diğer oturumlarının ise kilise de toplanmış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Schaft – Wace 1991, 522 dipnot. X-1.

¹⁰⁹ Akbaygil vd. 2004, 95.

¹¹⁰ Akbaygil vd. 2004, 305; Mango 2005, 27.

¹¹¹ Guinea Diaz 1997, 290.

¹¹² Kaçar 2009, 69.

¹¹³ Prokopius 1954, 325.

Günümüzde saraya dair herhangi bir mimari veri bulunmamaktadır, fakat sarayın konumuyla ilgili olarak bazı görüşler bulunmaktadır. Sarayın şehrin güneybatı çeyreğinde tiyatro yakınlarında olabileceği üzerinde durulsa da bu görüş pek kabul görmemiştir. Sarayın konumuyla ilgili bir diğer görüş, şehrin güneydoğu çeyreğinde yer alan Maltepe olarak adlandırılan bölgedir, ancak bu görüş de kabul görmemiştir¹¹⁴. Sarayın şehrin kuzeybatı çeyreğinde, İstanbul Kapı ve göl arasında olduğu fikri daha çok yaygındır. Schneider, sarayın İstanbul Kapı'nın güney batısında bulunduğunu belirtmektedir¹¹⁵. Eyice, sarayın İstanbul Kapı'ya giden ana cadde ile göl arasında olabileceği üzerinde durmaktadır¹¹⁶. Aslanapa ve Altun da İznik Çini Fırınları Kazısı'nın yaptığı çalışmalarda ortaya çıkarılan Şeyh Bedrettin sokaktaki altyapı kalıntısı ile Arabacı sokaktaki altyapı ve şapel kalıntısının¹¹⁷ birbirleriyle ve İznik Sarayı ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir¹¹⁸. Bu düşüncelerini destekleyen bir başka veri Şeyh Bedrettin sokaktaki yapının güneybatısındaki Bağkur evleri olarak adlandırılan binaların arkasında yer alan, ancak günümüzde yeni yapılan inşaatlarla tahrip edilen yarım yuvarlak nişlere sahip duvar kalıntısıdır. Ayrıca Bağkur evlerinin inşası sırasında bir takım kalıntıların da tahrip edildiği bilinmektedir¹¹⁹. İznik Çini Fırınları Kazısı'nın araştırmalarında ortaya çıkarılan altyapılar ve son yıllarda yapılan arkeojeofizik araştırmada tespit edilen kilise kalıntısı

¹¹⁴ Bittel 1954, 21; Hanfmann 1975, 77.

¹¹⁵ Schneider 1943, 1-2.

¹¹⁶ Eyice (tarisiz), 331.

¹¹⁷ Arabacı sokaktaki altyapı ve şapel kalıntısı için bkz. Aslanapa – Yetkin - Altun 1989, 47, 227, 243-244, 257-258; Aslanapa 1989, 385; Aslanapa 1990, 364-365; Aslanapa 1993, 478.

¹¹⁸ Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 258; Aslanapa 1983, 422; Aslanapa 1990, 365; Aslanapa 1993, 478.

¹¹⁹ Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 228-229; Aslanapa 1989, 385. Bu kalıntıların haricinde İznik Çini Fırınları Kazısı ekibinin İznik Sarayı'na yönelik olarak göl surlarının kuzey kısmında yaptığı araştırmalarda birçok mimari kalıntı tespit edilmiştir. Bkz. Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 47-48.

kentin kuzeybatı çeyreğinde, Bizans döneminde yoğun bir inşa faaliyeti olduğunu açıkça göstermektedir.

Son yıllarda İznik'in kuzeybatısında tespit edilen iki kalıntı

İznik'in kuzeybatısında, 1980'lerin sonu – 1990'ların başında İznik Çini Fırınları Kazısı'nın surlarında yapılmış olduğu kazılar sonucunda bir kilise altyapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu altyapının hemen yanında 2008 yılında Kocaeli Üniversitesi'nin arkeojeofizik çalışmalarında toprak altında bir kilise saptanmıştır.

Yapılardan ilki Mustafa Kemalpaşa mahallesinde, Şeyh Bedrettin sokağında, 23 ada 32-35 parselde yer alan altyapı kalıntısıdır. Şehir surlarına yaklaşık 50 m. mesafededir. 1987'de İznik Çini Fırınları Kazısı ekibi tarafından tespit edilen yapı 1991-1992 yıllarında kazısı yapılarak ortaya çıkarılmıştır¹²⁰.

Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş kilise altyapı kalıntısının boyutu yaklaşık olarak 12.2 x 20 m.dir. Yapıda iki farklı duvar örgüsü bulunmaktadır. Farklı iki teknik iki farklı dönemi işaret etmektedir. Birinci dönem naosun ve narteksin altyapısını oluşturan bölümdür. Duvar dokusu bu bölümün daha sonradan kapsamlı bir onarım geçirdiğini göstermektedir. Bu kapsamlı tadilatla mevcut binanın batısına da yeni bir birim eklenmiştir. Birinci döneme ait duvarlarda tuğla-harç malzemeden özenli bir işçilik görülmektedir. Onarım dönemine ait duvarlarda ise çok düzenli olmayan almaşık örgü tekniği bir sıra taş - bir sıra tuğla, bazı yerlerde iki sıra tuğla biçiminde uygulanmıştır. Bu duvar tekniğinde malzeme olarak kırık ve devşirme tuğla ile moloz taş kullanılmıştır. Bu dönemin harcının kireç oranı fazla olup, iri çakıl taşlı ve tuğla kırıklıdır.

Altyapının birinci evresine ait olan bölüm 11.7 x 14 m. ölçülerindedir. Bu bölüm sekiz adet, üzeri tonozla örtülü mekândan

¹²⁰ Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 228, 258-259; Aslanapa 1989, 385; Aslanapa 1990, 365; Aslanapa 1993, 478; Aslanapa 1994, 548-549.

oluşmaktadır. Yapının orta kısmında iki mekân yer almaktadır. Doğudaki mekânda dışarıdan 5 köşeli, içten yuvarlak bir apsis bulunmaktadır (Plan 1, Resim 1).

Altyapının üst yapıyı taşıyabilmesi için kalın tutulmuş duvarlarının içlerine mezar olarak kullanılan hücreler yapılmıştır. Batı ve güney duvarda üçer adet, apsisli mekânın yan duvarlarının içinde ise birer adet olmak üzere toplam sekiz adet mezar hücresi vardır. Kuzey duvarın içinde de mezar hücresi olduğunu gösteren izler bulunmaktadır (Plan 1, Resim 1).

Yapının geçirdiği büyük çaplı onarımda birinci evreye ait kısmın batısına 12.2 x 6 m. boyutlarında enine dikdörtgen bir mekan eklenmiştir. Bu mekân onüç adet mezar hücresinden oluşmaktadır (Plan 1, Resim 2).

Altyapının hemen kuzeydoğusunda daha geç bir döneme ait duvar izleri bulunmaktır (Plan 1, Resim 2)¹²¹.

Yapı bu özellikleriyle bir kilisenin altyapısıdır. Duvar tekniğinden yola çıkarak birinci evrede ana mekân ve tek narteksten oluşan yapıya, ikinci dönemde bir narteks daha eklendiği söylenebilir.

Arkeojeofizik çalışmada tespit edilen kilise¹²² ise Mustafa Kemalpaşa mahallesinde, Deniz sokak ile Kafkas sokağın kesiştiği köşede 23 ada 91 parselde-dir. Şeyh Bedrettin sokağı üzerindeki kilise kalıntısına ve şehir surlarına yaklaşık 50 m. mesafededir. Tahmini olarak 10x15 m. boyutlarındaki, üç apsisli yapının jeofizik etüt sonucunda toprağın ~0.50 m. altında ve iyi durumda olduğu belirlenmiştir (Plan 2-3)¹²³.

¹²¹ Tam olarak işlevi anlaşılmayan, belli bir mimari planı işaret etmeyen, moloz taş - harç kullanılmış, daha geç bir dönemi işaret eden bu duvar ve döşeme kalıntılarının bir mescide ait olabileceği üzerinde durulmaktadır. Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 259; Aslanapa 1993, 478; Aslanapa 1994, 549.

¹²² Kocaeli Üniversitesi'nin, Almanya, Christian Albrechts Üniversitesi ve Slovakya, Comenius Üniversitesi ile öğrenci değişim programı kapsamında 2008 yılında İznik'te gerçekleştirdikleri arkeojeofizik yaz kursundaki çalışmada tespit edilmiştir. Rabbel - Barış - Paştık 2009, 81; Doğru v.d. 2008 (poster)

¹²³ Arkeojeofizik çalışmanın sonuçlarıyla ilgili bilgi veren Prof. Dr. Şerif Barış'a teşekkür ederim.

Kaynaklarda Bahsedilen Kiliseler ve Mevcut Kalıntılar ile Kaynaklardaki Bilgilerin Karşılaştırılması

I. Konsil sonrasında konsile katılan pederlere saygı için bir kilise yapılmıştır. Kaynakların sıklıkla yer verdiği bu yapı Pederler Kilisesi'dir. Kilisenin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 700'lü yıllarda kiliseden bahsedilmektedir. Yapıdan ilk bahseden 727 yılında İznik'e gelen İngiliz hacı Willibald'dır. Willibald, yapıda konsile katılan piskoposların tasviri bulunduğunu ve planının Kudüs'te, Zeytin Dağı'ndaki Göğe Yükseliş Kilisesi'ne benzediğini belirtir¹²⁴.

727 yılındaki Arap kuşatmasıyla ilgili kaynaklar da Pederler Kilisesi'nden bahsetmektedir. Theophanes, 727 yılının Haziran'ında müslümanların uzun süren bir kuşatmada surlara büyük ölçüde zarar vermesine rağmen şehri alamadıklarını, alamamalarının sebebi olarak da kuşatmanın gerçekleştiği yerin yakınlarındaki kutsal pederlerin duaları olduğunu anlatmaktadır¹²⁵. Bu kuşatma sırasında İstanbul Kapı ile göl arasındaki surlar oldukça zarar görmüş ve sonrasında onarılmıştır. Günümüzde onarım kitabesi 71.kulede in situ olarak yerinde durmaktadır¹²⁶. Bu nedenle Theophanes'in bahsettiği kilise de bu bölgede olmalıdır.

Kutsal Pederlerden bahseden diğer kaynak, Kaiseria kilisesinin bir papazı olan Gregorios'un 318 Pederin onuruna yazmış olduğu methiyedir. Gregorios konsilin, sarayın hemen yanında bulunan büyük bir salonda toplandığından ve pederlerin eşliğinde salonun güzelliğini hala koruduğundan bahsettikten sonra Arap kuşatmasına ve kutsal pederlerin

¹²⁴ Mango 2004, 305; Mango 2005, 27-28; Van Der Vin 1980, 15, 485.

¹²⁵ Theophanes 1999, 560-561.

¹²⁶ Surlardaki onarım kitabesinin metni: "Düşmanın cüretinin, Tanrının yardımıyla, utanca dönüştüğü (yenilgiye) şu yerde, Hıristiyan dostu krallarımız Leon ve Konstantin, yüz basamaklı bir zafer kulesi yapturdılar; coşku içinde giriştikleri bu işi gerçekleştirerek, Nikaia şehrini içten bir gayretle onardılar; her üne layık saray mabeyincisi patrik Artavasdos'un ise yapıtın tamamlanmasında büyük emeği geçti" Şahin 1979, nr.450.

mucizesine değinir. Mango, Gregorios'un metninin 727 yılındaki kuşatmanın hemen ardından yazılmış olabileceğine dikkat çekmektedir¹²⁷.

9. yüzyıl başında Patrik Nikephoros'da Pederler Kilisesi'ne ve kilisedeki tasvirlerle değinmektedir¹²⁸.

Kısaca kaynaklardaki bilgileri toparlayacak olursak; Willibald, İznik'te gördüğü yapıyı Kudüs'teki Göğe Yükseliş Kilisesi'ne benzetir. Bu benzerlikten ötürü İznik'teki yapı, kubbesinin orta kısmı açık bir rotunda olmalıdır. Willibald'ın tarifi bir kiliseden ziyade sarayın konsilin toplandığı bölümünü akla getirmektedir. Mango da Willibald'ın tanımlamasının bir kilise için uygun olmadığını, konsil toplantısına ev sahipliği yapan sarayın salonunu anlatmasının daha muhtemel olduğunu söylemektedir¹²⁹. Willibald'ın bu salonu mu yoksa kiliseyi mi gördüğü kesin bilinmemektedir. Ancak, Gregorios'un methiyesinde konsilin toplandığı salonun güzelliğini hala koruduğundan bahsetmesi, salonun 8. yüzyılda var olduğunu göstermektedir. Patrik Nikephoros'da 9. yüzyıl başında kiliseyi görmüş, yapıda İmparator Constantinus ve pederlerin mozaikleri olduğunu belirtmiştir. Bu noktada akla gelen soru; bu salon mu kiliseye çevrilmiştir, yoksa yakınma başka bir kilise mi yapılmıştır? Arkeolojik verilerin yetersizliği bu sorunun cevaplanmasını şimdilik imkânsız kıldığından sadece fikir yürütmek mümkündür. Kaynaklar 8.-9. yüzyılda kutsal pederlere adanmış bir kiliseden ve aynı dönemde sarayın salonunun da ihtişamını koruduğundan bahsetmektedir. Bu ifadelerden dolayı konsilin toplandığı salonun yanına bir kilise yapılmış olduğu ihtimali daha olası görülmektedir.

Pederler Kilisesi'nden bahseden kaynaklara 8.-9. yüzyıllardan sonra ancak Laskarisler döneminde rastlıyoruz. 9.yüzyıldan – 13. yüzyıla kadar yapıya rastlanılmaması İznik'te büyük tahribat yapan 1065

¹²⁷ Mango 2004, 308-310; Mango 2005, 30-32.

¹²⁸ Mango 2005, 33.

¹²⁹ Mango 2004, 306; Mango 2005, 28.

depreminde zarar görmüş olduğunu akla getirmektedir¹³⁰. 9. yüzyıl başında patrik Nikephoros'un kiliseden bahsetmesinden dolayı 740 depreminden yapının iyi durumda çıktığı sonucuna varılabilir.

Laskarisler döneminde 1234'te kilise yeniden gündeme gelir. Doğu ve Batı kiliselerinin birliğiyle ilgili görüşmeler için İznik'e gelen heyet I.Konsil'e katılan pederlerin tasvirlerini görmeleri için Pederler Kilisesi'ne götürülürler¹³¹. Bu bilgilerden yola çıkarak 1065 depreminde zarar gören yapının sonrasında yeniden inşa edildiğini veya onarıldığını söylemek yanlış olmaz.

Pederler Kilisesi ile ilgili elimizdeki bir başka veri de ilk olarak Papadopoulos tarafından yayınlanan sonrasında Mango tarafından yeniden ele alınan yazıttır. Bu yazıtta manastırın kapladığı alanın boyutu ve manastırdaki papazların, keşişlerin sayısı verilmektedir. Yazıtın tarihi Papadopoulos 591 olarak verse de Mango indiksiyon hesabıyla yazıtın tarihinin 1291'e ait olduğunu belirtir¹³².

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Pederler Kilisesi'nin kentin kuzeybatısında, Arap saldırıları sonrasında yenilenen surların yakınında konumlanmış olması büyük olasılıktır. Mango yazma eserlerdeki bilgilerden yola çıkarak Kutsal Pederler Kilisesi'nin İstanbul Kapı'nın batısında yer aldığına değinmektedir¹³³. Foss da Pederler Kilisesi'nin Arap kuşatmasının kent surlarına zarar verdiği bölge yakınlarında,

¹³⁰ Şehirde büyük çaplı tahribe neden olan 1065 depreminden birçok yapı etkilenmiştir. Günümüze ulaşan yapılardan surlarda, Ayasofya ve Koimesis kiliselerinde 1065 depremi sonrasında ait onarım izleri bulunmaktadır. 1081'de İznik'in Selçuklu hakimiyetine geçtiği dikkate alındığında deprem sonrasındaki onarımlar için 16 yıllık bir süre bulunmaktadır. Türklerin bölgedeki varlığının yoğunlaştığı ve askeri yönden zorlu bir döneme girildiği bu yıllarda öncelikle depremden zarar görmüş olan surlara önem verildiği, sonrasında şehirdeki diğer yapılara nazaran daha az zarar gören Ayasofya ve Koimesis kiliselerinin onarıldığı fikri oluşmaktadır.

¹³¹ Golubovich 1906, 164.

¹³² Papadopoulos 1914, 138-139; Mango 1994, 355.

¹³³ Mango 2004, 310.

İstanbul Kapı'nın batısında ve Aziz Tryphonos Kilisesi¹³⁴ olarak adlandırılan kilise civarında olduğunu belirtir¹³⁵. Bahsedilen bölgede yer alan Şeyh Bedrettin sokaktaki kilise altyapısı şehir surlarına yaklaşık 50 m. mesafededir. Yapıda iki farklı duvar örgüsü bulunmaktadır. Yapının düzenli tuğla örgüye sahip bölümlerinin ilk inşa evresine, Erken Bizans dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Daha sonra kapsamlı bir tadilat geçiren yapının, hem ilk inşa dönemine ait bölümleri elden geçirilmiş hem de batısına yeni bir birim eklenmiştir. Bu ikinci döneme ait birimlerde kırık ve devşirme tuğla ile moloz taşın kullanıldığı, bir sıra taş – bir veya iki sıra tuğla düzende almaşık örgü görülmektedir. Yapının ikinci evresinde kullanılan bu teknik İznik'te Laskarisler dönemine ait binalarda karşımıza çıkmaktadır¹³⁶. Pederler Kilisesi ile ilgili kaynaklardaki veriler erken dönemde var olan yapının 13. yüzyılda tekrar gündemde olduğunu göstermektedir. Şeyh Bedrettin sokakta yer alan kilise altyapısı konumu ve mimari verileriyle bu bilgilere uymaktadır.

Laskarisler döneminde patriklik makamının İznik'e taşınmasıyla birlikte oluşan patriklik sarayının nerede olduğu da tartışılan bir konudur. İstanbul'da patriklik makamının 6. yüzyıldan itibaren Ayasofya'nın güneyinde ve İmparatorluk sarayına yakın bir konumda olduğu bilinmektedir¹³⁷. Anadolu'daki piskoposluk merkezlerinde şehrin ana kilisesi yanında piskoposluk sarayı bulunmaktadır. Efes, Afrodisyas, Milet, Side gibi kentlerde piskoposluk sarayına ait kalıntılar mevcuttur¹³⁸. İznik'te erken dönemde Ayasofya'nın ana kilise olmasından dolayı

¹³⁴ 1949'da Eyice tarafından ilk defa yayınlanan, İstanbul Kapı yakınlarında, Atatürk caddesi üzerindeki yapının Aziz Tryphonos Kilisesi olabileceği görüşü yaygındır. bkz. Eyice 1949, 37-51; Papadopoulos 1952, 110-113; Foss - Tulchin 1996, 82-83; 104-108.

¹³⁵ Foss – Tulchin 1996, 114.

¹³⁶ İznik'teki Laskaris dönemine ait yapılarda düzenli olmayan almaşık örgü, yapı malzemesi olarak da devşirme ve kırık tuğla ile kaba yonu taş kullanılmıştır. Bazı yapılarda düzenli olmayan çerçeve tekniği de yer yer görülmektedir. Bu döneme ait İznik yapılarında kullanılan harç ise kireç ağırlıklı, iri çakıl taşı katılıdır.

¹³⁷ Palas 1971, 338-339; Janin 1962, 131-155; Dirimtekin 1963/1964, 123-127; Müller-Wiener 1989, 668-670; Müller-Wiener 2001, 84, 112.

¹³⁸ Müller-Wiener 1989, 670-685; Koch 2007, 114, 229-230, 244, 278; Eyice 1996, 208.

piskoposluk makamı da ona yakın bir konumda olmalıydı. Patrikliğin İznik'e taşınması sonrasında patrik mevcut piskoposluk binalarını kullanmış olabileceği gibi yeni bir yapılaşmaya da gidilmiş olabilir.

1208'de IV. Mikhael Autoreianos'un İznik'te patrik seçilmesinden sonra, kaynaklar 1209'da Hyakinthos Manastırı'nın pronaosunda toplanan Patrik Mikhael'in başkanlık ettiği bir sinoddan bahsetmektedir. Olasılıkla 1209'da patriklik için ayrılmış bir makam olmadığından sinod Hyakinthos Manastırı'nda toplanmıştır.

1232 yılında ise İznik ve Epiros kiliselerinin birliğini tartışmak için toplanan sinoda patrik, patriklikteki kubbeli rotundada başkanlık etmiştir¹³⁹.

1234'te Doğu ve Batı kiliselerinin birliğiyle ilgili görüşmeler için İznik'e gelen Latin heyeti ile yapılan toplantılar da patriklikte olmuştur¹⁴⁰. Bu tanımlamalar gösteriyor ki 1230'larda patrik bir saraya/makama sahipti. Büyük ihtimalle İznik'teki Patriklik Sarayı da kentin kuzeybatı çeyreğinde olduğu düşünülen sarayın yakınlarında olmalıdır.

Kaynakların bahsettiği kiliselerden biri de Başmelek Mikhael Kilisesi'dir. Başmelek Mikhael Kilisesi'nin patriklige yakın bir konumda olduğu bilinmektedir¹⁴¹. Foss, Laskarisler döneminde Pederler Kilisesi'nin katedral olabileceği üzerinde durmaktadır¹⁴². Foss'un belirttiği gibi Pederler Kilisesi'nin katedral olması durumunda İstanbul'da olduğu gibi saray, kilise ve patriklik aynı bölge içinde konumlanır. Saray, Pederler Kilisesi ve Patriklik Makamı şehrin kuzeybatı çeyreğinde ise Başmelek Mikhael Kilisesi de bu yapılara yakın bir konumda olmalıdır. Bu noktadan hareketle Şeyh Bedrettin sokağı üzerinde yer alan Pederler

¹³⁹ Foss – Tulchin 1996, 111.

¹⁴⁰ Golubovich 1906, 164; Foss – Tulchin 1996, 110-111.

¹⁴¹ Janin 1975, 112; Foss – Tulchin 1996, 70, 110.

¹⁴² Foss – Tulchin 1996, 114.

Kilisesi olarak tanımladığımız yapının yakınlarında, arkeojeofizik çalışmada belirlenen kilisenin Başmelek Mikhael Kilisesi olabileceği önerisinde bulunulabilir.

Sonuç

İznik sur içindeki Bizans dönemine ait yapıların ve kalıntıların yerlerini gösteren planda kentin kuzeybatı çeyreğinde özellikle İstanbul Kapı ve göl arasında bir yoğunlaşma görülmektedir (Plan 4). Bu bölge, yerleşmenin yoğun olduğu merkezden, daha doğrusu kentin doğu yarısından ayrı bir konuma sahiptir. Şeyh Bedrettin sokaktaki kilise altyapısı, arkeojeofizik araştırmada tespit edilen yapı ve Arabacı sokaktaki şapel ile altyapı da göz önüne alındığında burada bir yoğunluk olduğu açıktır. Ayrıca göle hakim bir konumda, manzaraya açık bir yerde olan bu kalıntıların yakınında, surun 79.-80. burçları arasındaki alanda, surdan geriye çekilmiş bir bölüm bulunmaktadır (Plan 5). 1981 yılında yapılan bir sondajla durumu belirlenmeye çalışılan¹⁴³ bu alan iki kemer açıklığına sahip düzenlemesiyle dikkat çeker¹⁴⁴. Surun bu özenli bölümünü sarayın sur üzerinde uzanan bir kısmı biçiminde düşünmek mümkün olsa da daha büyük ihtimalle sarayın limana uzanan bağlantısı olmalıdır. Bu kemer dizilerinin hemen yanında yer alan 78.burç da farklı düzenlemesiyle surun bu bölümünün limanla ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, İznik Sarayı kentin kuzeybatı çeyreğinde konumlanmış olmalıdır. İstanbul Kapı ile göl arasında, kentin kuzeybatı çeyreğinde son elli yılda yapılan kazılar sonucunda tespit edilen iki

¹⁴³ Aslanapa – Yetkin – Altun 1989, 47-48.

¹⁴⁴ Sur üzerinde 97.burcun arkasında da kemerli bir düzenlemeye rastlanmaktadır. Sur duvarlarında sadece iki noktada görülen bu kemerler buldukları yerin ayrı bir önemi olabileceğini düşündürmektedirler.

altyapı kalıntısı, arkeojeofizik çalışmada belirlenen kilise ve İstanbul Kapı yakınındaki kilise kalıntısı bu bölgenin ayrı bir önemi olduğunu göstermektedir. Roma ve Bizans dönemlerinden itibaren sarayın, diğer bir deyişle yönetim birimlerinin burada olması, Osmanlı döneminde de şehrin yöneticisinin oturduğu Mütesellim Köşkü'nün bu bölgede bulunması bir devamlılığı işaret etmekte, dolayısıyla bu konudaki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir¹⁴⁵ (Plan 6). Mevcut yapı kalıntılarının kaynaklardaki bilgilerle ilişkilendirilmesi sonucunda Şeyh Bedrettin sokağı üzerinde bulunan altyapının Pederler Kilisesi olması kuvvetli bir ihtimaldir. Arkeojeofizik çalışmada tespit edilen, Deniz sokak üzerinde yer alan kilisenin ise kaynaklardan edinilen veriler doğrultusunda Başmelek Mikhael Kilisesi olabileceği önerilmektedir. Bölgede yapılacak yeni kazı ve araştırmalarda elde edilecek bulguların bu görüşü daha da destekleyeceği kanısındayız.

Kaynakça

Akbaygil vd. 2004

H. Chadwick, "Nikaia/İznik Konsili (325)", I. Akbaygil v.d. (ed.), Tarih Boyunca İznik.

Altun (tarihsiz)

A. Altun, "Kültür Mirası Olarak İznik", bk.: A. Erbaş v.d. (ed.), Uluslararası İznik Sempozyumu, İznik 5-7 Eylül 2005.

Aslanapa 1983

O. Aslanapa, "1981 İznik Çini Fırımları Kazı ve

¹⁴⁵ Texier, 19. yüzyıla ait İznik planında, kentin kuzeybatı çeyreğinde Mütesellim Köşkü'nü göstermektedir. Kinneir de seyahatnamesinde bu yapıdan bahsetmektedir. Texier 2002, Pl.5-6; Kinneir 1818, 23.

- Aslanapa 1989 Sondajları ile Yüzey Araştırmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 4, 422.
O. Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1987 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 10.2, 385.
- Aslanapa 1990 O. Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1988 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 11.2, 364-365.
- Aslanapa 1993 O. Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1991 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 14. 2, 478.
- Aslanapa 1994 O. Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 15.2, 548-549.
- Aslanapa – Yetkin - Altun 1989 O. Aslanapa – Ş. Yetkin – A. Altun, İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem 1981-1988, 47, 227, 243-244, 257-258.
- Bittel 1954 K. Bittel, “Das Alamannia-Relief in Nicaea (Bithyniae)”, W. Kimmig (ed.), Festschrift für Peter Goessler
- Doğru v.d. 2008 A. Doğru v.d., “Geophysical Survey of Big Empty Area

- Iznik, Turkey”, International Course on ArchaeoGeophysics INCA 2008 (poster).
- Dirimtekin 1963/1964 F. Dirimtekin, “Le local du Patriarcat a Ste.Sophie”, Istanbuler Mitteilungen 13/14, 123-127.
- Eyice (tarihsiz) S. Eyice, “İznik’ten Hatıralar ve Düşünceler”, A. Erbaş v.d. (ed.), Uluslararası İznik Sempozyumu, İznik 5-7 Eylül 2005 (t.y.).
- Eyice 1949 S. Eyice, “İznik’te Bir Bizans Kilisesi”, Türk Tarih Kurumu Belleten 13/49.
- Eyice 1996 S. Eyice, “Türkiye’de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar”, Y. Sey (ed.), Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme / Housing and Settelement in Anatolia. A Historical Perspective.
- Foss - Tulchin 1996 C. Foss – J. Tulchin, Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises.
- Golubovich 1906 G. Golubovich, Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra

- Santa e dell'Oriente
Francescano, I.
P. Guinea Diaz, Nicaea,
Ciudad y Territorio en la
Bitinia Romana.
- Guinea Diaz 1997
- G. M. A. Hanfmann, From
Croesus to Constantine.
- Hanfmann 1975
- R. Janin, "Le palais patriarcal
de Constantinople", Revue
des Études Byzantines 20,
131-155
- Janin 1962
- R. Janin, Les Églises et les
Monastères des Grands
Centres Byzantins.
- Janin 1975
- T. Kaçar, Geç Antikçağ'da
Hıristiyanlık.
- Kaçar 2009
- J. M. Kinneir, Journey
through Asia Minor, Armenia
and Koordistan.
- Kinneir 1818
- G. Koch, Erken Hıristiyan
Sanatı, A. Aydın (çev.)
- Koch 2007
- C. Mango, "Notes
d'épigraphie et d'archéologie
Constantinople, Nicée",
Travaux et Mémoires 12.
- Mango 1994
- C. Mango, "The Meeting-
Place of the First Ecumenical
Council and the Church of
the Holy Fathers at Nicaea",
- Mango 2005

- Müller-Wiener 1989
 Deltion tes Christianikes kai Archaialogikes Etaireias 26. W. Müller-Wiener, "Bischofsresidenzen des 4.-7. Jahrhunderts im östlichen Mittelmeer-Raum", bk.: Noël Duval (ed.), Actes du XI. Congrès International d'Archéologie Chrétienne I. 21.-28. September 1986, 668-670.
- Müller-Wiener 2001
 W. Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Ü. Sayın (çev.).
- Palas 1971
 D.I. Palas, "Episkopion", K. Wessel (ed.) Reallexikon zur Byzantinischen Kunst II.
- Papadopoulos 1914
 K. Papadopoulos, "He Nikaia hetoi monographia historike, arkhaiologike, palaiographike kai ekklesiastike tes poleos tantes", Ho en Konstantinopolei Hellenikos Philologikos Syllogos 33.
- Papadopoulos 1952
 J.B. Papadopoulos, "Ho en Nikaia tes Bithynias naos tou Hagios Tryphonos", Epeteris

- Procopius 1954
 Speudon 22, 110-113.
 Procopius, Buildings, H.B.
 Dewing – G. Downey (çev.).
- Rabbel - Barış - Paşteek 2009
 W. Rabbel – S. Barış – R.
 Paşteek, “International Course
 on ArchaeoGeophysics INCA
 2008”, 69. Jahrestagung der
 Deutschen
 Geophysikalischen
 Gesellschaft in Kiel.
- Şahin 1979
 S. Şahin, Katalog der antiken
 Inschriften des Museums von
 Iznik (Nikaia) / İznik Müzesi
 Antik Yazıtlar Kataloğu I.
- Schaft – Wace 1989
 P. Schaft – H. Wace (Ed.), A
 select Library of Nicene and
 Post-nicene Fathers of the
 Christian Church – Socrates –
 Sozomenus Church Histories,
 II.
- Schaft – Wace 1991
 P. Schaft – H. Wace (Ed.), A
 select Library of Nicene and
 Post-nicene Fathers of the
 Christian Church - Eusebius,
 I.
- Schneider 1943
 A. M. Schneider, Die
 Römischen und

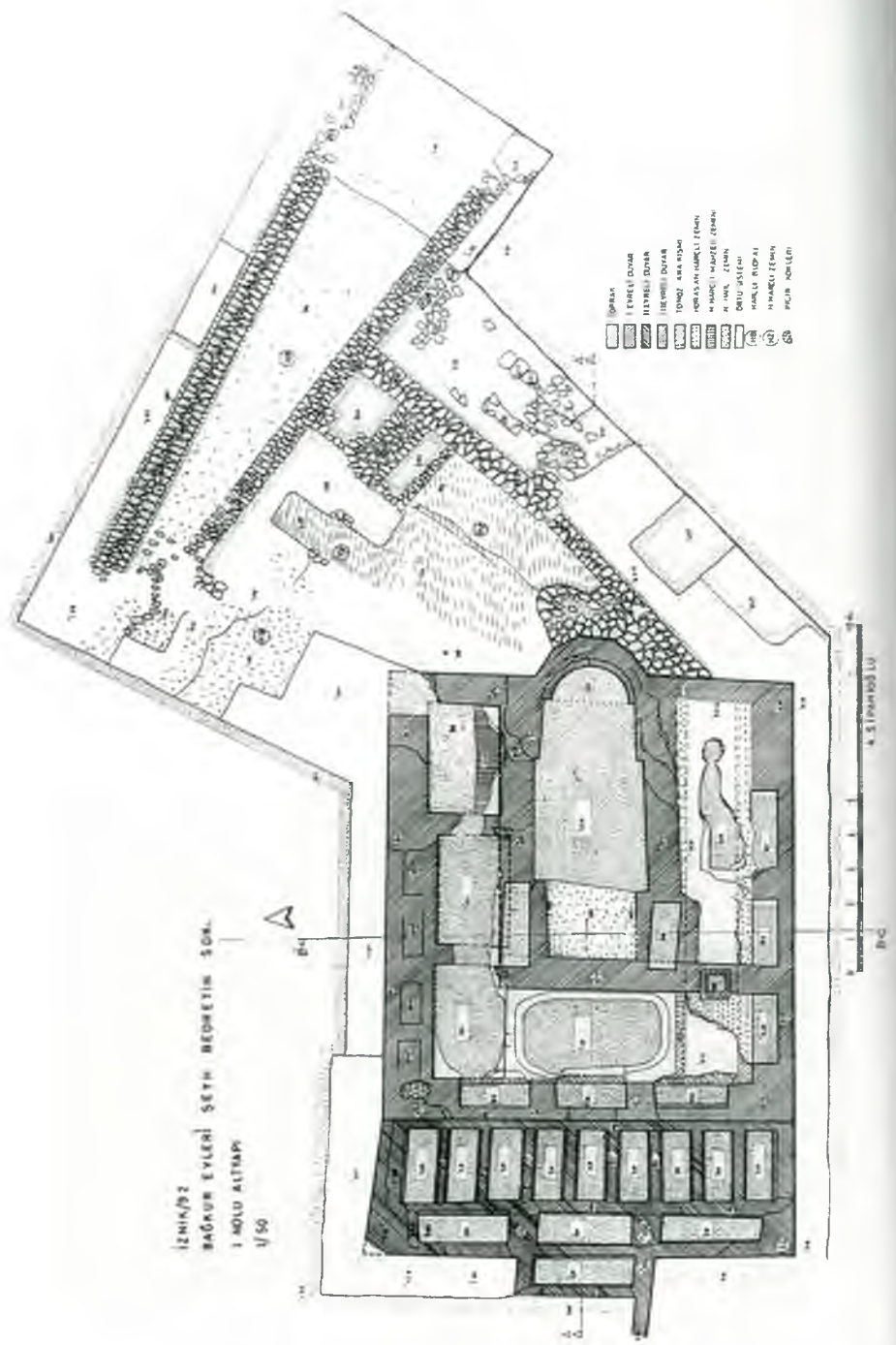
- Texier 2002
- Byzantinischen Denkmäler
von İznik-Nicaea.
C. Texier, Küçük Asya
Coğrafyası, Tarihi ve
Arkeolojisi I, A. Suat (çev.).
- Theophanes 1999
- Theophanes the Confessor,
The Chronicle of Theophanes
Confessor: Byzantine and
Near Eastern History AD
284-813, C. Mango – R.
Scott (çev.).
- Van Der Vin 1980
- J.P.A. Van Der Vin,
Travellers to Greece and
Constantinople: Ancient
Monuments and Old
Traditions in Medieval
Travellers' Tales, I-II.

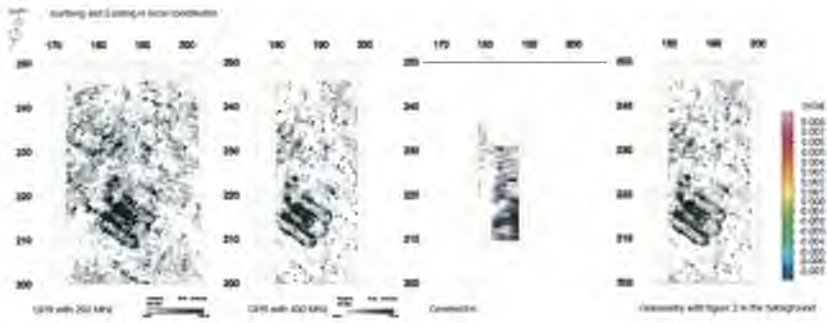
Resim 1. Kilise altyapısının doğudan genel görünüşü, 1992 (İÇFK Arşivi).

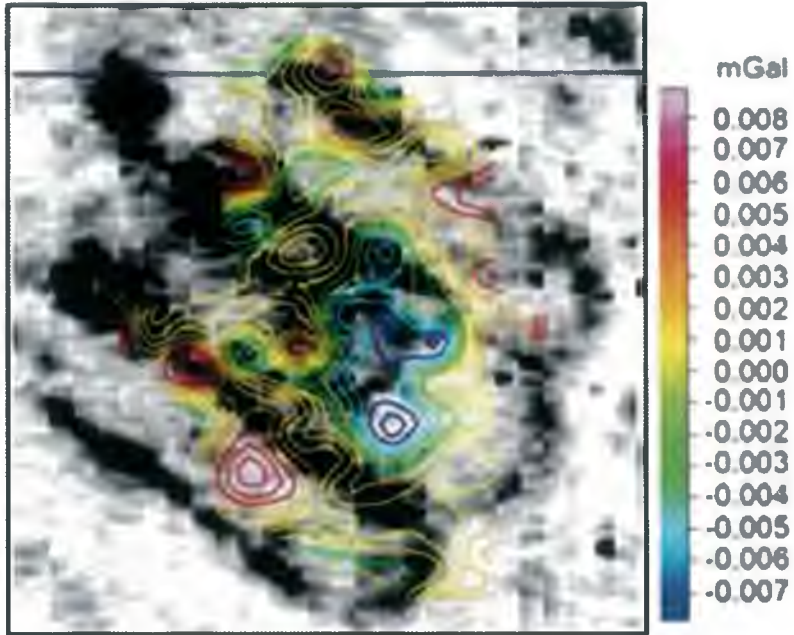
Resim 2. Kilise altyapısının batıdan genel görünüşü, 1992 (İÇFK Arşivi).

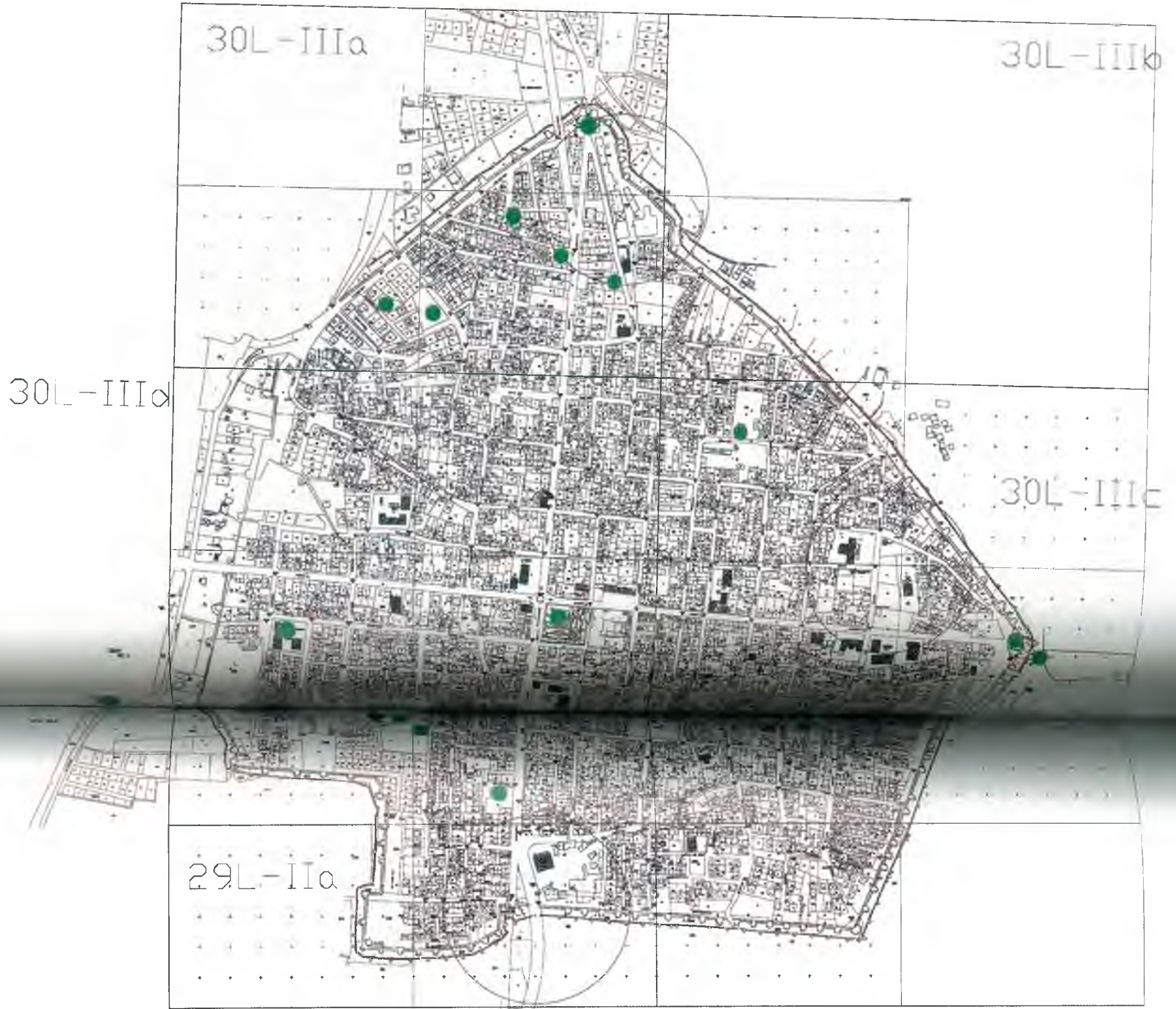
Plan 1. Kilise altyapısının planı (Aslanapa 1994).

Plan 2. Jeofizik etüt sonucu haritası (Doğru v.d. 2008).

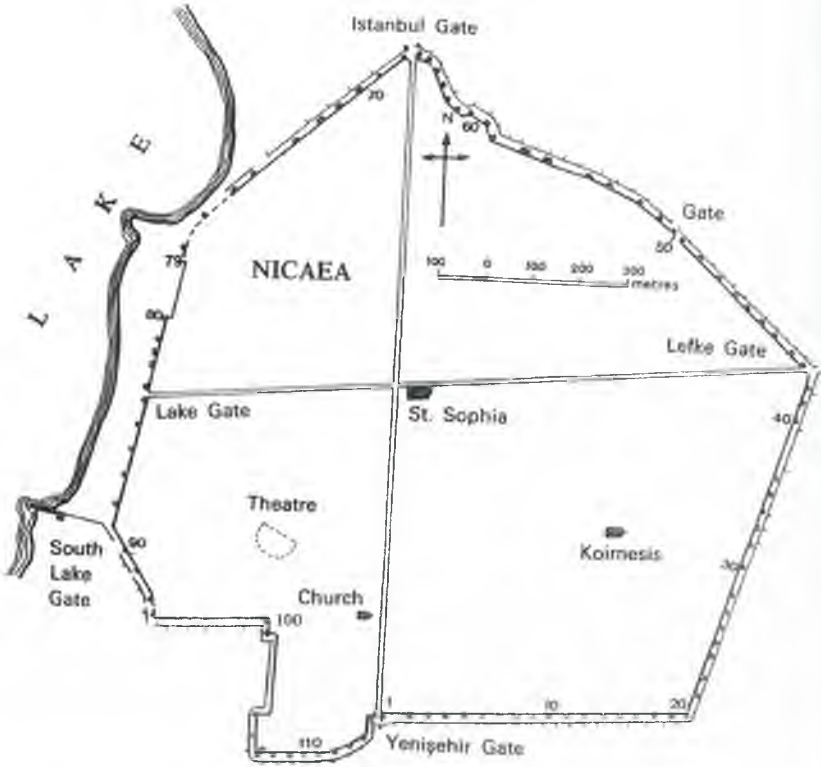

Plan 3. Jeofizik etüt sonucu haritası
(W. Rabbel – S. Barış – R. Paşteek, 2009).

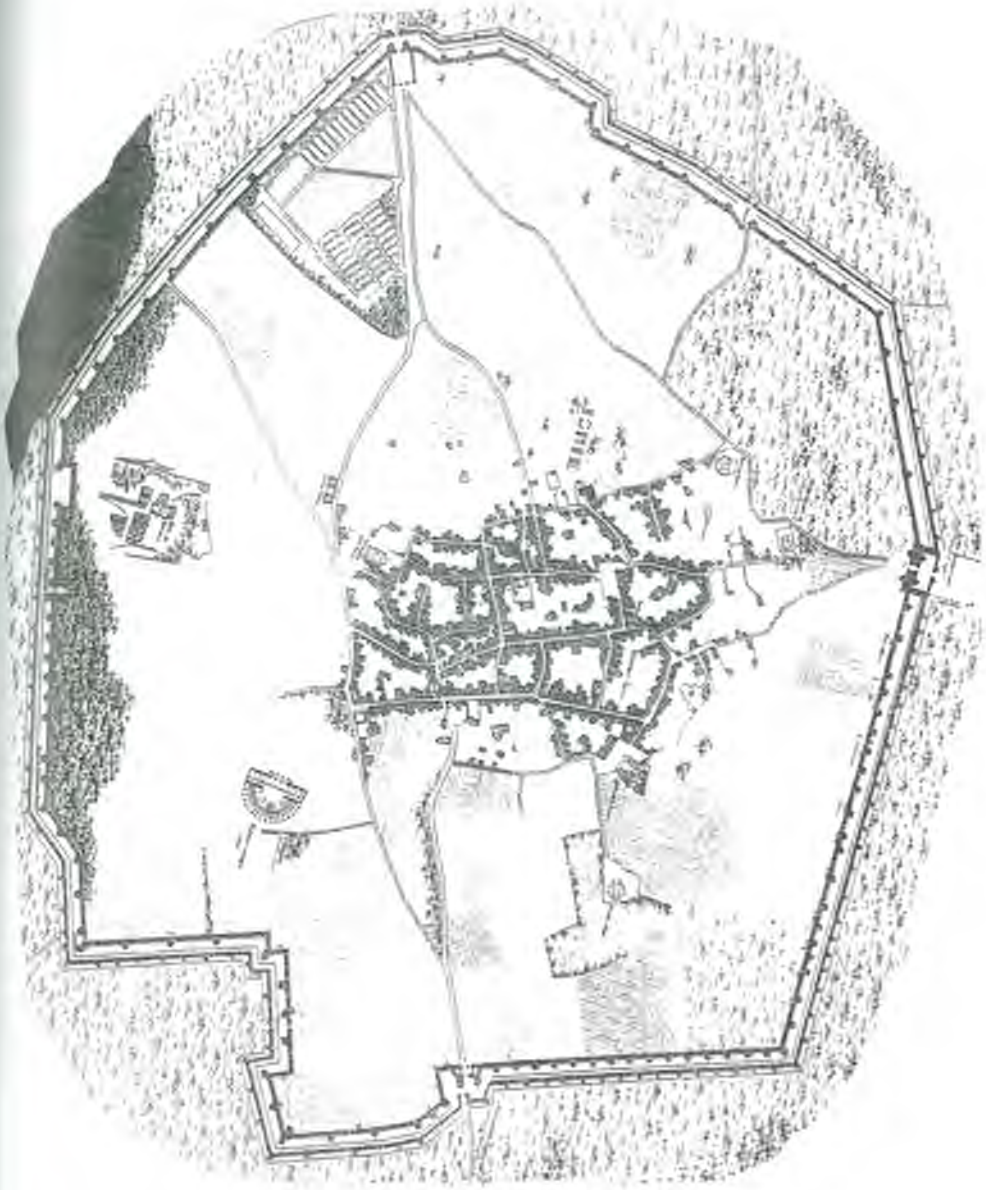

1. Ayasofya Kilisesi
2. Koimesis Kilisesi
3. İstanbul Kapı Yakınındaki Kilise
4. Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise
5. Tiyatro Yakınındaki Kilise Alt Yapısı
6. Tiyatro Üzerindeki Kilise Kalıntısı
7. Kemalpaşa Mahallesiindeki Altyapı ve Şapel Kalıntısı
8. Kemalpaşa Mahallesiindeki Kilise Altyapısı
9. Kemalpaşa MAhallesiindeki Kilise Kalıntısı
10. Lefke Kapısının Şehir Yönündeki Şapel Kalıntısı
11. Su Yolu
12. Böcek Ayazması
13. Sarnıç
14. Selçuk İlköğretim Okulu Bahçesindeki Kalıntı
15. Roma Tiyatrosundaki Bizans Kalıntıları
16. İstanbul Kapı Yakınındaki Kalıntı
17. İznik Surları
18. Liman

Plan 4. İznik suriçi planı.

Plan 5. İznik surlarının genel planı
(Foss – Winfield 1986'dan düzeltilmiş).

Plan 6. Texier'nin İznik planı (Texier 1939).

A NEWLY DISCOVERED BYZANTINE CHURCH IN IZNIK/NICAEA

Philipp NIEWÖHNER – Harald STÜMPEL –
Şerif BARIŞ – Roman PAŞTEKA – Wolfgang RABEL*

Özet

2008 yazında arkeolojide jeofizik yöntemlerin kullanılmasıyla ilgili bir kurs vesilesiyle İznik/Nikaia ilçesi içinde boş bir alanda, magnetic ve radar teknik tarama yapılmıştır. Bu çalışmada Bizans dönemine ait şimdiye dek bilinmeyen bir kilise keşfedilmiştir. Kilise, Deniz Sokak'ın güneybatısındadır ve olasılıkla Orta ve Geç Bizans döneminde yaygın olan haç planlıdır. Kilisenin konumu Hippodamos yol ağına uygundur ve bu ağın bütün kente hakim olduğuna işaret etmektedir.

Keywords: Geophysics, Cross-in-square church, Hippodamian grid plan

During geophysical prospection in the centre of Iznik a previously unknown church was discovered in July 2008¹. It is situated in

* Dr. P. Niewöhner, Deutsches Archäologisches Institut İstanbul, İnönü Caddesi No. 10 – Gümüşsuyu, TR – 34437, İstanbul. E-mail: Niewoehner@Istanbul.DAInst.org
Dr. H. Stümpel, Institut für Geowissenschaften, Otto-Hahn-Platz 1, 24118 Kiel. E-mail: hstuempel@geophysik.uni-kiel.de
Prof. Dr. Ş. Barış, Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, TR - 41040 Izmit-Kocaeli. E-mail: sbaris@kocaeli.edu.tr
Prof. Dr. R. Pašteka, Univerzita Komenského, Safarikovo namestie 6, SK - 81806 Bratislava. E-mail: pasteka@fns.uniba.sk
Prof. Dr. W. Rabel, Institut für Geowissenschaften, Otto-Hahn-Platz 1, 24118 Kiel. E-mail: rabel@geophysik.uni-kiel.de

an open area south-west of Deniz Sokak inside the north-western section of the city walls (Fig.1). A 30 x 50 m large part of the area was first cleared of shrubs and litter and then subjected to geomagnetic survey. The resulting charts show many disturbances, but no recognizable features (Fig. 5. 6). Secondly, georadar was used on the central section of the same area, and this led to clearly readable results and the discovery of the church (Fig. 7. 8). In the following the radar-stratigraphy is interpreted first on its own, then in conjunction with the historical topography of Iznik/Nicaea, and finally with regard to a reconstruction of the church.

Stratigraphy

Not counting the top soil that contained much litter and will have accumulated recently (height \approx 20 cm), five different strata may be recognized in both the radar-sections (Fig. 9) and plans (Fig. 7. 8). The upper stratum (4-10 ns \approx 20-50 cm) is reflected as a homogenous band throughout all sections (Fig. 9). The plan shows a carpet of many weak reflections that accumulate around the church and in the southern corner of the surveyed area, but interior structures do not emerge (Fig. 8a). The second stratum (10-18 ns \approx 50-90 cm) is characterized by unruly sections with many deflections throughout (Fig. 9). The plan is clearly recognizable as that of a church and neighbouring buildings, but many other unsystematic reflections are also present (Fig. 7a).

The sections of strata III (18-24 ns \approx 90-120 cm) and IV (24-30 ns \approx 120-150 cm) look alike, but are distinct from those above and below (Fig. 9): In contrast to stratum II, most parts of strata III and IV are again

¹ The geophysical prospection was part of the International Course on ArchaeoGeophysics INCA 2008 jointly organized by Bariş, Pašteka, Rabbel and Stümpel. The latter is also the author of Fig. 3. 5-10. Niewöhner wrote the text. Cf. P. Niewöhner u.a. 2010469-485.

Credits: Fig. 1: Google Earth and author; Fig. 2: Texier 1839, foldout pl. 5 f.; Fig. 3. 5-10: Stümpel; Fig. 4: Aslanapa 1994, 547-563, 554-556 drawings 4-6 with changes.

as unruffled as stratum I, but the motionlessness is interrupted by a number of distinct reflections. The plan reveals that the reflections have been caused by the walls of the church. Its ground plan stands out most clearly in stratum III (Fig. 7b), whilst in stratum IV some sections of walls are vague and others are missing completely (Fig. 7c).

The sections of stratum V (30-40 ns \approx 150-200 cm) are most unruly and thereby clearly distinguished from strata III and IV (Fig. 9). The plan includes the vague outlines of the church as well as other reflections (Fig. 7d), and this may be compared to stratum II.

Historical Topography

The radar stratigraphy may be linked with the historical topography of Iznik/Nicaea: After more moderate beginnings Nicaea had become a large and important city by the Roman period. An orthogonal Hippodamian street grid and Roman city walls have survived until today (Fig. 1)². Two main streets, *cardo* and *decumanus*, are aligned to the cardinal points, form a right angle and connect the four main gates³. During the Byzantine period many churches were built in various parts of the city and always in accordance with the orthogonal grid plan⁴. The newly discovered church lies south-west of Deniz Sokak in the north-western quarter of the walled city (Fig. 1). The neighbouring section of

² Karnapp - Schneider 1938 have mapped a warped grid plan. This is a mistake which may have come about because their survey and publication was done with changing personnel over a period of nine years and the street grid only added as an afterthought: Karnapp - Schneider, *Stadtmauer* (as above) preface. Due to the lack of an alternative map the warped grid plan keeps being reproduced, cf. *Reallexikon zur byzantinischen Kunst VI* (Stuttgart 2005) 979 f. s. v. Nikaia (S. Möllers). Most parts of today's street grid have been laid out anew during reconstruction after the war with Greece (1919-1922), in the course of which Iznik changed hands several times and was badly damaged (thanks to Ara Altun for pointing this out to me). In the 19th century the centre of Iznik was mostly built up irregularly (Fig. 2), but early Ottoman buildings were still aligned to the Hippodamian grid plan, which had remained intact throughout the Byzantine period: Otto-Dorn 1941.

³ Strabo 4, 7.

⁴ Foss 1996, 1-87; Akbaygil - İnalçık - Aslanapa 2003; *Reallexikon zur byzantinischen Kunst VI* (Stuttgart 2005) 976-1013 s. v. Nikaia (S. Möllers); Mango 2005, 27-34.

the walls cuts diagonally across the Hippodamian grid, and Deniz Sokak as well as the open area where the church has been discovered are orientated at a right angle to the walls. In consequence, they do not fit into the orthogonal street grid either. This had already been the case in the 1830s, when C. Texier mapped the area for the first time (Fig. 2)⁵. His map shows Deniz Sokak flanked by fields and gardens; in the 19th century the north-west of Iznik was a rural district⁶; only the very centre of the ancient city was built up. An aerial photograph from 1914 shows little change⁷, and various maps of the first half of the 20th century confirm that the north-west of Iznik remained vacant until well into the Republican period⁸.

This may account for the homogenous upper stratum I (4-10 ns \approx 20-50 cm) that probably resulted from Ottoman agriculture. Gardening and/or ploughing will have led to an even distribution of rubble that is most likely the cause of the many small reflections throughout the layer (Fig. 8a and 9). This is confirmed by the concentration of reflections at the site of the church, where they are surely caused by debris. Standing walls do not seem to have remained on the level of stratum I. They were probably taken down in order to gain space for agriculture and/or reuse the building materials.

Strata II to IV (10-30 ns \approx 50-150 cm) contain remains of the church and of neighbouring structures (Fig. 8b). They show that the area was built up during the Byzantine period and that all construction was aligned to the Hippodamian grid (Fig. 3). The diagonal course of Deniz Sokak must have come about more recently during the Ottoman period, after the orthogonal grid plan had been wiped out and gardens and fields

⁵ Texier 1839, 39. 47 f. 56 foldout pl. 5 f.

⁶ Cf. Otto-Dorn 1941, 106. 157 f.

⁷ Lowry 2003, 135-174, 157 fig. 3.

⁸ Schneller 1938, 31-35; Turgut 1935, foldout 2; Kamapp - Schneider 1938, (as above note 2); Arcan 1943, foldout.

adopted a new layout along the diagonal course of the city walls. The lower levels from stratum II downwards were not affected by Ottoman agriculture; the walls seem intact and separate rooms that have clearly preserved distinct qualities as they reflect the radar signals differently.

The differences between strata II (10-18 ns \approx 50-90 cm), III (18-24 ns \approx 90-120 cm) and IV (24-30 ns \approx 120-150 cm) may be indicative of the Byzantine floor level. The many reflections in stratum II and their variations from room to room probably correspond to different floors and/or varying kinds of debris (Fig. 7a). The floors will have formed an obstacle against further erosion by agriculture and/or spoliation, and this may explain why the building is preserved from this level downwards.

Strata III and IV are unruffled apart from the walls of the church (Fig. 7b. c), and this may result from their lying below floor level. There would not be any debris on this level, rather a homogenous infill in order to create a stable substratum for the floors. The nave forms an exception in so far as stratum III reflects as strongly as stratum II (Fig. 7b). This may have to do with an exceptionally massive floor and/or especially heavy debris that could have pressed the floor down from the second into the third stratum (see below).

Next to the church, strata II and III contain other orthogonal structures with the same orientation (Fig. 7a. b), but in stratum IV these neighbouring buildings are hardly visible any more (Fig. 7c). They probably form slighter foundation walls of lesser depth that will have supported less weighty superstructures.

Stratum V (30-40 ns \approx 150-200 cm) will predate the church, because it contains structures that seem to be older. The most obvious example is a wall that continues along the line of the foundations between the nave and the southern aisle, but to the east outside of the church (Fig. 7d). The alignment probably comes about, because the wall in question is

older, continues below the church and was reused for its foundations. This will have made for extra deep foundations and can explain why they are clearly visible even in stratum V where other segments of the church seem to be fading out. The many other reflections on that level may also have been caused by earlier buildings, floors and/or debris (Fig. 9). The earlier structures have the same orientation as the church, which means that they have been laid out in accordance with the Hippodamian grid, too.

The same alignment is also shared by the “church east of Bağkur Evleri” that was excavated around 1990 about 50 m further west, in the immediate neighbourhood of the city walls (Fig. 3. 4)⁹. This church is closely related to church B east of the theatre and must certainly date from the middle or late Byzantine periods¹⁰. No standing walls have survived, but most of the foundations and the floor level are preserved. The Byzantine floor level is only slightly lower than the modern one, and this confirms the above interpretation of the radar stratigraphy south-west of Deniz Sokak; the surviving remains set in on floor level and consist of foundations only.

Reconstruction of the church

On first sight, the church south-west of Deniz Sokak seems to be a three aisled basilica with three apses (Fig. 10). Its size is rather small, though; the nave is only about four meters wide, the aisles each less than two meters. Similarly small basilicas are not uncommon in western Asia Minor, and some of them have three apses, too, but these churches

⁹ Aslanapa 1990, 363-370, 365; 370 fig. 5; Aslanapa 1993, 475-494, 478. 484 drawing 4; p. 490 fig. 5; Aslanapa 1994, 547 f.: 554-556 drawings 4-6; p. 558 f. fig. 4 f.; Altun - Aslanapa 1996, 411-428, 412. 418 fig. 1.

¹⁰ Cf. Yalman 1979, 457-466; Peschlow 2003, 201-218, 213 f.

normally belong to small rural settlements of little consequence¹¹. In contrast, Nicaea was an important city that competed with Nicomedia for the leadership in Bithynia and beyond, hosted the ecumenical councils of 325 and 787, and also temporarily served as capital during the Latin occupation of Constantinople¹². Other cities of comparable standing have much larger basilicas¹³, and the church of St. Sophia, the only basilica known in Iznik, is twice as big¹⁴.

The newly discovered church is therefore probably no basilica, but may instead be reconstructed as a cross-in-square (Fig. 10). This type of church was common during the middle and late Byzantine periods and often built on a small scale, even in the leading cities of the empire¹⁵. A comparable example can be found in Iznik itself only a few hundred meters north-east of Deniz Sokak close to the northern or Istanbul gate and is commonly referred to as church A¹⁶. This cross-in-square has almost the same dimensions as the newly discovered church south-west of Deniz Sokak, and – slightly scaled down – could have been erected on the same foundations (Fig. 10).

The radar plan south-west of Deniz Sokak probably looks like that of a basilica, because the church has only been preserved from floor level downwards. On this level the plans of other cross-in-square

¹¹ E.g. Ruggirei 1995, 76-82 (Chimera). 83 f. (Knidos); Hellenkemper - Hild 2004, 503 f. (Chimera); Ruggieri 2005, 145-154 (Tavşan Adası). 158-165 (Monastır Dağ); RbK 5 (Stuttgart 1995) 691-695 s. v. Latmos (U. Peschlow).

¹² See above note 4.

¹³ E.g. Reallexikon zur byzantinischen Kunst I (1966) 356-378 s. v. Athen (I. Travlos); Buchwald - Hanfmann 1983, 191-210, 194-201; Spieser 1984; Reallexikon zur byzantinischen Kunst IV (1990) 367-395 s. v. Konstantinopel (M. Restle); Buchwald 1995, 19-30; Reallexikon zur byzantinischen Kunst VI (2005) 224-227 s. v. Mesembria (P. Soustal).

¹⁴ Schneider 1943, 10-17; Möllers 1994.

¹⁵ E.g. Reallexikon zur byzantinischen Kunst I (1966) 378-386 s. v. Athen (I. Travlos); Bokotopoulos 1982, 97-110; Buchwald - Hanfmann 1983, 201-204; Reallexikon zur byzantinischen Kunst IV (1990) 480-507. 514-551 s. v. Konstantinopel (M. Restle); Reallexikon zur byzantinischen Kunst VI (2005) 227-239 s. v. Mesembria (P. Soustal).

¹⁶ Eyice 1949, 37-51; Peschlow 2003, 208-210.

churches appear like basilicas, too, if west-easterly stylobates and/or foundations transverse the northern and southern arms of the cross¹⁷.

It has already been noted that the nave reflects more strongly than the aisles both in stratum II and III (Fig. 7a. b). These reflections are concentrated in the centre of the nave to the west of the bema and may have been caused by especially heavy debris from the cupola. An alternative explanation may be sought in marble flooring that was frequently employed in the nave, whilst the bema and the aisles had different floors. Such Byzantine marble floors were commonly built with reused slabs that were often thicker than necessary and could also have led to the strong reflections¹⁸. The western end of the church has not been registered by the geophysical survey and may not have survived.

Bibliography

- Arcan 1943
T. Arcan, Iznik, Bursa
Halkevi Yayını 11
(İstanbul).
- Akbaygil - İnalçık - Aslanapa 2003
I. Akbaygil – H. İnalçık – O.
Aslanapa (ed.), İznik
Throughout History, Türkiye
İş Bankası Kültür Yayınları
669 = Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları. Sanat
yayın 84 (İstanbul).
- Altun - Aslanapa 1996
A. Altun – O. Aslanapa,
İznik Çini Fırımları Kazısı

¹⁷ E.g. Pasadaios 1965, 56-101; Eyice 1973, 27-78; Müller-Wiener 1977, 184 f.; Gliwitzky 2005, 337-408.

¹⁸ E.g. Müller-Wiener 1973/1974, 131-134; Müller-Wiener 1977/78, 95-103; Niewöhner 2007, 71-90, 81.

- Aslanapa 1990
- 1994 Mevsimi Çalışmaları,
Kazı Sonuçları Toplantısı
17, 1995.II, 411-428.
- O. Aslanapa, Iznik Çini
Fırınları Kazısı 1988 Yılı
Çalışmaları, Kazı Sonuçları
Toplantısı 11, 1989.II, 363-
370.
- Aslanapa 1993
- O. Aslanapa, Iznik Çini
Fırınları Kazısı 1991 Yılı
Çalışmaları, Kazı Sonuçları
Toplantısı 14, 1992.II, 475-
494.
- Aslanapa 1994
- O. Aslanapa, Iznik Çini
Fırınları Kazısı 1992 Yılı
Çalışmaları, Kazı Sonuçları
Toplantısı 15, 1993.II, 547-
563.
- Bokotopoulos 1982
- P. Bokotopoulos, Οι
μεσαιωνικοί ναοί της
Θεσσαλονίκης και η θέση
τους στα πλαίσια της
βυζαντινής ναοδομίας, in: Η
Θεσσαλονίκη μεταξύ
ανατολής και δύσεως.
Πρακτικά Συμποσίου
τεσσαρακονταετήριδος της
Εταιρείας μακεδονικών
Σπουδών, Μακεδονική

Buchwald 1995

Buchwald - Hanfmann 1983

Eyice 1949

Eyice 1973

Βιβλιοθήκη 59

(Thessaloniki).

H. Buchwald, Notes on the Design of Aisled Basilicas in Asia Minor, in: B. Borkopp – B. Schellewald – L. Theis (ed.), Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für Horst Hallensleben zum 65. Geburtstag (Amsterdam), 19-30.

H. Buchwald – G. M. A. Hanfmann, Christianity. Churches and Cemeteries, in: G. M. A. Hanfmann (ed.), Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975 (Cambridge, MA), 191-210.

S. Eyice, Iznik'te bir Bizans Kilisesi, Belleten 13, 37-51.

E. Eyice, Tuzla'nın Değirmenaltı Mevkiinde bir Bizans Kalıntısı, Sanat Tarihi Yılığ 5, 27-78.

Foss 1996

C. Foss, *Nicaea. A Byzantine Capital and Its Praises* (Brookline).

Gliwitzky 2005

C. Gliwitzky, *Die Kirche im sog. Bischofspalast zu Side*, *Istanbuler Mitteilungen* 55, 337-408.

Hellenkemper - Hild 2004

H. Hellenkemper – F. Hild, *Lykien und Pamphylien*, *Tabula Imperii Byzantini* 8 (Wien).

Karnapp - Schneider 1938

W. Karnapp – A. M. Schneider, *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)*, *Istanbuler Forschungen* 9 (Berlin).

Lowry 2003

H. W. Lowry, *Ottoman Iznik (Nicaea): Through the Eyes of Travelers & as Recorded in Administrative Documents, 1331-1923*, in: I. Akbaygil – H. İnalcık – O. Aslanapa (ed.), *Iznik Throughout History, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları* 669 = *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Sanat Yayın* 84 (İstanbul) 135-174.

- Mango 2005
C. Mango, The Meeting Place of the First Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicaea, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (DeltChrA) 26, 27-34.
- Möllers 1994
S. Möllers, Die Hagia Sophia in Iznik/Nikaia (Alfter).
- Müller-Wiener 1973/1974
W. Müller-Wiener, Die „Große Kirche“ (sog. Bischofskirche) in Milet, Istanbuler Mitteilungen 23/24, 131-134.
- Müller-Wiener 1977
W. Müller-Wiener, Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn des 17. Jh. (Tübingen).
- Müller-Wiener 1977/78
W. Müller-Wiener, Michaelskirche und Dionysos-Tempel – Baubeschreibung und Phasengliederung, Istanbuler Mitteilungen 27/28, 95-103.

Niewöhner 2007

P. Niewöhner, Die große Friedhofskirche von Milet. Vorbericht über die Ausgrabung einer neu entdeckten Transeptbasilika, Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 13, 71-90.

Niewöhner u.a. 2010

P. Niewöhner - W. Rabbel - H. Stümpel - R. Pašteka - Ş. Bariş, Eine neu entdeckte byzantinische Kirche in Iznik/Nikaia, Istanbuler Mitteilungen 60, 469-485.

Otto-Dorn 1941

K. Otto-Dorn, Das islamische Iznik, Istanbuler Forschungen 13 (Berlin).

Pasadaios 1965

A. Pasadaios, Επί δύο βυζαντινῶν μνημείων της Κωνσταντινουπόλεως αγνώστου ονομασίας, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 55 (Athen), 56-101.

Peschlow 2003

U. Peschlow, The Churches of Nicaea/Iznik, in: I. Akbaygil – H. İnalçık – O. Aslanapa (ed.), Iznik Throughout History, Türkiye

- İş Bankası Kültür Yayınları
669 = Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları. Sanat
Yayın 84 (İstanbul), 201-
218.
- Ruggirei 1995
V. Ruggirei, L'architettura
religiosa nell'Impero
Bizantino (fine VI-IX
secolo), Saggi Studi Testi 2
(Soveria Mannelli).
- Ruggieri 2005
V. Ruggieri, La Caria
Bizantina. Topografia,
archeologia ed arte (Soveria
Mannelli).
- Schneider 1943
A. M. Schneider, Die
Römischen und
byzantinischen Denkmäler
von Iznik, Istanbul
Forschungen 16 (Berlin).
- Schneller 1938
D. L. Schneller, Nicäa. Eine
vergessene Welt- und
Schicksalsstadt (Leipzig).
- Spieser 1984
J.-M. Spieser, Thessalonique
et ses monuments du Ier au
VIe siècle. Contribution a
l'étude d'une ville
paléochrétienne,
Bibliothèque des écoles.

- françaises d'Athènes et de Rome 254 (Paris).
- Texier 1839 C. Texier, Description de L'Asie Mineure 1 (Paris).
- Turgut 1935 A. M. Turgut, İznik ve Bursa Tarihi (Bursa).
- Yalman 1979 B. Yalman, İznik'teki Kilise Alt Yapı Kazısı, Türk Tarih Kurumu 8, 1976.1, 457-466.

Fig. 1. Satellite image of Iznik.

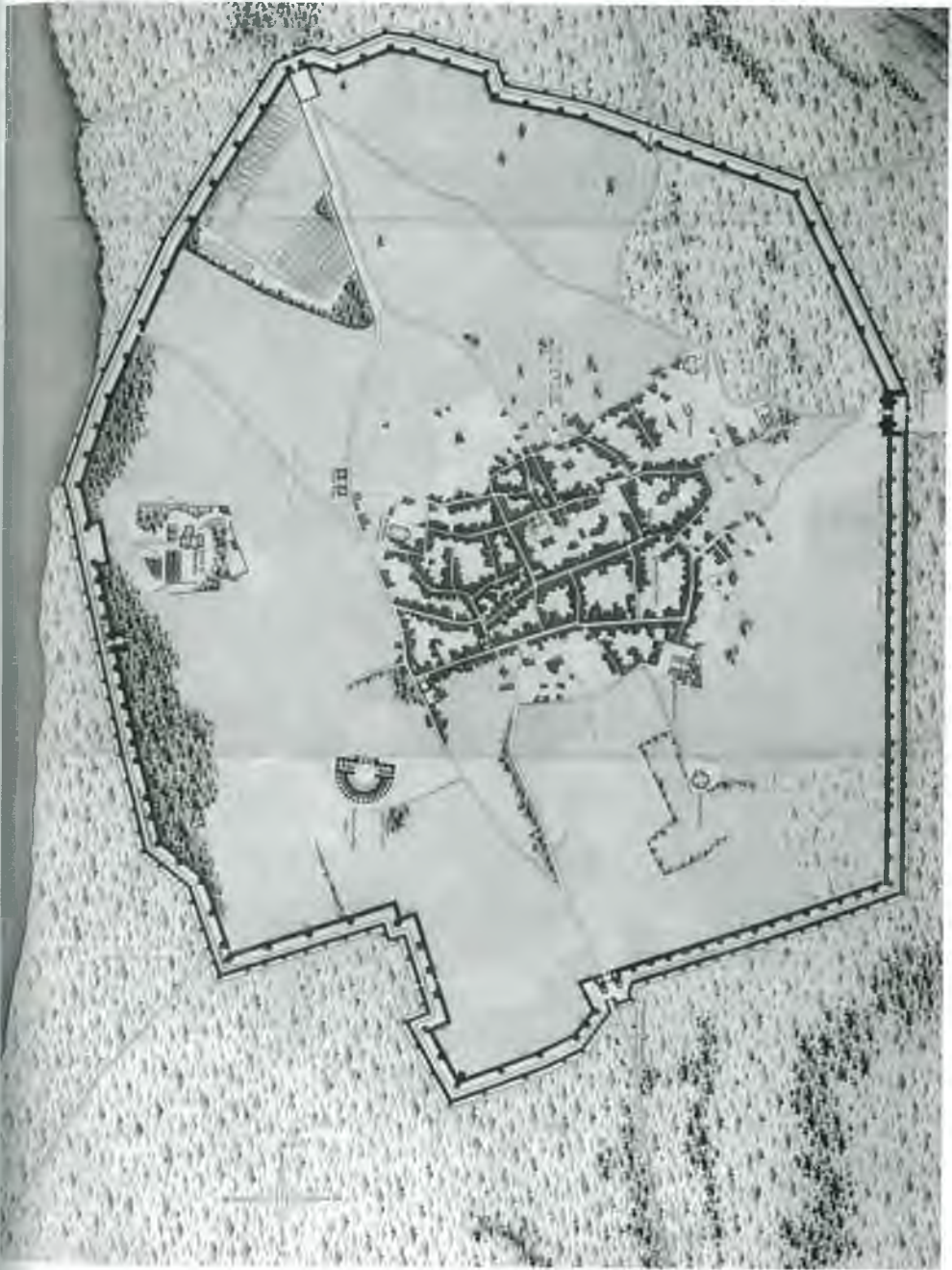

Fig. 2. Iznik as mapped by C. Texier in the 1830s.

Fig. 3. Locations of the newly discovered church southeast of Deniz Sokak and the Byzantine church east of Bağkur Evleri.

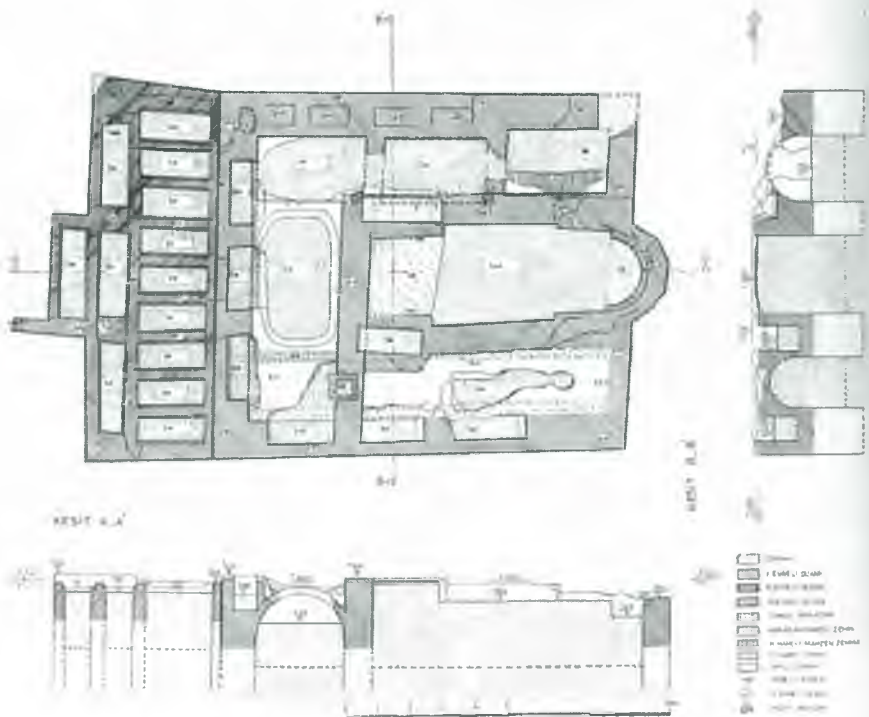

Fig. 4. Byzantine church east of Bağkur Evleri.

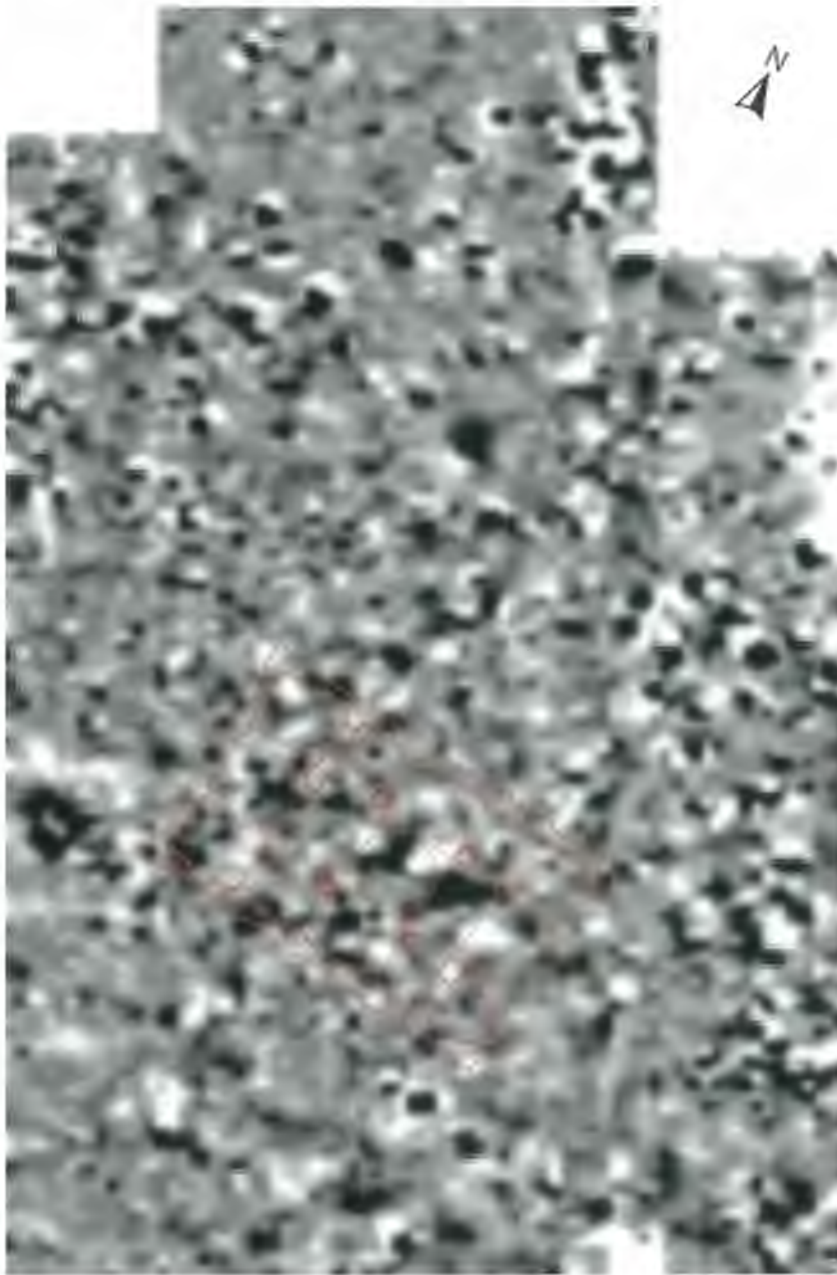

Fig. 5. Geomagnetic chart, amplitudes ranging from -24 to +24 nanotesla.

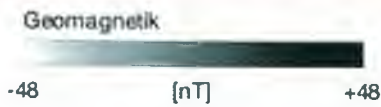
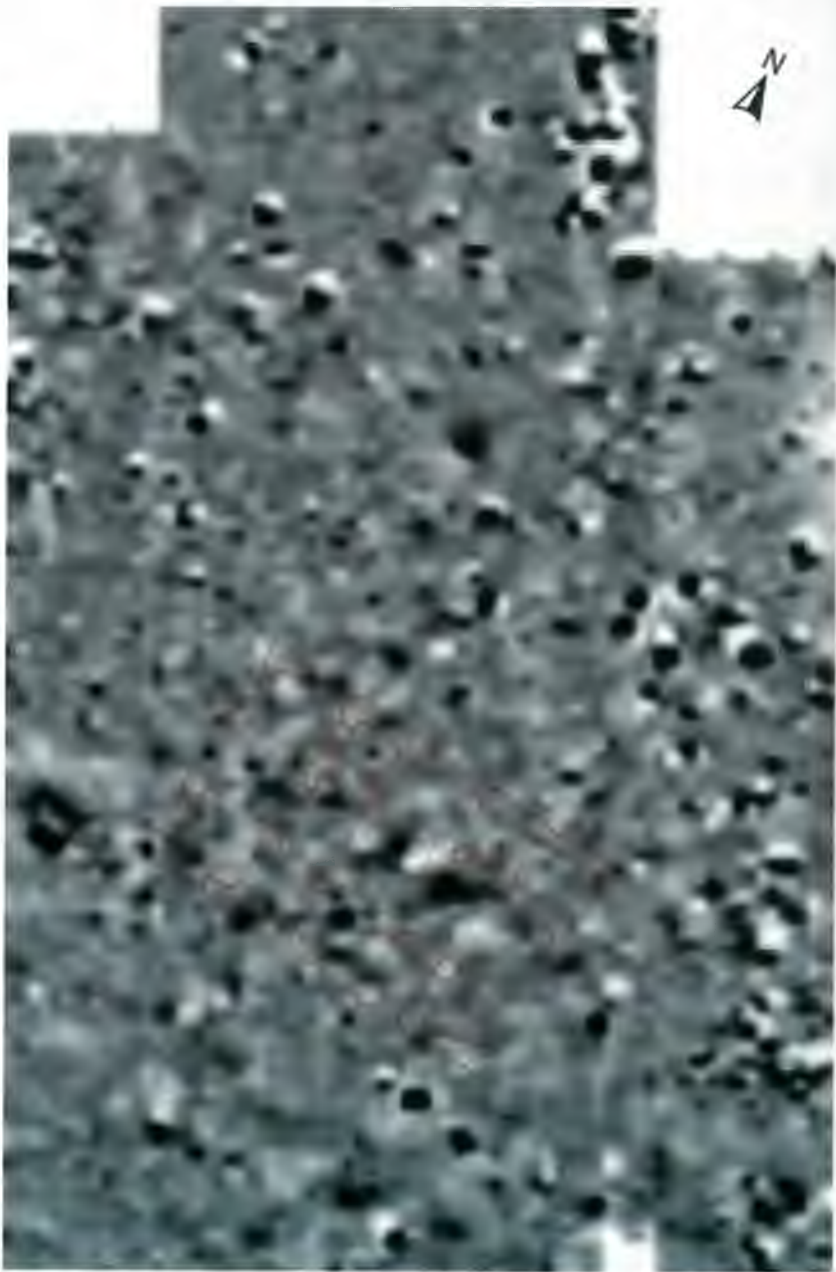
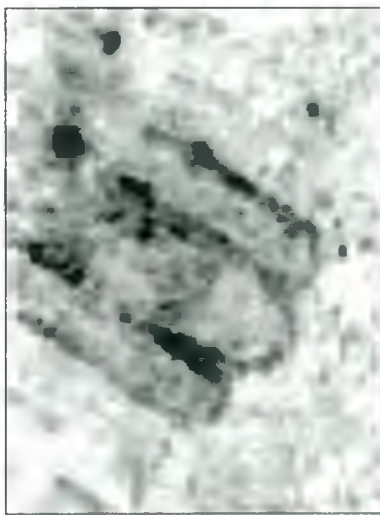
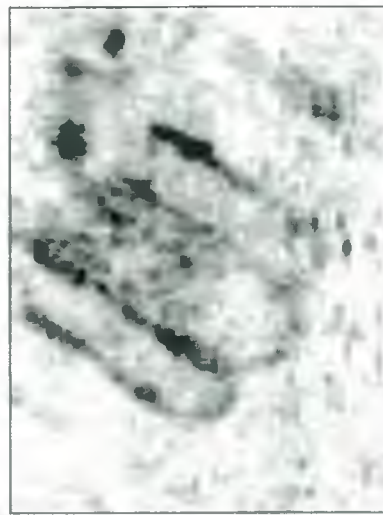

Fig. 6. Geomagnetic chart, amplitudes ranging from -48 to +48 nanotesla.

a) 10 - 18 ns

b) 18 - 24 ns

c) 24 - 30 ns

d) 30 - 40 ns

Georadar. 400 MHz Time-Slice

Fig. 7. Georadar, strata II (a), III (b), IV (c) and V (d).

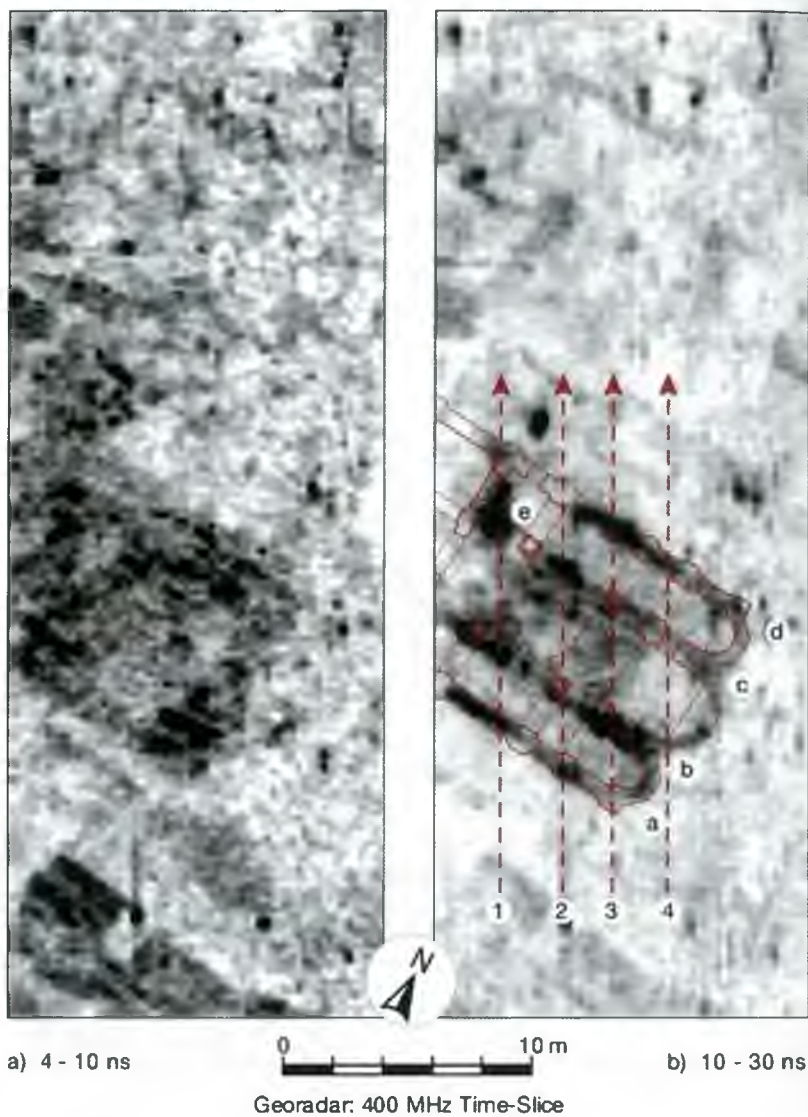

Fig. 8. Georadar, strata I (a) and II to IV (b) as well as the locations of the sections (cf.).

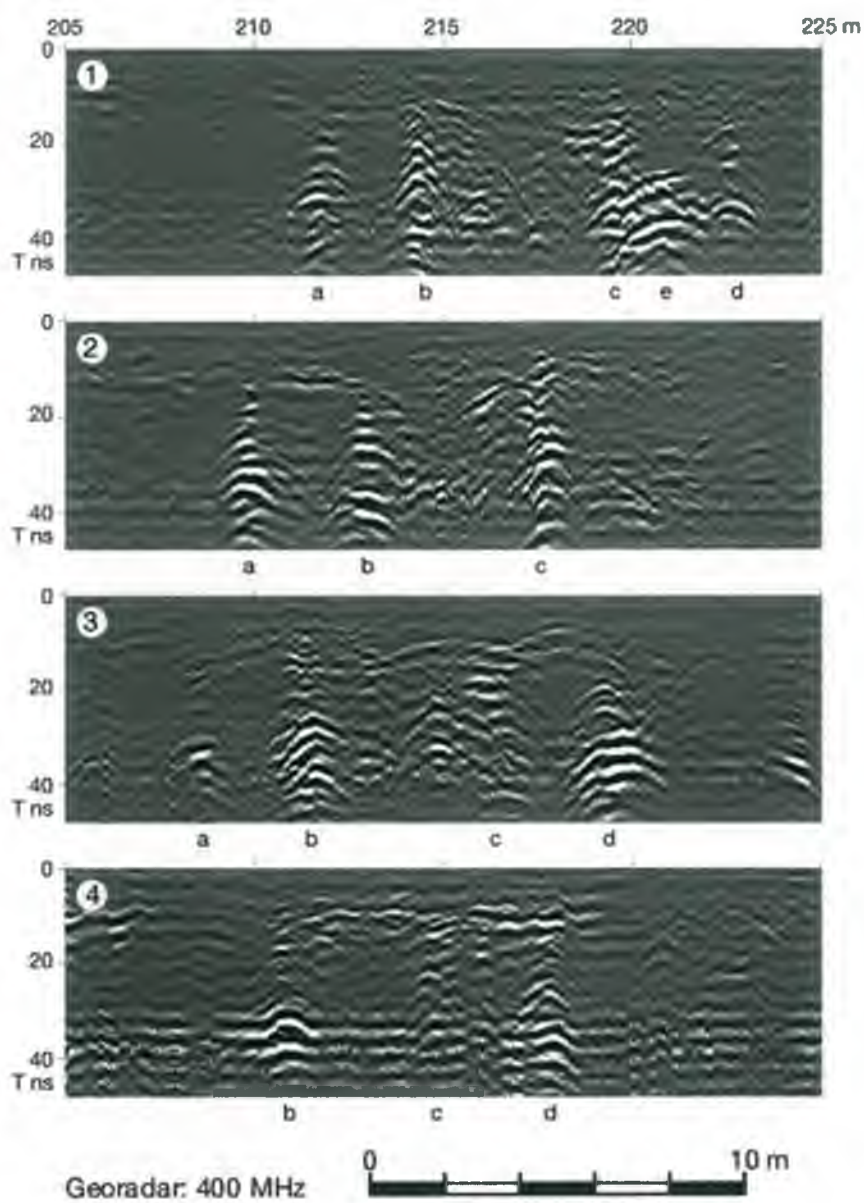

Fig. 9. Georadar, sections. For their locations see Fig. 8b

THE POLITICAL REASONS OF THE COUNCIL OF NICAEA II (787)

Vincenzo RUGGIERI*

Özet

Belge, M.S. 787'de yapılan İznik Konsil'ini takiben ortaya çıkan ikon karşıtlığı (İkonoklazm) tartışmalarından sonra siyasi sorunları aydınlatmak amacıyla. Bunun da ötesinde, aynı şehirde Büyük Konstantin tarafından M.S. 325'de toplanan ilk Konsil'e kısaca bakıldığında, bu tür eklesiyastik (Kilise yönetimine ilişkin) konulara bir otoritenin nasıl baktığını göstermektedir. VIII. Yüzyıl, Bizans tarihinde Kilise söz konusu olduğunda önemli bir dönemi teşkil etmektedir. İkon karşıtlığının ilk dalgaları piskoposluk yapısında çok kötü bölünmelere yol açmıştır. Kilise'nin birliğini korumak ve imparatorluk gücü ile belli bir şekilde daha güçlü bir işbirliği yapmak için Patrik Tarasius, siyasi etkide bulunarak İmparatoriçe İrena'yı bir Konsil toplamasına ikna etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, VIII. Yüzyıl sonunda "Adalet Yargısı" (*ius princeps*), "İlahi Yargı" (*divina lex*) ile örtüşmüştür.

Key-words: Constantine VI (emperor), Irene (empress), Hadrian (Pope), Nicaea (imperial city), Charlemagne (king), Tarasius (patriarch), Constantine (emperor), Rotunda (in Nicaea), Aya Sophia (church in Nicaea), Theophanes (historian), councils, Hieria (council), Codex Theodosianus, *ius princeps*, *divina lex*.

* Pontificio Istituto Orientale, Piazza Santa Maria Maggiore 7 - 00185 Roma, Italia. E-mail: cruggieri1950@libero.it

A letter written by Constantine VI and Irene (dated 29 August 784) to Pope Hadrian announced the convocation of a council. Hadrian was kindly asked to attend in person or to send legates. Patriarch Tarasius sent the same message in synodal letters to the pope and to the other three eastern patriarchs. As we shall see, a recommendation to summon an ecumenical council was urged in order to correct the iconoclastic heresy.

Little need be said that the first and second council of Nicaea encompass what we may conventionally call the united era of the Church within the Empire (save Antioch and Alexandria). Later on, in fact, Rome and Constantinople became, although very slowly, two different worlds until the full canonical division in 1054. Of course one might invoke the 3rd canon of Constantinople I and the 28th of Chalcedon as symptoms of juridical disagreement between the two capitals, but the growing authority of the Church as such had not yet reached that strength so as to challenge the imperial power.

There are few periods of the centuries long Byzantine history as profoundly important as the second half of the 8th century. The end of this century, allow me to bring it to mind, registers the coronation of Charlemagne in Rome by the Pope, being then called "Emperor"; causing therefore distress and claims in Byzantium (we should not forget that a synod assembled in Frankfurt by Charles in 794 condemned the council of Nicaea II!).

At the outset I would like to say that I cannot recount in our meeting all the political implications concerning the imperial and ecclesiastical policy at stake; rather I would like to pinpoint what the two

councils held in the city of Nicaea shared politically in common and to no one at once where they took different paths. It was under an explicit imperial will that the synods were gathered; Constantine the Great went straight to his point, imposing on the assembly the orthodox faith (although he was very attached to Arianism), while Constantine and Irene were forced in a certain way to summon an ecumenical synod. Arianism was the heresy in 325, while Iconoclasm (recognised as heresy, although it was not) was the devil in 787 born from within the Great Palace and the episcopate. Constantine offered the Rotunda hall of his imperial palace in Nicaea as the meeting point (it was later transformed into a church), while the second council, although started in Constantinople, had to move to the church of St. Sophia in the provincial city of Nicaea. This furthermore implies that the imperial palace, albeit restored under Justinian, was either again in ruin or could not afford to offer a convenient room for the assembly. We do not know why the first council switched from Ancyra to Nicaea, but we are informed of the moving made in 787.

One last point of interest should be mentioned. The so-called Holy Fathers in Nicaea I were not 318 (a fictitious and apocryphal figure), but 218-220 according to very good manuscripts. Furthermore, what we are told by Theophanes – who remains our best source – that 350 bishops have been summoned to Nicaea II sounds erroneous. I am not exactly sure if this figure were a polemical response by the same historian to the number of bishops gathered at Hieria in 754; they were 338 and one should consider also that Rome, Alexandria, Antioch and Jerusalem, to say nothing of the monks, did not come to the capital). Erich Lamberz, who has recently published the critical edition of the Acts of Nicaea II, has established a list of 252 (in actio I) and 260 (in actio II) and to these we have to add many abbots (*hegoumenoi*) of well known monasteries.

For the sake of conveniences, may I go a step further on this topic. Assuming that the building in Iznik called Aya Sofia is the church where the bishops met in order to have the remaining session, a consideration should be stressed about this. In force of the choice taken by the authorities, I would say that this church was the cathedral of the city as well the biggest ecclesiastical building available. However, the church is a basilica presumably with three naves; the length of the nave, starting from the narthex to the setting of the sanctuary barrier, reaches 20 m; the width of the central nave measures ca. 10 m. If we visualise how the bishops sat in the church, I would exclude their seating in the sanctuary and the synthronon because we know the sanctuary is the sacred place par excellence where the holy mysteries were celebrated (saying nothing about the odd position of the chancel). If we are correct, we are left with the central nave arranged with makeshift scaffolding made up of four steps of seats giving therefore room to roughly 240-250 bishops. The width of the western part of the same nave had to be shaped in more or less the same manner so as to offer a sort of privileged place to the ecclesiastical authorities. These would be the patriarch, the legates coming from Rome, Alexandria and Antioch as well as secretaries, notaries and guards could have been perhaps be seated in the lateral naves.

Turning our attention to the council, we meet Tarasius, the newly appointed and consecrated patriarch, who had been a layman and came from the imperial chancellery. Before him, however, it was Paul who held the patriarchal throne of Constantinople. Theophanes, on the 31st August 783, has Paul join the monastic life by adding what prophetically Paul had to say: "Would that I had not sat at all on the throne of the priesthood

while God's Church was suffering oppression, separated as she was from the other catholic thrones and subject to anathema. (and then speaking to the patrician and chief men of the senate) Unless an ecumenical council takes place and the error that is in your midst is corrected, you will not find salvation". [This last sentence does not appear in the Acts]. Tarasius was then chosen for the throne; amongst his conditions, the main one was: "... Wherefore we ask, O brethren, ... that an ecumenical council be convened by our most pious and orthodox emperors so that we ... should be made one".

The council had only one session in Constantinople. Theophanes tells us that troops, that is to say the soldiers loyal to Constantine V and to Leo IV and therefore rooted in the iconoclastic doctrine, threatened the assembly gathered in the church of the Holy Apostles. The emperors were present in this section watching the proceedings from the gallery. As a result of this event, the synod was dissolved and everyone returned home. Irene however was anxious to restore orthodoxy and found Nicaea, a much more convenient place where the council could be convoked again (24 September 787).

Tarasius and the two Emperors persevered in pursuing one specific objective, done with unique political skill: the stability of the Empire and of the Church. They each had to try to remedy the very unstable condition of these two institutions throughout the time of their rule. To assume that during the eighth century iconoclasm led to a clear separation of the Empire and the Church only results in a misapprehension. Without going any further, it should be pointed out that the quarrel about icons does not explain the real situation, nor does it represent the real issue which faced the Empire and the Church. The Church may be regarded as an

unshakable body when united. Its unity is officially embodied in the unity of the episcopate [the Acts, as a matter of fact, report the acceptance and reinstatement of the iconoclastic metropolitans]. One ought to say, however, that between Rome and Constantinople there existed a deliberate political equivocation regarding the meaning of “unity”. Rome saw the achievement of “unity” in the annulment of the non-apostolic procedure of Hierieia (*qui sine apostolica sede inordinate et insyllogistice factum est*). Tarasius, on the contrary understood “unity” in terms of reinforcing the precarious state of the episcopate. The final words spoken by the Constantinopolitan patriarch, in fact, were: “Rivalry finished and the middle wall of division has been taken away; the East, the West, the North and the South are under one yoke and we are made into one symphony”.

If we take a brief look at the Bithynian territory, it should be said that this territory (around Bursa up to the Sea, on the Mount Olympos, the area around Nicaea) became a metropolitan area in about 780. On one hand, this was due to the Constantinopolitan investments (formally agrarian in nature) and on the other hand, due to an attempt to connect the monastic foundations to the capital. Once again Theophanes gives us a, interesting hint. Upon the death of Constantine V (775), his son Leo IV became emperor, and “started to lay his hands on the money that had been left to him by his father and won favour with the people and the notables” [a very short note: it seems to me that the passage from a good financial position to a bad one – with Irene – must be taken into consideration to evaluate the years ante and post council]. Again Theophanes states: “For a short time he appeared to be pious and a friend of the Holy Mother of God and of the monks; for which reason *he appointed from among monks metropolitans of the foremost sees*”.

It is not up to me to argue about the irregularity of this procedure; previous ecumenical councils stated quite clearly that all the ecclesiastical matters must be sorted out by ecclesiastical authorities. What matters to us is Theophanes' statement that monks were chosen to become prominent ecclesiastical authorities; among these there was also Plato, the uncle of Theodore the Studite. Plato lived in Constantinople and worked as an officer in the public treasury. He was well acquainted with influential people and was able to escape the fury of Constantine V when persecution began; he went to Bithynia, probably taking refuge in Sakkoudion – a family estate – hiding himself until the death of the emperor. When he returned, Theodore addressed him as “the morning star” saying that he was asked to become the metropolitan of Nikomedia. Of course, he refused, and though present at the council as archimandrite of Sakkoudion, meeting with Tarasius and signing the Acts, he began with his nephew the “Studite confederation”. Soon and after the council a storm of monasteries flourished in Bithynia, for the monks won the battle against the error (iconoclasm) which they will fight again in the second wave of iconoclasm in the first half of the 9th cent. and win. By looking at the evidence relating to the period immediately before and after Nicaea II, it is possible to establish the cause leading to a sudden growth of monastic foundations and the altered face of private estates which in turn led to an episcopal decline. I like to call this cause “coenobitic and urban logic”. May I remind you that it was during this period that we have textual evidence concerning the “canonical” type of Medieval Byzantine church architecture? The well known “cross-in-square” and/or related typology came into being thanks to Plato in the Sakkoudion monastery.

My last and brief insight concerns the law. By now everyone knows that Leo III and his son Constantine V – as far as the icons' dispute is concerned – lost the battle. They have been branded as impious and heretical emperors (even today). What we are then left with is that the guarantee of orthodoxy, i.e. the emperor, had lost his ideal symbolism of being the focus of the true faith. The move made by Constantine and Irene asking Hadrian and the other patriarchs to join the council was, as a matter of fact, a step forward in order to gain trust and leadership again in the Eastern Empire (In the final acclamations at the end of actio III, they were called “Novi Constantini and novae Helenae aeterna memoria”). My aim is to show the shift that already began in 452 with a diataxis of the emperor Marcian, from the *ius princeps* to the *divina lex*. A late date offered by Cod. Theod. XVI.2.45 of the 14th of July 431 tells us the following: “omni innovatione cessante vetustatem et canones pristinos ecclesiasticos (the first time named as such), qui nunc usque tenuerunt, per omnes Illyrici provincias servari praecipimus ...”. Reading this text, it goes without saying that the emperor followed the usual imperial procedure, that is to legislate in whatsoever juridical matter he thought of some interest. In addition to this, his law influenced the ecclesiastical discipline and jurisdiction of the Church in the provinces of Illyricum. In other terms, the *ius princeps* had the right to intervene and legislate in Church affairs.

Turning back to Nicaea, a passage from the *horos* proclaimed by Tarasius at the opening session runs as follows: “... we who are those responsible for the priesthood everywhere, in order that the divinely inspired tradition (*paradosis*) of the catholic Church should receive confirmation by a public decree”. This is to say that the formulation of this law does not come from the imperial authority, but rather from the

ecclesiastical tradition, the imperial decree makes it executive. This kind of juridical procedure can obviously be found even earlier, but it has become a custom by now that what is meant as *divina lex* coincides with the *ius principe* and therefore must be made an executive matter by the legislator, the emperor.

Selected Bibliography

- Dovere 2006 E. Dovere, *Acta Conciliorum e repetita praelectio giustiniana: la diataxis di Marciano nel 452*, *Annuario Historiae Conciliorum* 38, 241-264.
- Halkin 1988 F. Halkin, *Deux impératrices de Byzance*, *Analecta Bollandiana* 106, 5-27.
- Lamberz 2008 E. Lamberz, *Concilium Vniversale Nicaenvm Secvndvm. Concilii Actiones I-III*, Berolini-Novae Eboraci.
- Mango - Scott 1997 C. Mango - R. Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813* (Oxford).
- Ruggieri 1991 V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867); Its History and Structural Elements*, *Orientalia Christiana Analecta* 237 (Roma).
- Speck 1978 P. Speck, *Kaiser Konstantin VI: Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft: Quellenkritische Darstellung von 25*

Jahren byz. Geschichte nach d. ersten
Ikonoklasmus, I-II, München.

Treadgold 1982

W. T. Treadgold, The Unpublished
Saint's Life of the Empress Irene (BHG
2205), Byzantinische Forschungen 8,
237-251.

SENATO SARAYI MI, LİMAN MI?

Mustafa ŞAHİN*

ABSTRACT

Recently, İznik has had one of the most important tourism potential points around Bursa. Actually the city has another advantage in terms of religious tourism, when the knowledge that the 1st Council, a critical historical event for Christianity, was conducted in İznik in 325 AD is taken into account. Thus, the palace of the Senate might be one of the major attractive touristic places. Some part of the ruins is called as a "Palace of the Senate, and main topic of the current presentation is to discuss whether the ruins on the bank belong to the Palace of the Senate.

Key Words: İznik, Palace of the Senate, Council, Christianity, Religious Tourism.

Çalıştayın amacı, Doğu Roma İmparatorluğunun kurucusu olarak kabul edilen Büyük Konstantin tarafından 20 Mayıs 325 yılında toplanan I. İznik Konsilinin toplandığı yeri tespit etmektir¹⁹. Konsil toplantısının yapıldığı mekân olarak değişik hipotezler ileri sürülse de, ağırlık kazanan görüş İmparatorluk Sarayı'nda yapıldığıdır²⁰. Bu makalede Konsilin nerede toplandığından çok, günümüzde göl kıyısında bulunan ve "Konsil

* Prof. Dr. Mustafa Şahin, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle - Bursa. E-mail: mustafasahin@uludag.edu.tr

¹⁹ Konsil ile ilişkili belgeleri E. Schwartz Acta conciliorum oecumenicorum isimli çalışmasında yayınlamıştır. Ayrıca bkz. Şahin 2004, 11 dipnot 41.

²⁰ Bu konuda en iyi kaynaklardan birisi Cesareli Eusebe'nin kilisesine yazdığı mektuptur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın 2005, 36.

Sarayı” olarak gösterilen kalıntıların gerçekten saray yapısı olup olamayacağını irdelemektir.

Göl kıyısında, Göl Kapısının yaklaşık 90 m uzağındaki sahilin güneyinde bulunan kalıntılar ilk olarak 1970li yıllarda İznik’i ziyaret eden batılı bir gazeteci tarafından Senato Sarayı ve Konsil’in toplandığı yer olarak adlandırılmış ve bu hipotez kabul görenek bugüne kadar bu alan “Senato Sarayı” olarak adlandırılmıştır²¹.

Göl kıyısında yer alan söz konusu kalıntılar kıyıya paralel uzanmayıp mevcut sur duvarından başlayıp gölün içine doğru dik bir açıyla ilerleyen yaklaşık 100 m uzunluğunda ve 3 m kalınlığında bir duvardan oluşmaktadır (Resim 1). Duvarın kıyı ile bağlantısı karayolu nedeniyle kesilmiş gibi gözükse de, yolun her iki tarafındaki mevcut kalıntılar orijinalde bunların birbirleri ile ilintili olduğuna işaret etmektedir (Resim 2).

Duvarın iç kısmı horasan harcı ile sıkıştırılan moloz taşla örtülmüştür (Resim 3). Duvarın güney yandaki yüzeyinin üzeri düzgün kesilmiş dikdörtgen taş bloklarla giydirilirken (Resim 4), kuzey yüzey kaba bırakılmıştır (Resim 5). Kaba bırakılan yüzey tuğla ile yer yer çerçevelemiştir (Resim 6). Bununla birlikte duvarın giydirilmesinde kullanılan blok taşlardan bazıları Roma İmparatorluk çağından olabilecek devşirme taşlardan oluşmaktadır (Resim 7). Hem bu devşirme malzeme, hem de duvar yüzeyinin tuğla çerçeveler ile hareketlendirilmesi bu duvarın Bizans çağında inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir²².

Sur duvarı ile kıyı arasında dik bir hat çizen duvarın sur duvarı ile birleşmesi gereken kule üzerinde bu birleşmeyi gösteren herhangi bir izlen olmaması ve kule ile duvar arasında 4 m açıklığın bulunması en fazla dikkat çeken özelliktir (Resim 8). Kule ile duvar arasında birleşmenin olmadığını duvarın kısa yüzeyinin blok taşlarla giydirilmiş olması da

²¹ Altun 2005, 342.

²² Foss - Winfield 1984, 145.

göstermektedir (Resim 9). Duvarın yüzeyinde kuleye doğru kapıya işaret edecek içbükey bir kemer döngüsü seçilmektedir. Tuğladan örülmüş kulenin yüzeyinde birleşmeye ait herhangi bir iz bulunmasa da yüzeydeki renk farklılığı olası kapının varlığını desteklemektedir (Resim 10).

Duvarın göl içerisindeki uzantısı ise yarım daire şeklinde sona ermektedir (Resim 11-12). Buradaki platformun ölçüleri 4.15 x 4.20 metredir. Kuzey taraftaki kesitten anlaşıldığı kadarıyla, altta dikdörtgen kesilmiş taş bloklarla temel üzerine 4 sıra şeklinde kare tuğlalar dizilmiş, en üst ise moloz taşlı horasan harcı ile düzeltilmiştir. Hem yarım daire şeklindeki dar yüz, hem de güçlü alt yapı bu bölümün fener olabileceğini akla getirmektedir. Temel inşasında kullanılan taş blokların arasında Bizans çağına ait ikiz sütunların da bulunması, bu bölümün Selçuklu veya Erken Osmanlı dönemlerinde eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir (Resim 14). Bu bölüm ile dikdörtgen şeklinde inşa edilen daha yüksek platform arasında bir kanal bulunmaktadır (Resim 15). Kanal burada zaman içerisinde büyüme olduğunu akla getirmektedir. Uçtaki bölümden farklı olarak köşeli bir görüntüye sahip bu alanda da devşirme malzeme kullanılmıştır (Resim 16). Ancak bu bölümde kullanılan devşirme malzemeler Bizans çağı öncesi bir tarihe işaret etmektedir (Resim 17-18). Korunan temel duvarları gölün içine doğru ilerleyen bu platformun sur duvarından gelen duvarın devamı olduğunu göstermektedir (Resim 19). Diğer bir ifade ile gölün içerisine doğru ilerledikçe farklı dönemler ortaya çıkmaktadır. Olasılıkla gemiler büyüdükçe liman da boyut olarak büyümektedir.

Sur duvarından gelen ve gölün içine doğru ilerleyen duvarın temeli dikdörtgen düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Horasan harcı ve moloz taş katkılı duvar ise bu temelin üzerinde yükselmektedir. Diğer bir ifade ile temel ile duvar arasında birliktelik yok (Resim 3 ve 19). Bu durumu farklı inşaat evreleri ile açıklamak mümkündür. Altta üstekine

göre çok daha itinalı ve düzenli yapılan duvarlar belki de burada limana işaret etmektedir. Eğer liman olduğu kabul edilirse, bu duvarların mendireğe ait olduğu da düşünülebilir. Bu duvarların mendireğe ait olabileceğini üstteki duvarın sur duvarının kulesi ile birleşmemesi de göstermekte. Her ne kadar dolgu nedeniyle tam belli olmasa da (Resim 8), mendireğe ait olduğunu düşündüğümüz duvarlar kuleye kadar ilerliyor olabilir. Bu konuda daha kesin yorumlarda bulunabilmek için burada kazıların başlamasını beklemek gerekmektedir.

Söz konusu duvarın limana ait mendirek olabilmesi için buna paralel ilerleyen bir diğer duvarın olması gerekmektedir. Göl Kapısının kuzeyinde yapmış olduğumuz incelemelerde sur duvarından başlayıp göl içine doğru ilerleyen bir duvar kalıntısına rastlayamadık. Ancak ilk duvardan yaklaşık 500 m kuzeyde (Resim 20), Göl Kapının da kuzey bölümüne gelecek şekilde gölün kıyısında in situ kalıntılar tespit edilmiştir (Resim 21). Burada da inşa tekniği olarak mendirek olduğunu düşündüğümüz duvarla benzer bir şekilde düzgün kesilmiş taş bloklardan oluşan temel üzerinde horasan harcı ve moloz taştan oluşan bir duvar bulunmaktadır. Bu duvarın devamında seyir terası olarak kullanılan bir platform bulunmaktadır (Resim 22). Platform betondan inşa edilmiş olsa da oturduğu temel hem taşlar, hem de işçilikle antik dönem duvarları ile benzerlik göstermektedir (Resim 23). Bu duvarın in situ olduğunu göl içerisinde bulunan kısa yüzün, Güney Mendireğinde olduğu gibi yarım daire şeklinde sona ermesi de göstermektedir (Resim 24). Alanın çapı 4.50 m, korunan boyutları ise 5 x 5 metredir. Burada da horasan katkılı moloz taşlı blokaj ve üzerinde kare şekilli tuğlalardan yapılan kaplama dikkat çekmektedir. Bu durumda denize dik ve güneydeki duvara paralel uzanan bu duvarı da mendirek olarak yorumlamak ve her iki duvarın arasında kalan açıklığı antik Nikaia kentinin limanı olarak adlandırmak olasıdır (Resim 20).

Bilindiği gibi Nikaia, Askania Limne'nin (İznik Gölü) doğu kıyısında, verimli bir ovanın kenarında bulunan ve doğu – batı yollarının üzerinde yer alan önemli bir kenttir²³. Helenistik çağ kentleri gibi Hippodamos (ızgara) planda inşa edilerek etrafı surlarla çevrilmiştir ve kentin merkezinde bir gymnasium bulunmaktadır²⁴. İster antik kent taklit edilmiş olsun, isterse bir rastlantı olsun, ızgara plan tarzını günümüz İznik'inde de izlemek mümkündür.

Roma İmparatorluğunun güçlenip, topraklarını genişletmesi ile başlayan ve ismine Pax Romana denen yüzyıllar boyu sürecek olan barış döneminde, diğer kentlerde olduğu gibi Nikaia'da da sur duvarları önemini kaybetmiş, bundan dolayı da sur duvarı sökülerek, burada kullanılan taşlar farklı yapıların inşasında kullanılmıştır²⁵. İ.S. 123 yılındaki depremde kentte büyük hasar meydana gelmiş ve Hadrian'ın yardımıyla kent baştanbaşa yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle Hadrian, kentin ikinci kurucusu olarak kabul edilmektedir²⁶. Belki de Helenistik sur duvar bu evrede tamamen sökülerek farklı yapılarda kullanılmıştır. Duvarların ortadan kalkması ile de kent Roma İmparatorluk çağında en geniş sınırlarına ulaşmıştır²⁷. Günümüze ulaşan sur duvarlarının İ.S. 258 yılındaki Got saldırılarından sonra İ.S. 259-269 yılları arasında inşa edildiği bilinmektedir²⁸.

Senato Sarayının yeri olarak gösterilen kalıntılar, İznik'e ait broşürlerde de görülebileceği gibi, Göl kapısının karşısında olmak üzere sur duvarlarının dışında kalmaktadır (Resim 25). Neden bir saray sur duvarlarının dışında, dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya açık bir şekilde inşa edilmiş olsun? Surların asıl yapılma nedeni bilindiği gibi dış

²³ Abbasoğlu – Deleman 2004, 189 dipnot 2. - Şahin 2004, 3. – Avcı 2005, 90.

²⁴ Avcı 2005, 90

²⁵ Şahin 2004, 11.

²⁶ Avcı 2005, 91

²⁷ Avcı 2005, 90 vd.

²⁸ Örnek olarak bkz.Şahin 2004, 3 vd. - Avcı 2005, 91 dipnot 6.

saldırlara karşı savunma içindir. Doğu Roma İmparatorluğunun gücünü kaybedip sahip olduğu geniş coğrafyada güvenlik sağlayamayınca, fırsat bekleyen düşmanlar imparatorluğun sınırlarını aşarak zengin kentlere saldırmaya başlamışlardır. Bu otorite boşluğu kentlerin tekrar sur duvarları ile çevrilmesine neden olmuştur.

Saray yapıları üst yöneticilerin yaşama ve çalışma mekânları olduğundan güvenlik gerekçesi ile normal yapılara göre en az bir kat daha fazla koruma altına alınmışlardır. Buna yaşayan en güzel örnek İstanbul'daki Topkapı Sarayı'dır²⁹. Topkapı Sarayı, hem kentin surları içerisinde kalmaktadır, hem de kendi içinde koruma altına alınmıştır. Yine Split'deki Diokletian Sarayı limanın kenarında inşa edilmiş olmasına rağmen, sur duvarının içerisinde kalmaktadır³⁰. Bu durumda korumasız bir şekilde sur duvarının dışında kalan kalıntıların "Saray" olarak düşünülmesi oldukça güç gözükmektedir.

Saray yapısının surların içinde bulunduğuna işaret eden bir diğer kanıt ise Justinianus çağındaki onarımdır. 11 Ekim 368 tarihindeki şiddetli depremde Senato Sarayı da yıkılmış olacak ki³¹, Anadolu'da Justinianus çağında onarılan yapılar arasında Saray da bulunmaktadır³². Senato Sarayının bu tarihe kadar zorunlu nedenlerle sur duvarının dışında bırakıldığı düşünülse bile, depremden sonraki onarımlarda aynı hata neden tekrar edilerek Saray savunmasız bir şekilde sur duvarlarının dışında bırakılmış olsun? Eğer bu kalıntılar saray yapısına ait değilse, nedir?

Bilindiği gibi, Doğu Roma İmparatorluğu çağında, Nikaia'ya ulaşmak için Nikomedia'dan geçen karayolu kullanılmıyor, deniz yolu tercih ediliyordu. Helenopolis Limanından gemilerle Kios Limanına,

²⁹ Erkins – Banoğlu (tarihsiz), bkz. genel plan.

³⁰ Golvin 2006, 102 vd.

³¹ Yalman (tarihsiz), 41.

³² Prokopios, De aedificiis, V, 3. - Şahin 2004, 12.

oradan da Karsak Boğazı boyunca akan Ketten Deresi üzerinden daha küçük su taşıtları ile Askania Gölüne geçilerek Nikaia Limanına ulaşılmaktaydı³³. Bu nedenle Helenopolis, bütün Bizans dönemi boyunca İznik'i İstanbul'a bağlayan Anadolu iskelesi olmuştur³⁴. Demek ki, İznik güzergâhı aynı zamanda İstanbul'u, yani başkenti, Anadolu'ya bağlayan en önemli yoldur. Askerlerin de Anadolu'ya geçmek için bu yolu kullandıklarını özellikle vurgulamak, yolun önemini anlamak açısından faydalı olacaktır. İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir harita üzerinde İznik önemli bir kavşak noktası olarak gösterilmiştir (Resim 26). Bu haritaya göre sanki Batı Anadolu İznik ve Bergama'dan başka kent bulunmamaktadır ve İstanbul'u Bergama'ya bağlayan yol İznik'ten geçmektedir. Harita da ticaret ve ulaşımda İznik'in önemli bir güzergâhta bulunduğunu göstermektedir.

Kentin bu stratejik öneminden dolayı, Nikaia'nın kontrolünü kaybetmek, başkentin Anadolu ile irtibat ve ikmalini kesmek demektir³⁵. Ayrıca, Nikaia başkent yakınlarındaki en büyük kale olması nedeniyle de strateji konum açısından çok önemlidir³⁶. Bu özelliğinden dolayı da "kale-kent" olarak isimlendirildiği de olmuştur³⁷. Kısaca, Nikaia başkente giden yolda stratejik bir üs, tehlikeli durumlarda ise güçlü bir sığınaktır³⁸.

Nikaia aynı zamanda Marmara denizini Karadeniz koloni kentlerine bağlayan bir iç yol olarak da kullanılmıştır. Kent sikkelerinin

³³ Demir 2005, 238

³⁴ Demir 2005, 238 dipnot 7.

³⁵ M.S. 365 yılındaki Procopius isyanında, isyancılar karargâh olarak Nikaia'yı kullanmışlardır. Başkente giden ana yol üzerindeki stratejik konumundan dolayı, isyan nerede ise İmparator Valens'i tahtından edecektir: Foss 2004, 251.

³⁶ Foss 2004, 252

³⁷ Bu özelliğinden dolayı kent askeri bölge olarak ilan edilmiş ve Ortaçağ boyunca devam eden Arap akınlarına karşı başkenti koruyan İmparatorluğun en önemli ve büyük askeri üslerinden birisi olmuştur: Foss 2004, 252.

³⁸ Foss 2004, 254. 4. Haçlı Seferinde, Filistin'e gitmek yerine kendileri ile müttefik olan Konstantinopolis işgal edilmiş ve burada Latin Krallığı kurulmuştur. Bunun üzerine 1206 yılında Theodoros Laskaris Bizans kraliyet tahtım bir süreliğine Nikaia'ya taşınmıştır. Bu terich İstanbul ile İznik arasındaki yakın ilişkinin boyutunu göstermektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 2004, 13.

bazılarında bir gemi betiminin yer alması veya Sangarios (Sakarya) Irmağının sembolünün bulunması, deniz ticaretinin İstanbul Boğazından geçmeksizin Gemlik Körfezi, Karsak Vadisi, İznik Gölü ve Ovası, Sakarya Irmağı üzerinden yapılabildiğini göstermektedir (Resim 27)³⁹. Böylece Karadeniz kolonilerine ulaşmak için İstanbul'u devre dışı bırakan bir yolun olduğu da anlaşılmaktadır.

Kısaca Nikaia, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan önemli bir liman kentidir. Durum böyle ise kentin limanı nerededir?

Günümüzde Nikaia'nın etrafını çepeçevre çeviren bir sur duvarının varlığı dikkat çekmektedir. Ancak bu sur yapısı kentin ilk kurulduğu dönem olarak tahmin edilen Helenistik çağdan değildir⁴⁰. Strabon'un rivayetine göre, kent ilk kurulduğunda 16 Stadya (2.893 m) uzunluğunda sur duvarlarına sahiptir⁴¹. Ancak günümüzdeki uzunluk yaklaşık 4.970 metredir⁴². Diğer bir ifade ile Roma çağında kent yaklaşık iki kat büyümüştür⁴³. Surların zaman içerisinde daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde yenilenmesine karşın, kapıların ve ana caddelerin yönlerinde bir değişiklik olmamıştır⁴⁴. Strabon'un kentten bahsederken (12.4.7), dört kapıdan başlayan iki ana caddenin varlığından bahsetmektedir. Demek ki, Helenistik çağ yerleşiminde de kente dört kapı ile girilmektedir. Her ne kadar bu ilk evreye ait herhangi bir iz kalmamış olsa da, göle doğrudan açılan bir kapının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hem girişler, hem de ana caddelerin istikametine göre sur duvarları üzerinde dört ana kapı bulunmaktadır. Bunlardan 3 tanesi günümüzde de ayakta olmasına karşın batı uçta, yani gölün kıyısında

³⁹ Eyice 1991, 7. - Altun 2005, 341

⁴⁰ Helenistik surlardan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Büyük bir olasılıkla işlevini yitiren surlara ait taşlar Roma çağında başka inşaatlarda kullanılmıştır: Şahin 2004, 16.

⁴¹ Strabon 12.4.7

⁴² Abbasoğlu – Deleman 2004, 190. – Şahin 2004, 16 dipnot. 68.

⁴³ Şehir surları M.S. 258 yılında Bithynia Bölgesine saldıran Gotlar'dan korunmak üzere tekrar inşa edilmeye başlanmıştır. Ayrıca bkz. Foss 2004, 250 vd.

⁴⁴ Abbasoğlu – Deleman 2004, 189.

olduğu düşünölen dördüncü kapı eksiktir (Resim 28)⁴⁵. Ancak ana yol güzergâhı göl kenarında bir dördüncü kapının bulunduğuna işaret etmektedir. Hatta sur duvarlarının inşası nedeniyle adanan adama yazıtlarından bir tanesinin de günümüze kadar ulaşmayan Göl Kapıda bulunduğu ileri sürölmektedir⁴⁶. 1670 yılında Nikaia'yı ziyaret eden John Covel, karaya bakan sur duvarlarının oldukça iyi durumda olmasına karşın göl kıyısındaki surun hemen hemen tümüyle yıkılmış olduğunu söylemektedir⁴⁷. Demek ki, bu bölümde tahribatın başlaması daha eski tarihlere geri gitmektedir.

Göl kenarında Göl Kapının yanı sıra bir ikinci girişin daha bulunduğu ileri sürölmektedir. Yine günümüze ulaşmayan ancak, var olduğu öne sürölen beşinci kapı "Güney Göl Kapısı" olarak adlandırılmaktadır⁴⁸. Daha yalın biçimde olan bu kapı, surlar göl kıyısından ayrıldıktan hemen sonra açılmıştır ve surların karaya bakan yanında bir hendekle çevrili olduğu düşünölmektedir⁴⁹.

Göl Kapısı olarak adlandırılan kapı, Doğu Roma İmparatorluğunun İznik kentinde yaptırdığı önemli yapılar arasında yer almaktadır⁵⁰. Göl çıkışında da Lefke Kapı veya İstanbul Kapı gibi anıtsal bir kapının bulunması burada bir limanın var olduğunu akla getirmektedir. A. Altun da aynı kanıda olacak ki, buradaki kalıntıların gümrük binasına ait olduğunu düşünmektedir⁵¹.

Ancak sur duvarları ile gümrük binası olarak adlandırılan kalıntılar arasında yaklaşık 100 m uzunluğunda bir dolgu vardır. Antik kaynaklardan öğrendiğimize göre, Nikaia kentinin batı surları Ascania

⁴⁵ Eyice 1991, 15.

⁴⁶ Adak yazıtından kapının II. Claudius Gothicus tarafından (268 – 270) inşa ettirildiği anlaşölmaktadır. Ayrıca bkz. Eyice 1991, 15. Abbasoğlu – Deleman 2004, 191 dipnot 24. - Foss 2004, 250 dipnot 4. – Şahin 2004, 11.

⁴⁷ Foss 2004, 261.

⁴⁸ Eyice 1991, 15. - Foss 2004, 250.

⁴⁹ Foss 2004, 250.

⁵⁰ Avcı 2005, 98.

⁵¹ Altun 2005, 342.

Gölünün doğu kıyısındaki sığ sulardan yükselmektedir⁵². Ch. Texier'in 19. yüzyılda yaptığı çizimde de sur duvarlarının kıyıya paralel ilerlediği görülmektedir (Resim 29)⁵³. Roma çağında inşa edilen kent surları, özellikle Anadolu'daki İslam ilerleyişine karşı değişik dönemlerde onarılmıştır. Surların göl kıyısında uzanan bölümündeki esaslı onarımlardan ilki III. Leon (717-741) tarafından yaptırılmıştır. Bu onarımlar esnasında Göl kapısı ve bununla bağlantılı surlar da tekrar elden geçmiştir⁵⁴. Günümüzde surlarla kıyı arasında yaklaşık 200 metreyi bulan mesafenin sebebini C. Foss bu onarımlara bağlamakta ve onarımlar esnasında göl kıyısındaki surların biraz geriye doğru çekildiğini düşünmektedir⁵⁵. Mevcut göl kıyısında yüzeyde bunu doğrulayacak bir iz bulunmaması nedeniyle biz de Ch. Texier⁵⁶ ve M. Demir⁵⁷ gibi sur duvarının göl kıyısında hemen sığ sulardan başladığını düşünüyoruz. Dolgunun nedeni surların geri çekilmesi değil, daha sonraki yıllarda yol çalışmaları için yapılan doldurmalar olmalıdır. Sur duvarları III. Mikhail döneminde (İ.S. 842-867) yeniden ve köklü biçimde tahkim edilmiştir⁵⁸. 1065 yılında yaşanan büyük deprem sonrasında kiliseler ve evlerin yanında surların da tahrip olduğu bilinmektedir⁵⁹. Göl kıyısında uzanan surlar ayrıca Manuel Komnenos döneminde de (1143-1181) onarım görmüştür⁶⁰. Ancak bu onarımların hiç birisinde gölün doldurulduğuna dair bir ifade yer almamaktadır.

⁵² Demir 2005, 237 dipnot 4

⁵³ Texier 2002, 152 vd.

⁵⁴ Foss 2004, 252.

⁵⁵ Foss 2004, 253 vd.

⁵⁶ Texier 2002, 158: "Şehir üç taraftan kuşatılmıştı. Şehre hiçbir yiyecek veya cephaneye girmemesi için, hıristiyanlar gece gündüz gözetleme yapıyorlardı; fakat batı tarafta İznik gölü (Ascanius)nün suları şehrin duvarlarına değdiğinden, dışarıyla kolay bağlantı kuruluyordu".

⁵⁷ Demir 2005, 237.

⁵⁸ Demir 2005, 237 vd.

⁵⁹ Öztürk 2005, 209 dipnot 11.

⁶⁰ Foss 2004, 258

Göl kapının bulunduğu gölün doğu kıyısı boyunca yüzeyde çevre düzenleme çalışmaları nedeniyle fazla bir şey kalmamıştır. Mevcut kalıntıların gözüktüğü en güzel plan B. Yalman'ın İznik kitabında bulunmaktadır (Resim 30)⁶¹. Kent planında mevcut dolgunun kuzey ve güney yanlarında göle doğru dik açı ile ilerleyen birer duvar kalıntısı gözükmektedir. Bu duvarlar Yalman'ın planında 48, 49, 50 ve 51 numaralar ile işaretlenmiştir. 48 numara ile gösterilen kalıntı "İskele" olarak isimlendirilirken, bu duvarın hemen devamında yer alan ve sur duvarına ulaşan 49 numaralı bölüm "Kuzey Kalkan Duvarı" olarak adlandırılmıştır. Benzer isimlendirme güneyde yer alan kalıntılar için de geçerlidir. 50 numara "Bizans Kilisesi ve Liman", 51 numara ise "Güney Kalkan Duvarı" olarak gösterilmiştir. Yalman'ın planından anlaşıldığı kadarı ile kuzeyde bir iskele bulunmaktadır ve kentin limanı olarak güney bölümde kalan küçük bir alan gösterilmiştir. Ayrıca isimlendirmelerden anlaşıldığı kadarı ile kuzey ve güneydeki iskeleler birbirinden bağımsız olarak düşünülmüştür. Böylece, sanki iki farklı liman varmış görünümü ortaya çıkmaktadır. Metin bölümünde liman ile ilgili bir bilgi olmadığından Yalman'ın bu konudaki düşüncelerini fazla bilemiyoruz. Ancak liman sadece planda işaretlenen yer ise, orası bir balıkçı barınağı bile olamayacak ölçülere sahiptir. Bu nedenle başkentin Anadolu'ya açılan kapısı olarak gösterilen bir kentin limanını bu kadar küçük bir alana yerleştirmek mümkün değildir.

Göl kıyısındaki kalıntılar salt "Senato Sarayı" olarak adlandırılmamıştır. Örneğin A. Altun bu kalıntıların rıhtım ve kule olarak adlandırdığı kalıntılar nedeniyle bir gümrük binasına ait olduğunu düşünmektedir⁶². C. Foss ise sur duvarlarının kıyıda geri çekilmesi nedeniyle ortaya çıkan kara bölümünden gelebilecek saldırılara karşı savunma zafiyetini ortadan kaldırmak için mahmuz duvarları inşa

⁶¹ Yalman (tarihsiz), 26 vd.

⁶² Altun 2005, 342.

edildiğini, mevcut kalıntıların bu duvara ait olduğunu ileri sürmektedir⁶³. Büyük bir olasılıkla B. Yalman da Foss gibi düşünerek kara bölümünde bulunan kalıntıları “Kalkan Duvarı” olarak nitelendirmiştir.

Zamanla oluşan dolgu ve sonrasında buradaki yol çalışmaları, yukarıda da yer yer vurguladığımız gibi, kent surlarını günümüzde kıyıda yaklaşık 100 metre içeride kalmasına neden olmuştur. Bundan dolayı da sur duvarından başlayarak göl içerisine doğru ilerleyen duvarın karada kalan bölümü “kalkan duvarı”, gölün içerisinde uzanan bölümü ise “iskele” olarak adlandırılmıştır. Ancak toprak üzerindeki kalıntılardan anlaşıldığı kadarı ile bu uzantının iskele olarak adlandırılan kalıntılara doğru kesintisiz bir şekilde ilerlediği görülmektedir (Resim 2). Ayrıca, yine kalan kalıntılardan anlaşıldığı kadarı ile duvar gölün içerisinde yarım daire şeklinde sonlanmaktadır. Bu durumda bu duvarı “kalkan duvarı” veya “iskele” olarak iki ayrı parça şeklinde değil de, tamamını birlikte düşünerek tamamını “mendirek” olarak adlandırmak ve duvarın sonundaki yarım daire şeklinde sona eren platformu deniz feneri olarak adlandırmak doğru olacaktır. Muhtemelen özellikle kış aylarında batıdan gelecek rüzgâra karşı kıyıya paralel uzanan üçüncü bir mendireğin bulunduğu düşünülebilir. Bu konuda balıkçılar havanın güzel olduğu kış aylarında göl içinde bir duvar kalıntısını gördüklerini söylemişlerdir. Biz aynı yerde inceleme yapmış olsak da, görüş seviyesinin çok yetersiz ve gölün dalgalı olmasından dolayı, biz söz konusu kıyıya paralel uzanan bir duvar kalıntısı göremedik. Bu alanda ileride su altında yapılacak inceleme ve taramalar daha fazla yorumda bulunmamızın önünü açacaktır. Kısaca burada bulunan kalıntılar “Senato Sarayına” değil de, kentin kayıp olan limanına ait olmalıdır.

Sonuç olarak, batılı bir gazetecinin yıllar önce yaptığı bir gezi esnasında göl kıyısında kendisine gösterilen kalıntıları Senato Sarayı ve

⁶³ Foss 2004, 253 vd.

dolayısı ile Konsilinin toplantı yeri olarak göstermesi hemen kabul görmüş bir hipotez olmuş ve günümüze kadar kalıntılar “Senato Sarayı” olarak adlandırılmış olsa da⁶⁴, yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı mevcut kalıntılar “Senato Sarayına” değil de kentin limanına ait olmalıdır. Burada yapılacak kazılar tüm yapı unsurları ile birlikte liman kompleksini daha iyi ortaya çıkartacaktır. Bu nedenle de Ara Altun’un da daha önce ileri sürdüğü gibi, “Senato Sarayını” limanda kalıntısının bulunduğu alanda değil de İstanbul Kapının iç taraflarında bir yerde düşünmek daha doğru olacaktır⁶⁵.

Kaynakça

- Abbasoğlu – Deleman 2004 H. Abbasoğlu – İ. Deleman, “Antik Nikai’den Günümüze Kalanlar”, I. Akbaygil – H. İnalçık – O. Aslanapa (Ed.), Tarih Boyunca İzni (İstanbul), 189 – 191.
- Altun 2005 A. Altun, “Kültür Mirası Olarak İzni”, Uluslararası İzni Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 341 – 345.
- Avcı 2005 C. Avcı, “Bizans Döneminde İzni”, Uluslararası İzni Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 90-99.
- Aydın 2005 M. Aydın, “I. ve II. İzni Konsillerinin Hıristiyanlık Açısından Önemi”,

⁶⁴ Altun 2005, 342.

⁶⁵ Altun 2005, 342

- Demir 2005 Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 33 – 45.
M. Demir, “Selçuklu hâkimiyetinde İznik Şehri”, Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 237 – 247.
- Erkins – Banoğlu (tarihsiz) Z. Erkins – N. A. Banoğlu, Topkapı Saray Müzesi (İstanbul).
- Eyice S. Eyice, İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri (İstanbul 1991).
- Foss - Winfield 1984 C. Foss – D. Winfield, Byzantine Fortifications. An Introduction. University of South Africa.
- Foss 2004 C. Foss, “İznik’in Bizans Surları 260 – 1330”, I. Akbaygil – H. İnalçık – O. Aslanapa (Ed.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul), 249 – 262.
- Golvin 2006 J.-C. Golvin, Metropolen der Antike (Stuttgart).
- Öztürk 2005 L. Öztürk, “İlk Osmanlı Fetihlerinde Kiliselerle İlgili Uygulamalar”, Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul), 205 – 223.
- Şahin 2004 S. Şahin, “Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik”, I. Akbaygil – H. İnalçık – O. Aslanapa (Ed.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul), 3-23.

Texier 2002

Ch. Texier, Küçük Asya. Coğrafyası,
Tarihi ve Arkeolojisi (Çev. A. Suat)
(Ankara).

Yalman (tarihsiz)

B. Yalman, Nikaia – İznik (Bursa).

Resim 1. Sur duvarından göl kıyısına doğru ilerleyen duvar kalıntısı.

Resim 2. Duvarın içinden geçen karayolu.

Resim 3 - Moloz taş blokajlı duvar.

Resim 4. Duvarın güney yanına giydirilen taş kaplama.

Resim 5. Duvarın kuzey yanındaki moloz taşlı blokaj.

Resim 6. Duvarın kaba bırakılan yüzeyinde tuğla ile yapılan çerçeve.

Resim 7. Duvar üzerinde kullanılan devşirme malzemeye örnek.

Resim 8. Duvar ile kule arasındaki açıklık.

Resim 9. Duvarın düz bir şekilde tamamlanmış dar yüzü.

Resim 10. Duvarın bitiminde yer alan tuğladan örülmüş kule. Orta hattaki renk farklılığı burada bir birleşmeye işaret etmektedir.

Resim 11. Yarım daire şeklinde sona eren uç bölüm.

Resim 12. Yarım daire şeklinde sona eren duvarın üstten görünüşü.

Resim 13. Platformdan detay. Alttaki dikdörtgen kesilmiş taş bloklardan temel, bunun üzerinde kare şeklindeki tuğla sırası ve en üstte de horasan harçlı moloz taşlardan blokaj.

Resim 14. Alt yapıda kullanılan devşirme mazlemeler arasında Bizans çağına özgü çift yarım sütunlar da bulunmaktadır.

Resim 15. Platform üzerinde yer alan kanal burada zaman içerisinde büyüme olduğunu akla getirmekte.

Resim 16. Dikdörtgen şeklindeki platform.

Resim 17. Dikdörtgen platformda yer alan devşirme malzeme.

Resim 18. Dikdörtgen platformda yer alan devşirme malzeme.

Resim 19. Platform temel duvarları sur duvarından gelen duvarla birleşmekte.

Resim 20. Kuzey mendireğinden güneye doğru bakış.

Resim 21. Göl Kapının kuzeyinde göl kenarında in-situ duvar ve taş temele ait bloklar.

Resim 22. Seyir Terası.

Resim 23. Seyir terasının oturduğu platformun temel taş sırası antik dönem duvarları ile benzerlik göstermektedir.

Resim 24. Seyir Terası. Temelde antike döneme ait yapı kalıntısı

Resim 25. Tanıtım broşürlerinde yer alan kentin planı. Senato Sarayı olarak gösterilen kalıntılar açık bir şekilde sur duvarının dışında kalmaktadır.

Resim 26. İ.S. 4. yüzyıl haritası. Önemli yol güzergahları İznik'ten geçmektedir.

Resim 27. İznik'ten Sakarya (Sangarios) Nehri üzerinden Karadeniz Kolonilerine ulaşmak mümkündür.

Resim 28 . Göl Kapının kalıntıları.

Resim 29. Texier'e göre Nikaia'nın planı.

Resim 30. İznik kent planı (B. Yalman)

NİKAİA (İZNİK) KENT PLANI TİPOLOJİSİ

İbrahim Hakan MERT*

ABSTRACT

By comparing the plan of Nicaia with some other plans having typhological similarity such as Colonia Ulpia Traiana (Xanten), the aim of the current presentation is to suggest some hypotheses about possible location of the palace where the 1st Iznik council was conducted. While Nicaia was established next to lake, Colonia Ulpia Traiana part of the Nicaia city plan was set up close to the river. As the plans of two cities are compared, there are several noticeable similarities. Especially, the city theatre was even planned to correspond to the same location like Nicaia's on the mirror symmetry image of Colonia Ulpia Traiana city. In line with this comparison, the palace council meeting must have been on the square at the intersection of two streets.

Key words: City plan, typology, Cardo, Decumanus, management palace.

Bildirimizin konusu, Nikaia kent planını inceleyerek, tipolojik benzerleriyle karşılaştırmaktır. Bu bağlamda, çalıştayın konusu olan "İznik I. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu" kapsamında Saray'ın muhtemel yeri konusunda bazı çıkarımlar yapılması amaçlanmaktadır.

Bugüne kadar farklı araştırmacılar tarafından Konsil'in toplandığı yapının kalıntıları olarak farklı yerler gösterilmiştir⁶⁶. Burada öncelikle şu

* Doç. Dr. İbrahim Hakan Mert, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa. E-mail: ihmert@uludag.edu.tr

husus tarihi ve arkeolojik veriler ışığında mümkün olan en net şekilde belirlenmelidir: Yaklaşık 320 civarında ruhani lider ve refakatçilerinin katıldığı Hıristiyan dünyasının ilk dini meclisi (konsil) ne tür bir yapıda toplanmıştır? Bu toplantının yapıldığı yer hakkında şimdiye kadar kabul edilen en yaygın görüş “İmparator Sarayı” veya “Senato Sarayı” türünde bir yapı olabileceğidir⁶⁷. Biz, Sayın Belgin Demirsar Arlı ve Ara Altun’un bu çalıştayda sundukları bildiriye tartıştıkları gibi, 1. Konsil toplantısının yapıldığı yerin bir Senato Sarayından çok “Yönetim Sarayı” olarak adlandırılmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

1970’li yıllarda batılı bir gazetecinin İznik’i ziyareti sırasında göl kıyısında kendisine gösterilen kalıntıları Konsil’in toplandığı “Senatus Sarayı”na ait olduğunu tahmin etmesi ile yapının lokalizasyonu ile ilgili yeni bir süreç başlamıştır (Resim 1). Daha sonra bazı araştırmacılar da göl kıyısındaki söz konusu kalıntıların “Senatus Sarayı”na ait olduklarını kabul etmişlerdir⁶⁸. Ancak, şimdiye kadar Konsil’in toplandığı yer olarak gösterilen göl kıyısındaki kalıntıların, söz konusu saraya ait olamayacakları bu çalıştayda Sayın Mustafa Şahin tarafından sunulan bildiri ile açık ve net şekilde ortaya konulmuştur⁶⁹. Bu durumda Konsil’in

⁶⁶ Konsil’in toplantı yeri hakkındaki farklı görüşler için bkz. Altun 2005, 342; Eyice 2005, 331; Yalman (tarihsiz), 41.

⁶⁷ Bu konudaki görüşleri burada kısaca tekrar zikretmekte fayda görüyoruz: “318 ruhani liderden oluşan ilk dini meclis (konsil), Katolik mezhebinin kurallarını kesin olarak kararlaştırdılar; yortu zamanlarını belirlediler; kilise kanun ve kurallarını koydular ve Arius mezhebinin mahkûm ettiler. Bu meşhur konsil kilisede değil, imparatorun sarayında toplanmıştı” (Texier 2002, 151 v.d.). İznik şehrinde 1947 yılından itibaren çalışmalar yürüten ve görüşlerini farklı toplantılarda paylaşan Sayın Semavi Eyice de konsilin bir saray binasında toplandığı görüşünü ifade etmektedir (Eyice 2005, 331). İznik’te uzun yıllar kazı ve araştırmalar yürüten B. Yalman ise “Senatus Sarayı” terimini kullanmaktadır: Yalman (tarihsiz), 41; C. Avcı da, “Bizans Döneminde İznik” başlıklı bildirisinde Konsil’in Senato Sarayı’nda toplandığını yazmaktadır (Bkz. Avcı 2005, 91).

⁶⁸ İznik Tiyatrosunda uzun yıllar kazı yapan Arkeolog Dr. Bedri Yalman da göl kıyısındaki kalıntıların Konsil toplantısının yapıldığı Senatus Sarayına ait olduğunu ifade etmektedir; Bkz. Yalman (tarihsiz), 41.

⁶⁹ Göl kıyısındaki bu kalıntının Konsil’in toplantı yeri olamayacağı konusundaki şüpheleri ilk olarak S. Eyice ve A. Altun 5-7 Eylül 2005 tarihleri arasında yapılan Uluslar arası İznik Sempozyumu’nda dile getirmişlerdir. Bkz. Eyice 2005, 327 ve Altun 2005, 342.

toplantı yerinin dolayısıyla “Yönetim Sarayı”nın kent içinde başka bir yerde aranması durumu ortaya çıkmıştır.

Burada önce Nikaia antik kentinin planı mevcut arkeolojik ve tarihi veriler ışığında ele alınacaktır (Resim 2). Bu bağlamda Roma dönemi şehrinin yapılarının yerleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Nikaia kent planını incelenip anlaşıldıktan sonra bu planı çağdaşı bazı örneklerle karşılaştırarak, antik çağa ait önemli ve merkezi konumdaki Tapınak ve Yönetim Sarayı gibi bazı yapıların nerede yer almış olabilecekleri konusunda hipotezler sunmayı amaçlıyoruz.

Bilindiği gibi Nikaia (bugünkü adıyla İznik) kurulduğu Hellenistik dönemden itibaren değişik uygarlıklar ve toplumlar tarafından sürekli iskân edilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak ta antik çağlara ait yapılar daha sonrakilerin altında kalmıştır, Hellenistik ve Roma çağlarına ait birçok yapının kent planındaki yerleri net olarak halen bilinmemektedir.

Antik kaynaklardan coğrafyacı Strabon Nikaia kentinin kuruluşu/yeniden kuruluşu ve planı konularında şu bilgileri vermektedir: “Nikaia ilk defa Philippos’un oğlu Antigonos tarafından kuruldu ve buraya Antigonos ismini verdi; sonradan Lysimachos’un karısının ismine izafeten buraya Nikaia dendi. Nikaia Antipatros’un kızıydı. Kentin çevresi onaltı stadion’dur (yaklaşık 3 km)⁷⁰ ve dörtgen şeklindedir, bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır; caddeleri dik olarak birbirlerini keserler, öyleki Gymnasion’un ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir”⁷¹. Hem Strabon’un ifadesinden ve hem de kentin

M. Şahin ise bu çalıştay çerçevesinde sunduğu bildirisinde net belgelerle göl kıyısındaki söz konusu kalıntıların konsil sarayına değil, bir liman yapısına ait olması gerektiğini ortaya koymuştur.

⁷⁰ “2893 m; bugünkü surların uzunluğu 4970m’yi bulmaktadır. Şu halde, hellenistik sur kapsamı, Roma ve Bizans’inkinden çok daha dar idi”, bkz. Şahin 1987, 45 Dipnot 2.

⁷¹ Strabon XII 4,7; RE XVII,1 (1936) 228 “Nikaia” (W. Ruge). “Nikaia kenti, Büyük İskender’in ölümünden sonra, Antigonos Monophtalmos tarafından dört köşeli ve dört sur kapılı bir plan üzerine yeniden kurulmuştur”(Şahin 1987, 1).

planından anlıyoruz ki, Nikaia, Hellenistik dönemin birçok şehri gibi, Hippodamik plana göre kurulmuştu⁷². Hatta günümüzdeki kentin planı Hellenistik dönemin özelliklerini halen yansıtmaktadır ve merkezde birbirini dik kesen iki ana yoldan oluşmaktadır (Resim 2).

Antik Nikaia kentinden üzeri inşa faaliyetine mazur kalmadan günümüze ulaşan yapılar olarak sadece kent kapılarını, surları ve tiyatroyu sayabiliriz (Resim 2). Antik kentin Hellenistik ve Roma dönemlerine ait diğer tüm yapılar ise bugün modern şehrin altındadır.

Strabon'un ifadesine göre kentin merkezinde yer alması gereken yapılardan birisi Gymnasion'dur. S. Şahin'e göre Aya Sofya Kilisesi kentin iki ana caddesinin kesiştiği noktada, eski Gymnasion sahası üzerine inşa edilmiştir⁷³. S. Eyice ise Aya Sofya Kilisesinin altında bir tapınak olduğu görüşündedir⁷⁴. Özellikle Anadolu'da ve Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde Roma ve Bizans dönemlerini peş peşe yaşayan kentlerdeki uygulamalardan tanıdığımız gibi, çoğu Roma dönemi tapınağı Hıristiyanlık döneminde Bazilika veya Kiliseye dönüştürülmüştür⁷⁵. Bu nedenle de İznik'te Aya Sofya Kilisesinin altında Nikaia kentinin önemli tapınaklarından birinin bulunması olasılığı kabul edilebilir bir varsayımdır.

Bilindiği gibi Roma İmparatorluk döneminde yeni kurulan birçok kentin planlaması da kökeninde Anadolu'nun Hellenistik dönem öncülerine bağlanmaktadır⁷⁶. Roma İmparatorluğu'nun batı ve kuzey Afrika eyaletlerinde, özellikle de "Colonia" (Koloni) unvanını/statüsünü taşıyan kentlerde, bu plan tipi yaygın olarak kullanılmıştır. Örnek olarak Germania Inferior eyaletinden Colonia Ulpia Traiana (Xanten) (Resim 3) ve Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) (Resim 4), Numidia

⁷² Yalman (tarihsiz), 29; Avcı 2005, 90.

⁷³ Şahin 1987, 46 Dipnot 3.

⁷⁴ Eyice 2005, 331.

⁷⁵ Örneğin Ankara'daki Augustus Tapınağı Bizans döneminde Kiliseye dönüştürülmüştür.

⁷⁶ Heimberg - Rieche 1998, 38.

eyaletinden Colonia Ulpia Traiana Thamugadi (Timgad) (Resim 5) ve Germania Superior eyaletinden Trier (Resim 6) sayılabilir.

Bu konuda Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) antik Nikaia kentine benzer şekilde Ren Nehri kenarında kurulmuş bir liman kenti olmasından dolayı karşılaştırma örneği olarak tercih edilebilir. Her iki kentin planında da merkezde birbirini dik kesen iki ana cadde yer almaktadır (Resim 2 ve 4). Roma İmparatorluk dönemi kent planıcılığında bu caddelerden kuzey-güney istikametinde olana “Cardo maximus” ve doğu-batı yönünde devam edene ise “Decumanus maximus” adı verilmektedir⁷⁷. Köln örneğinde Forum ve Praetorium gibi önemli kamu yapı ve meydanları iki ana caddenin, Cardo ile Decumanus’un kesiştiği alan etrafında yer almaktadırlar⁷⁸. İznik’in Roma dönemi kent merkezinde de bu benzer özelliklerden dolayı Forum gibi önemli kamu yapıları ve kentin önemli tapmakları yer almış olabilir.

Yukarıda sayılan Roma İmparatorluk dönemi koloni kentlerinden özellikle Germania Inferior eyaletinde Ren nehri kenarında kurulan Colonia Ulpia Traiana (Kısaltılmış hali: CUT; bugünkü Xanten) kenti Nikaia ile hem plan ve hem de bir su kenarında yer alması bakımından çok daha iyi benzeşmektedir (Resim 7). Xanten’da arkeologlar kentin limanının rekonstruksiyon çizimlerini de yapmışlardır (Resim 8). Colonia Ulpia Traiana kentinin planı Köln örneğine göre daha net bir şekilde tipik Roma İmparatorluk dönemi kent planıcılığı özelliklerini ortaya koymaktadır, çünkü Xanten arkeolojik milli park olarak koruma altına alınmıştır ve antik kentin üzerine modern şehir iskânı yoktur (Resim 6). Ayrıca Xanten’da arkeologlar 1960’lı yıllardan beri uzun süren yoğun kazı ve araştırmalar yürütmüşlerdir⁷⁹. Cardo ve Decumanus’un kesiştiği

⁷⁷ Heimberg – Rieche 1998, 39.

⁷⁸ Kolb 1984, 234 Fig. 40.

⁷⁹ Colonia Ulpia Traiana’nı kazı ve araştırma tarihçesi için Bkz. Heimberg – Rieche 1998, 10 v.d.

meydanın kuzey doğu köşesinde Forum yer alırken aynı meydanın güney doğu köşesinde ise Capitol Tapınağı bulunmaktadır. Forum'un hemen batı karşısında diğer bir köşede ise Yönetim Sarayı yer almaktadır.

Özellikle Colonia Ulpia Traiana kent planının ayna simetri görüntüsünde kentin tiyatrosu İznik ile aynı yerde olacak şekilde planlanmıştır (Resim 9 ve 10). Bu karşılaştırmaya göre bugün Aya Sofya Kilisesi'nin bulunduğu yerde kentin baş tanrısının tapınağı olmalıdır ki burada yapılan çalışmalarda kilisenin altında gerçekten de bir tapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu karşılaştırma ışığında Nikaia kentinin Yönetim Sarayının dolayısıyla Konsil'in toplantı yerinin kentin iki ana caddesinin kesiştiği bu meydanın diğer iki köşesinde yer alması hipotez olarak önerilebilir. Bu varsayımın sağlam temellere oturtulabilmesi için elbette söz konusu alanda bilimsel arkeolojik kazı veya sondaj çalışmaları yapılması daha sağlıklı ve net sonuçlar verecektir.

Kaynakça

Altun 2005

A. Altun, "Kültür Mirası Olarak İznik", A. Erbaş – L. Öztürk v.d. (Editörler), Uluslararası İznik Sempozyumu, 5-7 Eylül 2005, 341-345.

Avcı 2005

C. Avcı, "Bizans Döneminde İznik", A. Erbaş – L. Öztürk v.d. (Editörler), Uluslararası İznik Sempozyumu, 5-7 Eylül 2005, 90-99.

Eyice 2005

S. Eyice, "İznik'den Hatıralar ve Düşünceler", A. Erbaş – L. Öztürk

- v.d. (Editörler), Uluslararası İznik Sempozyumu, 5-7 Eylül 2005, 327-339.
- Foss - Winfield 1984 C. Foss – D. Winfield, Byzantine Fortifications. An Introduction. University of South Africa.
- Gros 2001 P. Gros, L'Architecture Romaine: 2. Maisons, palais, villas et tombeaux (Paris).
- Heimberg – Rieche 1998 U. Heimberg – A. Rieche, Colonia Ulpia Traiana: Die römische Stadt (Köln).
- Kolb 1984 F. Kolb, Die Stadt im Altertum (München).
- Şahin 1987 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia), IK 10,3 (Bonn).
- Texier 2002 C. Texier, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çeviren S. Suat) 1. Cilt (Ankara).
- Yalman (tarihsiz) B. Yalman, Nikaia – İznik (Bursa).

Resim 1. Iznik tanıtım broşürlerinde yer alan kentin planı. “Senatos Sarayı” olarak gösterilen kalıntıların göl kıyısındaki konumu.

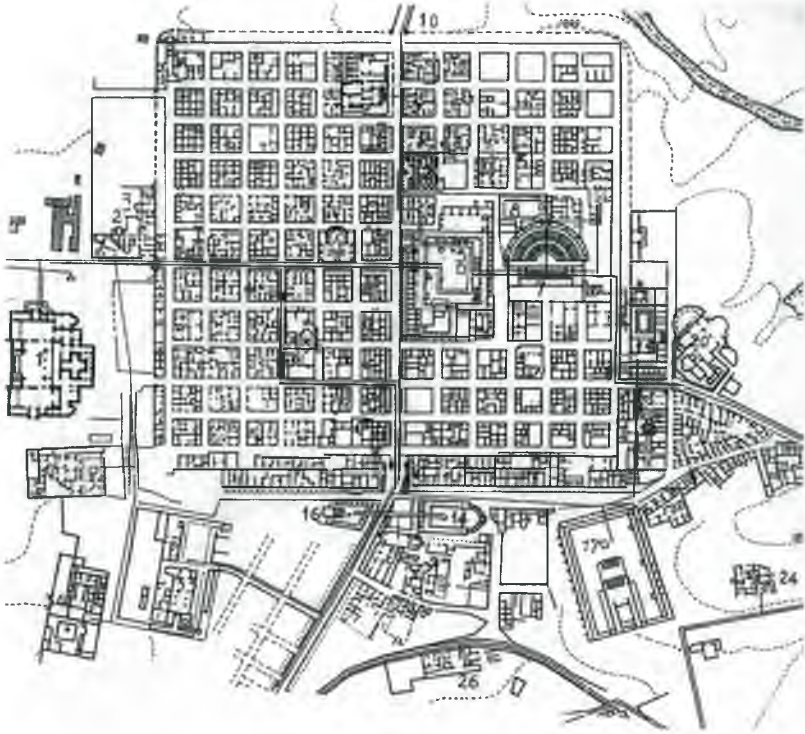
Resim 2. Nikaia (İznik) kentinin planı (Foss – Winfield 1984’den).

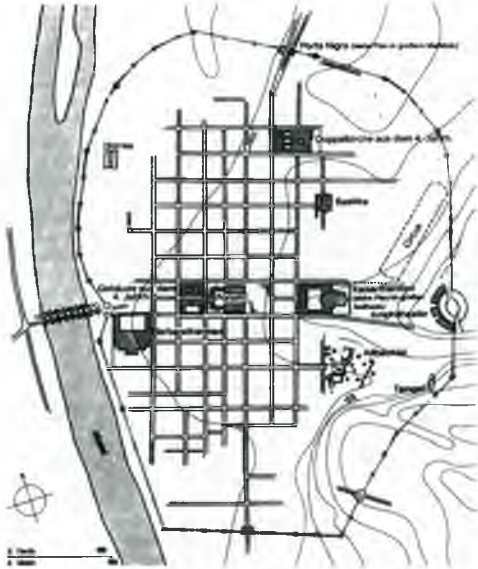
Resim 3. Colonia Ulpia Traiana (Xanten) kentinin planı (Heimberg – Rieche 1998'den).

Resim 4. Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln) kentinin planı (Kolb 1984 Abb. 40'dan).

Resim 5. Thamugadi (Timgad) kentinin planı (Gros 2001 Fig. 222'den).

Resim 6. Trier kentinin planı (Kolb 1984 Abb. 39'dan).

93 Plan der CUT mit Hafenerinne

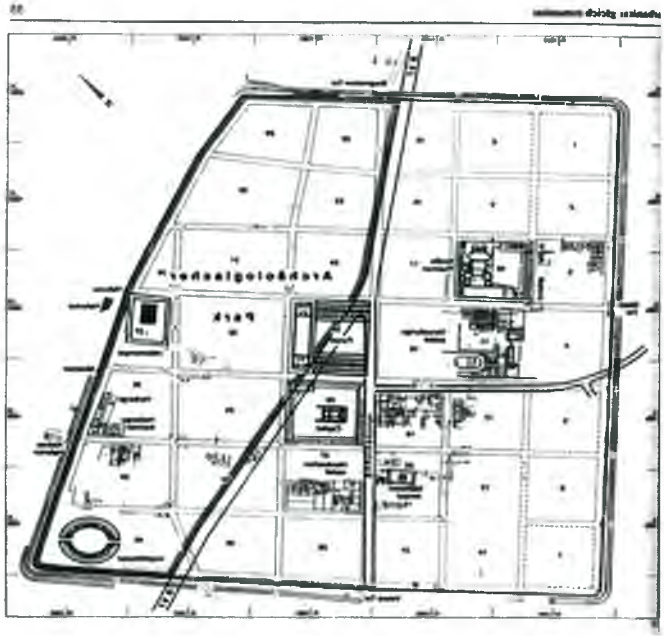

94 Bauphasen der Kaimlage

Resim 7. Colonia Ulpia Traiana kentinin ırmak kenarı konumu ve limanını gösteren plan (Heimberg – Rieche 1998 Fig. 93 ve 94'ten).

Resim 8. Sol: Colonia Ulpia Traiana kentinin İ.S. 2. yüzyılda limanının görünüşü; Sağ: Nikaia kentinin göl kıyısındaki liman kalıntıları (Heimberg – Rieche 1998 Fig. 97'den).

Resim 9. Colonia Ulpia Traiana kentinin planının ayna simetri döndürülmüş şekli (Heimber – Rieche 1998'den değiştirilmiş).

Resim 10. Karşılaştırma örneklerine göre Nikaia kentinde Yönetim Sarayı'nın olası yerini gösteren plan (Foss – Winfield 1984'den eklemelerle).